

**BÖLGE POLİTİKALARI BAĞLAMINDA
TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE GÜRCİSTAN'IN
ÜÇLÜ İŞBİRLİĞİ**

**2025
YÜKSEK LİSANS TEZİ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER**

Tuğba ÜNAL KARGÜN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**

**BÖLGE POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE
GÜRCİSTAN'IN ÜÇLÜ İŞBİRLİĞİ**

Tuğba ÜNAL KARGÜN

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU**

**T.C.
Karabük Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında
Yüksek Lisans Tezi
Olarak Hazırlanmıştır**

**KARABÜK
Nisan 2025**

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	1
TEZ ONAY SAYFASI	3
DOĞRULUK BEYANI	4
ÖNSÖZ	5
ÖZ.....	6
ABSTRACT.....	7
ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ	8
ARCHIVE RECORD INFORMATION	9
KISALTMALAR	10
ARAŞTIRMANIN KONUSU	12
ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ.....	12
ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ.....	13
ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM	13
KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	14
1. BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ VE ENTEGRASYON KAVRAMLARININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ.....	15
1.1. İş Birliği Nedir?.....	15
1.2. Entegrasyon Kavramı	16
1.2.1. Entegrasyon Olgusunun Tarihi Gelişim Süreci	17
1.2.2. Entegrasyon ‘un Önemi	20
1.3. Entegrasyon Teorileri.....	21
1.3.1. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik).....	21
1.3.2. Yeni İşlevselcilik.....	23
1.3.3. İletişimsel Etkileşimcilik	25
1.3.4. Ulus Üstü Yönetim Teorisi.....	26

1.3.5.	Liberal Hükümetlerarasıcılık Teorisi	27
1.3.6.	Federalizm	29
1.3.7.	Entegrasyon Teorilerinin Genel Değerlendirilmesi.....	31
1.4.	Entegrasyon Türleri	32
1.4.1.	Ekonomik Entegrasyon	33
1.4.2.	Sosyal Entegrasyon	34
1.4.3.	Siyasal Entegrasyon.....	35
2.	GÜNEY KAFKASYA JEOPOLİTİĞİ VE İŞ BİRLİĞİ POTANSİYELİ... 37	
2.1.	Güney Kafkasya Jeopolitik Alanı.....	37
2.2.	Güney Kafkasya Bölgesinde İş Birliği Potansiyeli.....	38
2.2.1.	Enerji Kaynakları.....	44
2.2.2.	Ulaştırma ve Ulaşım Yolları	47
2.2.3.	Güney Kafkasya Ülkelerine Yönelik Bölgesel ve Küresel Stratejiler	54
2.2.3.1.	Rusya ve Güney Kafkasya	54
2.2.3.2.	ABD ve Güney Kafkasya	56
2.2.3.3.	İran ve Güney Kafkasya	58
2.2.3.4.	Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya.....	61
3.	TÜRKİYE’NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE ÜÇ TARAFLI İŞ BİRLİĞİ	63
3.1.	Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası	63
3.2.	Üç Taraflı İş Birliğinin Hukuki Alt Yapısı.....	70
3.3.	2020 Yıl Sonrası Bölgesel Gelişmelerin Üç Taraflı İş Birliği Üzerinde Etkisi.....	75
3.3.1.	İkinci Karabağ Savaşı Sonuçlarının Etkisi	75
3.3.2.	Ermenistan Dış Politikasının Dönüşümü.....	79
3.3.3.	Gürcistan’ın İç Politikasında Yaşanan Değişimler	82
	SONUÇ	85
	KAYNAKÇA.....	93
	TABLolar LİSTESİ	104
	ÖZGEÇMİŞ	105

TEZ ONAY SAYFASI

Tuğba ÜNAL KARGÜN tarafından hazırlanan “BÖLGE POLİTİKALARI BAĞLAMINDA TÜRKİYE, AZERBAYCAN VE GÜRCİSTAN’IN ÜÇLÜ İŞBİRLİĞİ” başlıklı bu tezin Yüksek Lisans Tezi olarak uygun olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU

.....

Tez Danışmanı, Siyasi Tarih Anabilim Dalı

Bu çalışma, jürimiz tarafından Oy Birliği ile Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir. 16/04/2025

Ünvanı, Adı SOYADI (Kurumu)

İmzası

Başkan : Prof. Dr. Ali ASKER (KBÜ)

.....

Üye : Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU (KBÜ)

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ali Samir MERDAN (ÇAKÜ)

.....

KBÜ Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yönetim Kurulu, bu tez ile, Yüksek Lisans Tezi derecesini onamıştır.

Doç. Dr. Zeynep ÖZCAN

.....

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürü

DOĞRULUK BEYANI

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum bu çalışmayı bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı herhangi bir yola tevessül etmeden yazdığımı, araştırmamı yaparken hangi tür alıntıların intihal kusuru sayılacağını bildiğimi, intihal kusuru sayılabilecek herhangi bir bölüme araştırmamda yer vermediğimi, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bu eserlere metin içerisinde uygun şekilde atıf yapıldığını beyan ederim.

Enstitü tarafından belli bir zamana bağlı olmaksızın, tezimle ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak ahlaki ve hukuki tüm sonuçlara katlanmayı kabul ederim.

Adı Soyadı: Tuğba ÜNAL KARGÜN

İmza :

ÖNSÖZ

Bu çalışmada, Türk dili konuşan ülkeler arasında son yıllarda yoğunlaşan her alandaki iş birliğinin ve bu iş birliğini sağlayan kurumların, Türk Dünyasının entegrasyonuna olan katkılarının incelenmesi amaçlanmıştır.

Tezimin her aşamasında tecrübe ve bilgileriyle daima destek olan, dahil olduğum akademik çalışmalarda yol gösteren ve her zaman motivasyonumu sağlayan değerli tez danışmanım Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU hocama sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Yüksek Lisans yapmam konusunda bana cesaret veren ve destekleyen Prof. Dr. Ali ASKER hocama, ayrıca tez savunma jürisinde yer alan Doç. Dr. Ali Samir MERDAN hocama teşekkür ederim.

ÖZ

Kafkasya, Avrasya coğrafyasının doğu-batı ile kuzey-güney eksenlerinin kesişiminde yer alması itibarıyla tarih boyunca stratejik öneme sahip bir geçiş bölgesi olmuştur. Bu coğrafi konum, bölgeyi sürekli olarak büyük güçlerin jeopolitik çıkar mücadelesinin merkezine yerleştirmiş; Kafkasya hem enerji yolları hem de siyasi etkiler açısından rekabetin yoğunlaştığı bir jeostratejik alan hâline gelmiştir. Bu nedenle, bölgede uzun vadeli istikrarın ve refahın sağlanabilmesi için dış aktörlerin müdahalelerine bel bağlamaktan ziyade, bölge içi aktörlerin ortak çabalarını birleştirmesi, iş birliğini kurumsallaştırması ve karşılıklı bağımlılığı güçlendirmesi gerekmektedir.

Bu tez çalışması, entegrasyon kuramları çerçevesinde Güney Kafkasya'da bölgesel iş birliğinin hem kuramsal altyapısını hem de uygulamadaki karşılıklarını analiz etmektedir. Özellikle Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında son otuz yılda gelişen çok taraflı ilişkiler ağı; bölgesel istikrarın tesisi, ekonomik büyümenin teşviki ve enerji güvenliğinin sağlanması çerçevesinde ele alınmaktadır. Bölgenin etnik, politik ve jeopolitik kırılganlıklarla şekillenen karmaşık yapısı, bu üç ülkenin dayanışmaya dayalı ortaklıklarını daha da anlamlı ve stratejik kılmaktadır.

Çalışmada, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi altyapı projeleri, düzenli dışişleri bakanları toplantıları, ortak askeri tatbikatlar ve kültürel iş birlikleri bütüncül biçimde değerlendirilmiştir. Bu kapsamda Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü mekanizması yalnızca güncel iş birliklerine değil, aynı zamanda bölgesel bütünleşmenin kurumsal bir modeline dönüşme potansiyeline sahiptir. Tez çalışması bu ortaklığın sürdürülebilirliği için kalıcı yapılar oluşturulması, stratejik uyumun sürdürülmesi ve bölgesel barış vizyonunun muhafaza edilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan; Türkiye; Gürcistan; Entegrasyon; Bölgesel İş birliği

ABSTRACT

Throughout history, the Caucasus has been a strategically important transitional region as it lies at the intersection of the east-west and north-south axes of Eurasia. This geographical location has constantly placed the region at the center of the great powers' geopolitical struggle for geopolitical interests, and the Caucasus has become a geostrategic area where competition intensifies in terms of both energy routes and political influence. Therefore, to ensure long-term stability and prosperity in the region, intra-regional actors need to combine their efforts, institutionalize cooperation and strengthen interdependence, rather than relying on the intervention of external actors.

This thesis analyzes both the theoretical background and the practical implications of regional cooperation in the South Caucasus within the framework of integration theories. The network of multilateral relations that has developed over the last three decades, especially between Azerbaijan, Turkey and Georgia, is considered within the framework of establishing regional stability, promoting economic growth and ensuring energy security. The complex nature of the region, characterized by ethnic, political and geopolitical fragilities, makes the solidarity-based partnerships of these three countries even more meaningful and strategic.

Infrastructure projects such as the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipeline, the Baku-Tbilisi-Erzurum natural gas pipeline and the Baku-Tbilisi-Kars railway, regular foreign ministerial meetings, joint military exercises and cultural cooperation were evaluated holistically. In this context, the Turkey-Azerbaijan-Georgia trilateral mechanism has the potential to become not only a model of actual cooperation but also an institutional model of regional integration. The thesis argues that the sustainability of this partnership requires the creation of permanent structures, the maintenance of strategic cohesion and the preservation of a vision of regional peace.

Keywords: Azerbaijan; Turkey; Georgia; Integration; Regional Cooperation

ARŞİV KAYIT BİLGİLERİ

Tezin Adı	Bölge Politikaları Bağlamında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan'ın Üçlü İşbirliği
Tezin Yazarı	Tuğba ÜNAL KARGÜN
Tezin Danışmanı	Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Tezin Derecesi	Yüksek Lisans
Tezin Tarihi	16/04/2025
Tezin Alanı	Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı
Tezin Yeri	KBÜ/LEE
Tezin Sayfa Sayısı	105
Anahtar Kelimeler	Azerbaycan; Türkiye; Gürcistan; Entegrasyon; Bölgesel İş birliği

ARCHIVE RECORD INFORMATION

Name of the Thesis	Trilateral Cooperation of Türkiye, Azerbaijan and Georgia in the Context of Regional Policies
Author of the Thesis	Tuğba ÜNAL KARGÜN
Advisor of the Thesis	Assoc. Prof. Dr. Ersin MÜEZZİNOĞLU
Status of the Thesis	Master's Degree
Date of the Thesis	16/04/2025
Field of the Thesis	Department of International Relations
Place of the Thesis	UNIKA/IGP
Total Page Number	105
Keywords	Azerbaijan; Turkey; Georgia; Integration; Regional Cooperation

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İş birliği Teşkilatı
APEC	: Asia-Pacific Economic Cooperation (Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği Örgütü)
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
BM	: Birleşmiş Milletler
BOTAŞ	: Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP	: British Petrol
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu:
DEİK	: Türkiye Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
EİT/ ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
KEİ	: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü
KGAÖ	: Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü
KGUK	: Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru
Mad.	: Madde
NAFTA	: North American Free Trade Agreement (Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi)
NATO	: Kuzey Atlantik Konseyi
OIC/ İKÖ	: Organisation of Islamic Cooperation (İslam Konferansı Örgütü)
PETKİM	: Rüzgâr Enerjisi Santrali
PETLİM	: Aliğa Konteyner Terminali
SOCAR	: Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi

SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TDT	: Türk Devletleri Teşkilatı
TITR/TRACECA	: Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Güzergahı
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
YÇS	: Yakın Çevre Stratejisi

ARAŞTIRMANIN KONUSU

Bu çalışma, entegrasyon teorileri bağlamında bölgesel iş birliği olgusunu merkeze alarak, Güney Kafkasya’da şekillenen çok taraflı iş birliği modellerinin yapısını, dinamiklerini ve stratejik sonuçlarını incelemeyi amaçlamaktadır. Özellikle Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında geliştirilen üçlü bölgesel iş birliği çerçevesi; enerji, ulaştırma, güvenlik, diplomasi ve ekonomi gibi çok boyutlu alanlarda somutlaşan projeler üzerinden ele alınmakta ve bu projelerin bölgeye sağladığı istikrar ve entegrasyon katkısı analiz edilmektedir. Çalışmanın temel konusunu, Güney Kafkasya’nın jeopolitik konumunun sunduğu stratejik avantajların nasıl bir iş birliği alanına dönüştüğü; söz konusu üç ülkenin bu potansiyeli nasıl değerlendirdiği ve bölgesel entegrasyon teorilerinin bu süreci nasıl açıklayabileceği oluşturmaktadır. Araştırma kapsamında, üçlü iş birliğinin kurumsal yapısı, gelişim süreci, karşılaştığı zorluklar ve sunduğu fırsatlar detaylı biçimde değerlendirilecek; ayrıca bu iş birliği modelinin geleceğe dönük potansiyeli hem bölgesel jeopolitik gelişmeler hem de entegrasyon teorileri ışığında analiz edilecektir.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE ÖNEMİ

Küreselleşme olgusu, devletlerarası ilişkileri yalnızca küresel düzeyde değil, aynı zamanda bölgesel ölçeklerde de yeniden şekillendirmiştir. Bu dönüşüm sürecinde, sadece ekonomik değil, siyasi, güvenlik ve enerji alanlarında da bölgesel iş birlikleri artan bir ivme kazanmıştır. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönemde, entegrasyon teorileri çerçevesinde geliştirilen yaklaşımlar, uluslararası ilişkilerde bölgesel bütünleşmenin önemini daha da görünür kılmıştır. Entegrasyon teorileri, devletlerin ortak çıkarları doğrultusunda belirli alanlarda iş birliğini derinleştirerek uzun vadede siyasal ve kurumsal bir birlikteliğe evrilmelerini öngörür. Bu yaklaşıma göre, ekonomik entegrasyon genellikle ilk adımı oluştururken, zamanla bu süreç siyasal uyum ve ortak dış politika hedeflerine doğru ilerler. Bu kuramsal perspektiften bakıldığında, Güney Kafkasya’da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında gelişen üçlü iş birliği yapısı, bölgesel entegrasyonun somut bir örneği olarak değerlendirilebilir. Güney Kafkasya, jeopolitik konumu itibarıyla hem Avrasya’nın enerji güvenliği hem de doğu-batı ticaret koridorları açısından stratejik bir önem taşımaktadır. Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan bu stratejik bağlamda, enerji hatları, ulaştırma projeleri ve güvenlik alanında çok sayıda

ortak girişim hayata geçirmiştir. Bu projeler sadece ekonomik çıkarları değil, aynı zamanda bölgesel istikrarı ve jeopolitik dengeyi de etkilemektedir.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu çalışmada, sosyal bilimler alanında yaygın olarak kullanılan nicel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Çalışmada Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında son yıllarda derinleşen üçlü iş birliği süreci detaylı biçimde ele alınmıştır. Üç ülke arasındaki iş birliklerinin hukuki altyapısı, temel siyasi-ekonomik dinamikleri ve ortak yürütülen enerji, ulaşım ve güvenlik projeleri üzerine odaklanılmıştır. Bu projeler, yalnızca bölgesel kalkınma açısından değil, aynı zamanda uluslararası sistemde bölgenin konumunu yeniden tanımlayan girişimler olarak değerlendirilmiştir.

Çalışmada, Güney Kafkasya'daki entegrasyon eğilimlerini bilimsel temele oturtmak amacıyla kurumsalcılık ve yeni kurumsalcılık yaklaşımları merkeze alınarak, bölgedeki entegrasyon süreci bu teoriler ışığında değerlendirilmiştir. Bu teoriler aracılığıyla, entegrasyonun yalnızca ekonomik ve siyasi düzeyde değil, aynı zamanda kurumsal süreklilik, yapısal istikrar, karar alma mekanizmaları ve hukuki uyum boyutlarıyla da incelenmesi sağlanmıştır.

Araştırmanın kuramsal çerçevesi oluşturulurken, entegrasyon teorileri üzerine yazılmış akademik kitap ve makaleler, bölgesel iş birliği modelleriyle ilgili karşılaştırmalı çalışmalar, devletler arası anlaşmalar, resmî politika belgeleri, enerji ve ulaşım projelerine ilişkin teknik raporlar ve ulusal/uluslararası kuruluşların yayımladığı veri setleri gibi çeşitli kaynaklardan yararlanılmıştır. Ayrıca, Güney Kafkasya üzerine odaklanan bölge çalışmaları da teorik analizlerin tarihsel ve güncel bağlamla ilişkilendirilmesine katkı sağlamıştır.

ARAŞTIRMA HİPOTEZLERİ / PROBLEM

Bu çalışmada, Güney Kafkasya'da Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında gelişen üçlü iş birliğinin bölgesel entegrasyon sürecine etkisi analiz edilmiştir. Bu bağlamda, araştırmanın temel varsayımı, söz konusu üçlü iş birliğinin Güney Kafkasya'nın bütünleşmesini teşvik ettiği ve bölgesel politikaların istikrara

kavuşmasına katkı sunduğu yönündedir. Bu iş birliği modelinin, Güney Kafkasya'daki dış aktörlerin (özellikle Rusya, İran, Avrupa Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri) etkisini dengelemeye yönelik stratejik bir yönelimi yansıttığına işaret edilmektedir. Bu bağlamda, üçlü mekanizma yalnızca bölgesel değil, aynı zamanda küresel ölçekte jeopolitik bir karşılık üretmektedir.

KAPSAM VE SINIRLILIKLAR/KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Bu çalışma, Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan arasında geliştirilen üçlü iş birliğinin Güney Kafkasya'daki bölgesel entegrasyon sürecine etkisini kuramsal bir çerçevede incelemektedir. Ancak araştırma süreci boyunca hem yönteme ilişkin hem de saha erişimine bağlı çeşitli sınırlılıklar ve güçlüklerle karşılaşmıştır. Her şeyden önce, araştırmanın yürütüldüğü dönemde bölgeye doğrudan seyahat edilememiş, dolayısıyla saha araştırması gerçekleştirilememiştir. Bu durum, yerinde gözlem, alan ziyareti ve doğrudan veri teminine olanak tanımamıştır. Bununla birlikte, anket, yüz yüze görüşme ve mülakat gibi nitel veri toplama yöntemleri de uygulanamamıştır. Bu eksikliğin temel nedenleri arasında, maddi yetersizlikler, ulaşım koşulları, bürokratik engeller ve söz konusu ülkelerde akademik araştırma yürütmeye ilişkin sınırlamalar yer almaktadır.

Çalışmanın bir diğer sınırlılığı, doğrudan tezin ana konusu olan üçlü iş birliği modeli üzerine yazılmış birincil akademik kaynakların sayıca sınırlı olmasıdır. Üç ülke arasında yürütülen entegrasyon süreçleri üzerine yapılmış bütüncül, karşılaştırmalı ve kuramsal derinliğe sahip akademik literatürün kısıtlı oluşu, araştırmanın teorik ve analitik altyapısını oluştururken ikinci kaynaklara başvurmayı zorunlu kılmıştır.

Tüm bu sınırlılıklara rağmen, çalışmada elde edilen kaynaklar sistematik biçimde değerlendirilmiş; teorik çerçeve ile belgesel dayalı analiz yöntemleri bir arada kullanılarak konunun çok boyutlu bir şekilde ele alınmasına özen gösterilmiştir.

1. BÖLGESEL İŞ BİRLİĞİ VE ENTEGRASYON

KAVRAMLARININ KURAMSAL ÇERÇEVESİ

1.1. İş Birliği Nedir?

İş birliği kavramı, en genel anlamıyla, amaçları aynı olan kişi, grup veya devletlerin bu ortak amaç doğrultusunda faaliyetlerini eşgüdüm içerisinde yürütmeleri anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu'na göre ise iş birliği, “amaçları ve çıkarları aynı doğrultuda olanların bu yolda çalışmalarını birleştirmeleri durumu” olarak tanımlanmaktadır. Başka bir ifadeyle iş birliği, bir işin, sürecin ya da problemin birden fazla aktör tarafından karşılıklı anlayış, paylaşım ve görev dağılımı temelinde gerçekleştirilmesidir.¹ Bu kavram yalnızca bireyler veya küçük gruplar arasında değil; aynı zamanda devletler, uluslararası örgütler, bölgesel yapılar ve hatta özel sektör kurumları arasında da ortaya çıkabilmektedir. Modern dünyada iş birliği, özellikle uluslararası ilişkiler, bölgesel bütünleşme, ekonomik kalkınma, enerji güvenliği ve siyasi istikrar gibi alanlarda vazgeçilmez bir araç haline gelmiştir. Devletlerarası düzeyde iş birliği, genellikle karşılıklı çıkar temelinde şekillenir ve bu çıkarlar ekonomik, siyasi, askerî ya da kültürel olabilir. Bu süreç, tarafların kendi egemenliklerinden feragat etmeksizin ortak hareket alanları yaratmalarını gerektirir. Ayrıca iş birliği kavramı, entegrasyon, koordinasyon, ortaklık ve müzakere gibi kavramlarla yakından ilişkilidir. Kalıcı ve etkili bir iş birliği için taraflar arasında güven, karşılıklılık ve kurumsal süreklilik gibi unsurların bulunması büyük önem taşır. Nitekim iş birliğinin sürekliliği, yalnızca ortak hedeflerin belirlenmesine değil, aynı zamanda bu hedeflere ulaşmak için etkin iletişim, hukuki çerçeve, mekanizma ve araçların oluşturulmasına da bağlıdır. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınan Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan üçlü iş birliği modeli de bu kavramsal çerçeve içerisinde değerlendirilmekte; söz konusu iş birliğinin hangi düzeylerde kurulduğu, hangi amaçlara hizmet ettiği ve ne tür yapılarla desteklendiği analiz edilmektedir.

¹ Türk Dil Kurumu Sözlükleri Sitesi, “İş birliği nedir?” <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.05.2019

1.2. Entegrasyon Kavramı

Entegrasyon kelimesi, küresel dengelerin, ulus-devletlerin ve toplumların mevcut durumunu korumaya yönelik taleplerinden bağımsız olmayan küresel sistemi, bölgesel paradigma, ulus-devlet yapılarını, toplumsal bakış ve davranış biçimlerini etkileyen ve değiştiren kapsamlı bir terimdir. İlk olarak Sanayi Devrimi ile birlikte gelişen ekonomi biliminde endüstriyel işletmelerde firmaların anlaşmalar yolu ile birleşmesi anlamında da kullanılmıştır. Bu kavram Latince kökenli olup “birleşme, yenileme, bütünleşme, gelişme ve evrilme” anlamlarına gelen “integration” kelimesine dayanır.²

Entegrasyon kavramını açıklamaya çalışan ve bu konuda çeşitli kuramlar geliştiren birçok bilim insanı olmasına rağmen entegrasyonun ne olduğu konusunda henüz bir görüş birliğine varılamamıştır.³ Entegrasyon kavramı farklı yazarlar tarafından farklı düşünce biçimleriyle ele alındığı için birden çok tanım ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle ne tür çalışmaların entegrasyon konusuna ortak olduğu ile ilgili en genel tanım P. F. Gonidec tarafından yapılmaktadır. Gonidec’e göre entegrasyon kavramı,

Birbirinden bağımsız birimlerle parçalanmış uluslararası toplulukların ister bir ister birçok alanda en az bir düzeyde karar alma gücüyle bezenmiş, az ya da çok geniş yeni bir birliğin önceliklerini benimseme, kişilerin bu sürece katılmalarını zorlama ve yapısal anlamda herkesin bu yeni birliğin gelişmesinde katkısının bulunmasını sağlama yöntem ve süreci

olarak tanımlanmaktadır.⁴

Bunun yanında bütünleşmeler farklı ulusal birimlerin birleşmelerine yönelik bir süreci veya bu birleşmelerin ortaya çıkarmış olduğu durumu da ifade etmektedir. Bir başka deyişle entegrasyon, bir süreç veya durumun sonlanması değil, bu kavramın birçok özelliğinin ekonomik yapılarda, kurallarda ve uygulamalarda gelişerek devam

²Beril Dedeoğlu, *Uluslararası İlişkilerde Özel Bir Alan: Bölgesel Bütünleşme*, Yeni Yüzyıl, İstanbul, 2015, s. 183.

³ Joseph S. Nye, “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, *International Organization*, Vol. 22, No: 4, 1968, p.855.

⁴Beril Dedeoğlu, s. 184.

etmesidir.⁵ Bu bağlamda entegrasyon kavramı uluslararası ya da uluslar üstü ittifak ve kuruluşları tanımlamada kullanılmaktadır.⁶

Sonuç olarak, entegrasyon kavramı, tarihsel gelişimi ve disiplinler arası kullanımı bakımından oldukça geniş bir çerçeveye sahiptir. İlk olarak ekonomik iş birlikleri bağlamında ortaya çıkmış olsa da zamanla siyasal, toplumsal ve kurumsal alanlara da nüfuz eden çok katmanlı bir sürece dönüşmüştür. Kavramın kökeni olan integration ifadesi; birleşme, bütünleşme, gelişme ve evrilme gibi anlamlar taşıyarak entegrasyonun dinamik ve ilerleyici doğasını yansıtmaktadır. Görüldüğü üzere, literatürde entegrasyonun tek bir tanımı üzerinde uzlaşamamış; aksine kavram, farklı kuramcılar tarafından farklı yaklaşımlarla ele alınmıştır. Bu bağlamda Gonidec'in yaptığı tanım, entegrasyonu bağımsız birimlerin karar alma gücüne sahip yeni bir yapıya katılım süreci olarak tanımlayarak, sürecin yalnızca yapısal değil aynı zamanda toplumsal boyutuna da dikkat çekmektedir. Özetle, entegrasyon yalnızca bir hedefi değil, aynı zamanda sürekli gelişen ve dönüşen bir süreci ifade etmektedir. Bu yönüyle entegrasyon kavramı, özellikle uluslararası ilişkilerde bölgesel ve uluslar üstü yapılanmaları anlamlandırmada temel bir kavramsal araç olarak işlev görmektedir.

1.2.1. Entegrasyon Olgusunun Tarihi Gelişim Süreci

Küreselleşmeyle birlikte ortaya çıkan entegrasyon terimi kapitalizmin ve modernleşmenin ortaya çıktığı 1400'lü yıllara dayanmaktadır. Küreselleşme kavramının ortaya çıkması ise coğrafi keşifler ile bağlantılı olup siyasi ve ekonomik hayatta bazı değişikliklere neden olmuş ve ekonomik faaliyetler uluslararası boyuta taşınmıştır.⁷

⁵Erdal Düzdaban, *Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları: Orta Asya Örneği*, Astana Yayınları, Ankara, 2020, s. 49.

⁶Emre Aygünoğlu, *Türkiye Ekonomik Entegrasyon Hareketleri İçerisindeki Yeri ve Yeni Bir Vizyon: D-8*, (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2019, s.5.

⁷Bora Çalış, *Uluslararası Ticarete Etkileri Açısından Küreselleşme ve Alternatifi Bölgeselleşmenin Türkiye İçin Rolü ve Önemi*, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001, s. 14.

Bazı ülkeler Entegrasyon ‘un içerisinde olup genel olarak kalkınma düzeyleri, politik rejimleri ve tarihi geçmişleri birbirine benzer olmuştur.⁸

Ekonomik entegrasyon kelimesi ise, ilk kez Jan Tinbergen’in 1945’te kaleme aldığı “Uluslararası İktisadi İş birliği” (International Economic Cooperation) adlı eserinin genişletilmiş hali olan 1954’te yayınladığı “Uluslararası Ekonomik Entegrasyon” (International Economic Integration) adlı kitabında konu olmuştur. Tinbergen, entegrasyon kavramını bütünleşme, iş birliği, yardımlaşma gibi anlamları içerecek şekilde tanımlamıştır. Tinbergen’e göre ekonomik entegrasyon, devletlerin en uygun iş birliğini sağlaması ve uluslararası ekonomilerin önündeki engellerin kaldırılarak serbest ticarete ulaşması anlamına gelmektedir.⁹

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan düzene bakıldığında dünyada “Doğu Bloku” ve “batı bloğu” olmak üzere iki kutuplu bir düzenin olduğu ve bu iki kutbun birbirini dengelediği görülmektedir.¹⁰ II. Dünya Savaşı’ndan sonra entegrasyon, savaşın yıkıcı etkilerini engellemek ve Avrupa içi çatışmaların köklerini ortadan kaldırabilmek için kullanılmış ve böylece yeni bir Avrupa yönetim yapısı kurulmuştur. Avrupa Birliği’nin temellerini oluşturan, Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (1951 Paris Antlaşması) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (1957 Roma Antlaşması) doğrudan bu amaca hizmet etmiştir.¹¹ Özellikle 1957 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğu’nun kurulmasından bu yana büyük ölçüde Avrupa’daki ve dünyanın diğer bölgelerindeki bölgesel entegrasyonun temel sebepleri üzerine yapılan teori çalışmalarında oldukça yoğun bir artış görülmüştür.¹²

1960’lı yıllarda entegrasyon hareketleri hız kazanmış olup bu dönemde Avrupa dışında dünyanın bazı bölgesinde de entegrasyon hareketlenmeleri başlamıştır. 1980

⁸İsmail Özçelik, Bölgesel Entegrasyonlar Teorisi, Uygulamada Önemli Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Entegrasyon Hareketindeki Yeri, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2006, s. 4-5.

⁹Emine Tahsin, Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s.6.

¹⁰ Emre Aygünoğlu, s.1.

¹¹ Walter Mattli, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 3-5.

¹²Joseph S. Nye, “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, *International Organization*, Vol. 22, No: 4, Autumn 1968, p.855.

sonrasında ise; uluslararası rekabet artmış ve ülke ekonomileri gelişmiş olup dünya ticaretine etki sağlamıştır. 1980 sonrası Amerika Birleşik Devletleri'nin entegrasyon gelişmelerine sıcak bakmaya başlamasıyla Amerika'da entegre hareketlerine ağırlık verilmiş ve Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (NAFTA) kurulmuştur. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkeler arasında da Asya-Pasifik Ekonomik İş birliği Örgütü (APEC), İslam Konferansı Örgütü (OIC), Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü (KEİ) vb. bölgesel entegrasyonlar faaliyete geçmiştir.¹³

Karadeniz Ekonomik İş birliği, Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu ekonomik entegrasyon hareketlerinden biridir. Ulusal ve uluslararası alanda belli bir ortak ihtiyacın karşılanması amacı ile örgütlenmeler kurulmuştur. Uluslararası örgütlerde devletlerarası ilişkilerde bu ihtiyacın ve bu ilişkilerin olduğu karşılıklı bağımlılık teorisi sonucu meydana gelmiştir.¹⁴ KEİÖ ortak bir bildiri sonucu ortaya çıkmış olup 1992 yılında İstanbul'da imzalanan, “*Karadeniz Ekonomik İş birliği Zirve Bildirisi*” ve “*Boğaziçi Bildirisi*” ile başlayıp devam eden bir süreç sonunda kurulmuştur.¹⁵ Gönüllülük esasına dayanarak kurulan KEİ'nde yer almak isteyen ülkeler, bu isteklerini dile getirir ve kendi rızaları ile örgütün üyesi olurlar.¹⁶ 25 Haziran 1992 yılında Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan, Moldova, Rusya Federasyonu, Ukrayna, Bulgaristan ve Romanya'nın kuruculuğunu üstlendiği daha sonra Arnavutluk, Sırbistan ve Yunanistan'ın da dahil olduğu entegrasyon hareketi kurulmuştur.¹⁷ Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) ise dini, kültürel, tarihi ve coğrafi bağları bulunan Türkiye, Pakistan ve İran tarafından 1985'te Tahran'da kurulmuş ancak Sovyetlerin dağılmasının ardından 1992'de Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan da bu örgüte dâhil olmuştur. Entegrasyon ve iş birliği süreçlerini olumsuz yönde etkileyen bazı nedenler olup örgüt üyeleri arasında kültürel, sosyal ve tarihi farklılıklar olmuştur. Bunun yanı sıra devletler arasındaki uyuşmazlıklar, hukuk, ekonomik ve güvenlik

¹³Bahar Şanlı, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2008, (s.13-30), s. 15-16.

¹⁴ Bahadır Bumin Özarslan, *Yirmi Yıllık Bir Serüven: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kurum yapısı, İç İşleyişi, Dış İlişkileri*, Berkan Yayınevi, Ankara, 2012, s.25-26.

¹⁵ Bahadır Bumin Özarslan, s. 34.

¹⁶Bahadır Bumin Özarslan, s. 34.

¹⁷ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi:01.03.2024, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

bağlamındaki altyapı farklılıkları, üye ülkeler arasında toprak ve sınır uyuşmazlıkları da bazı olumsuz sonuçlar oluşturmuştur. Böyle bir durum; örgütün iş birliği kazanmasına ve görevine engel teşkil etmektedir. Bazı alanlarda iş birliği konusunda somut adımların atılmasına ve bazı projelerin başarıyla gerçekleşmesine rağmen, Ekonomik İş Birliği Teşkilatı'nın bölgeselleşme anlamında başarı sağladığı tartışmaya açık bir konudur.¹⁸

Ekonomik İş Birliği Teşkilatı ayrıca, Türkiye'yi Orta Asya Cumhuriyetleri ve Güney Asya ülkeleri ile iş birliğinin temelini oluşturan önemli bir platformdur. EAT'ının başlıca hedefleri giderek artan dünya ticaretinde daha fazla rol almak için, sürdürülebilir ekonomik kalkınma ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, bölge kaynaklarının, tarım ve sanayi potansiyelinin etkin ve verimli kullanımı, uyuşturucu ticaretinin önlenmesi, bölge halkları arasındaki tarihi ve kültürel bağların güçlendirilmesi olarak belirlenmiştir.¹⁹

1.2.2. Entegrasyon 'un Önemi

Entegrasyonun en temel amacı, dayanışma içinde bir güvenlik toplumunun belli bir bölgede kurulması, serbest pazarın oluşması ekonomik ve sosyal politikaların planlanması ve uyum içinde olmasıdır. Burada asıl amaç dayanışma ortamı oluşturmaktır. Bütünleşme süreci ulus üstü özelliklerden çok devletler arası entegrasyon özelliklerine sahiptir. Entegrasyonun asıl karar alıcıları entegrasyon kurumları olmayıp siyasi liderlerdir.²⁰ Entegrasyon sayesinde devletler ve örgütler ekonomik ve siyasi istikrarsızlıklara bağlı sorunları birlikte çözmek ve bunun için özgür, kurumsallaşmış, güçlü ve büyüyen düzeni oluşturmak amaçlanmıştır.²¹

¹⁸ Aleaddin Yalçınkaya, "Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Özel Sayı, 2017 ss. 10. Naklen: Ali Asker, Büşra Erbil, "Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: Kuruluşu ve İşlevselliği" *International Marmara Social Sciences Congress Dergisi*, 01- 03 November Kocaeli, 2019, s.110.

¹⁹ Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi:01.03.2024, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>

²⁰ Nesibe Gül Kılıç, Orta Asya Entegrasyon Tartışmaları ve Avrasya Birliği, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019, s.3.

²¹ Beril Dedeoğlu, s. 249-250.

Entegrasyona üye olan ülkeler kendi aralarında ticareti serbest hale getirerek, refah seviyesinin yükselmesine, bölgesel sorunların giderilmesine, sosyal ve siyasal konularda çoğunlukçu ve çoğulcu davranılmasına imkân sağlamaktadır.²² Entegrasyonun en önemli özelliklerinden biri devletlerin varlıklarını yeniden düzenlemiş olmasıdır. Bu açıklamaya göre entegrasyon sayesinde klasik devlet çalışmaları değişmekte ve hakimiyet konusu farklı bir durum almaktadır. Devletler entegrasyon aşamasına katıldıklarında, egemenliklerinin bir bölümünü diğer toplumsal aktörler ve devletlerle paylaşmalı ve dayanışma içinde olmalıdır. Bu duruma karşılık entegrasyona dahil olan devletlerin egemenlik alanlarının bir bölümüne de sahip olmaktadır. Bununla birlikte devletler, “birlikten güç doğar” düşüncesiyle tek başlarına kuramayacakları etkiyi, hep birlikte kurma yoluyla yapmaktadır. Bunun sayesinde uluslararası sistemde etkileme gücüne sahip olmayan aktörler, birlik ve bütünlük oluşturarak bu etkiyi kurabilmekte ve kurdukları etkin üstünlüğü aralarında paylaşabilmektedir. Bu şartlarda entegrasyon hem büyük hem de küçük üyelere fayda sağlamaktadır.²³

Uluslararası sistemde devletlerden ziyade ulus üstü örgütlerin daha etkin olduğu bir yapı ön plana çıkmıştır. Uluslararası sistemdeki kurumsallaşma ile hem küresel hem de bölgesel birçok kuruluş ve ittifak oluşmuş, bu kuruluş ve ittifaklar küresel güç dengesinin oluşumunda önemli etkenlerden birisi olmuştur. Bununla beraber bu kuruluş ve ittifaklar ya da genel adı ile ekonomik entegrasyonlar, ülkeler arasındaki iş birliğinin oluşumunda ve geliştirilmesinde de önemli bir duruma gelmiştir.²⁴

1.3. Entegrasyon Teorileri

1.3.1. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

Teoriler, entegrasyon süreçlerini ve sonuçlarını algılamakta bize yardımcı olurlar; sadece kuruluşların şu anki durumunu anlamamızı sağlamaz, ilaveten gelecekteki gelişmeler ve kurumsal davranışlar hakkındaki olasılıkları tahmin etmemizi

²² Bahar Şanlı, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi”, s. 15.

²³ Beril Dedeoğlu, s. 251.

²⁴ Emre Aygünoğlu, s.9.

sağlar. Genel bir anlatımla entegrasyon teorileri, entegrasyon hakkındaki çeşitli konuların ve kuramların açıklanmasını ve bir problem haline gelmesini sağladıkları için bir bölgenin entegrasyonu üzerine çalışma yaparken bu teorileri ele almak gerekmektedir.²⁵ Entegrasyon teorilerinin önemli bir kısmı siyasal entegrasyon üzerine odaklansa da entegrasyonun birden fazla türleri vardır. Joseph Nye, temelde entegrasyon türlerini ekonomik entegrasyon, siyasal entegrasyon ve sosyal entegrasyon olarak üçe ayırmaktadır. Entegrasyon türlerini de alt bölümlere ayırarak ve entegrasyon seviyelerine değil çeşitlerine yoğunlaşarak bu kavramın daha iyi anlaşılabilceğini ve çözümlenebileceğini düşünmüştür. Hangi entegrasyon türünün öncelikli veya daha kolay başarılı olduğunu öncül olarak ele almadan çeşitli entegrasyon süreçlerinin birbiriyle olan ilişkisini ölçmeye ve değerlendirmeye çalışmıştır.²⁶

Bu bölümde başlıca entegrasyon teorilerinden olan işlevselcilik, yeni işlevselcilik, post işlevselcilik, liberal hükümetlerarasıcılık, ulus üstü yönetim teorisi ve ekonomik entegrasyon teorilerine değinilmiştir.²⁷

Fonksiyonalizm, P. Taylor'a göre sadece neo-fonksiyonalist entegrasyon teorisinin değil, aynı zamanda dünya toplumu yaklaşımları, rejim teorisi, bağlantı politikası ve karşılıklı bağımlılık teorisi gibi uluslararası düzene bağlı çeşitli yaklaşımların da "entelektüel'in Ata'sı" olarak görülmektedir.²⁸ Ancak Taylor ve Groom fonksiyonalizmi büyük bir özveri ile oluşturulmuş bir teoriden ziyade bir yaklaşım olarak ele almıştır. Bu değerlendirmeye göre fonksiyonalizm, bütün fonksiyonalistler tarafından paylaşılan temel bilgilerden yola çıkmamaktadır. Ancak, küresel siyasete bağlı fonksiyonalizm yaklaşımları belirli bir plan ve program çerçevesinde bir araya gelmektedirler.²⁹

²⁵ Antje Wiener and Thomas Diez, *European Integration Theory*, New York, Oxford University Press, 2009, p.4.

²⁶ J.S. Nye, s.858

²⁷ Nesibe Gül Kılıç, s.13.

²⁸ A.J.R. Groom ve Paul Taylor, *Functionalism: Theory and Practice in International Relations*, Crane Russack, 2. Baskı, New York, 1994, s. 125. Naklen: Ben Rosamond, *Theories of European Integration*, Palgrave, New York, 2000, s. 31.

²⁹ Ben Rosamond, ss. 32-33.

Fonksiyonalizmi, bütünleşme teorisi olarak inceleyen David Mitrany ise, fonksiyonalizmin ilk amacının beşerî çatışmaların sona ermesi için gereken şartları teorik hale getirmek ve daha sonra incelemek olduğunu ifade etmektedir. Bu konuda önemli çalışmalar yapan Mitrany, II. Dünya Savaşı'ndan sonra yayımladığı "A Working Peace System" adlı eseri ile fonksiyonalizmin başlangıç eserini oluşturmuştur.³⁰ Entegrasyonu bir barış projesi olarak inceleyen Mitrany, ekonomi alanında ortak hareket edip, bütünleşen ülkelerin savaşma olasılığının diğer unsurlara göre daha az olacağını belirtmiştir. Bu açıdan baktığımızda fonksiyonalizm liberal teorinin, ülkeler arasındaki ticari-ekonomik ve siyasi bağların barışı sağladığı, görüşünü desteklemektedir. Bir diğer ifadeyle, aralarında gerilim olan devletlerin, karşılıklı çıkar ilişkileri sayesinde daha dengeli bir siyaset izleyeceği düşünülmektedir. Fonksiyonalizm yaklaşımı, uluslararası ilişkiler teorisi olan liberalizmin yorumu olarak da değerlendirilmektedir. Fonksiyonalizme göre, ticaret ve ekonomi üzerinden sağlanan entegrasyon öncelikli olmuştur ve bu sürecin devam etmesi halinde siyasal entegrasyona devam edilmektedir.³¹ Yeni işlevselcilik ve hükümetlerarasıcılık teorileri başta olmak üzere birçok teoriye bilimsel açıdan katkı sağlayan ve temel oluşturan bu teori, aynı zamanda birçok yönden eleştirilere maruz kalmış olsa da milletlerin nasıl bir araya geleceğini araştıran, hipotezler oluşturan ve entegrasyonu kavramsallaştıran bir teori olması açısından önemi devam etmektedir.³²

1.3.2. Yeni İşlevselcilik

Sosyal bilim uzmanları, birçok kez sosyal ve ekonomik entegrasyonun daha net ve doğru bir açıklamasını yapmaya çalışmışlardır. Yeni işlevselcilik teorisi (neofonksiyonalizm), entegrasyon teorileri içinde en ağır eleştirilere maruz kalan başlıca teori arasında olsa da entegrasyon kavramını anlamak için oluşturulmuş en temel çözüm

³⁰ Merve İrem Yapıcı, "Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007, s.137-138.

³¹ Mehmet Çağatay Abuşoğlu, *Orta Asya Bütünleşmesi: Engeller ve Teorik Değerlendirme*, (Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015, s.7.

³² Nesibe Gül Kılıç, s.15.

odaklı çalışma olarak ele alınmaktadır.³³ Yeni işlevselcilik genel olarak; ulus devletler hangi durumda tamamen egemenliklerini sonlandırmak ister ve aynı zamanda aralarındaki çatışmaları çözmek için yeni politikalar elde ederken nasıl ve neden egemenliklerinin fiili yetkisini kaybederek gönüllü olarak komşu ülkelerle birleşirler gibi soruları ele alıp açıklamaya çalışır. Bu teoriyi, işlevsellikten ayrılan en önemli özelliği bilimsel odağını, din biliminden işlevselci yöntemin faydacı boyutuna kazandırmasıdır. Bu durum işlevselciliğin normatif ve ütöpik boyutunun azalmasına, böylece daha analitik olmasına ve güçlü bir uygulanma alanı kazanmasına fayda sağlamıştır.³⁴ Siyaset bilim uzmanı Robert Cox'un da ifade ettiği gibi kuramları zaman ve mekândan bağımsız olarak düşünmek çok mümkün olmamaktadır. Yeni işlevselcilik teorisi Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğunun kurulması ile ilk olarak 1950'li yılların sonu ve 1960'lı yılların başında yeni işlevselcilik teorisinin kurucusu olarak kabul edilen Ernst Haas'ın işlevselcilik yaklaşımını eleştiren "The Uniting of Europe" ve Lean Linderberg'in "The Political Dynamics of European Integration" isimli kitaplarıyla oluşturulmuştur.³⁵ Haas, Jean Monet'nin yararcı Avrupa entegrasyonu yaklaşımından müteessir olmuş ve bunu işlevselcilik yaklaşımıyla bir araya getirmiştir. Entegrasyonun ana mantığı ilk defa Haas tarafından sistemli bir şekilde çözülmüş ve detaylandırılmıştır. 1960'lı yılların ortalarına gelindiğinde bu teoriye bazı eleştiriler yapılmış ve 1965-1966 yılları arasında yaşanan "Boş Sandalye Krizi" gibi durumlarla olumsuz gelişmeler artmıştır. Yeni işlevselci teorisyenler, sonrasında teorinin bazı varsayımlarını ve fikirlerini yeniden ele alarak eksik yönlerini yenilemişlerdir. 1980'li yıllara geldiğimizde ise; Avrupa entegrasyon sürecinin yeniden canlanmasıyla yeni işlevselci teori de akademiye önemli bir geri dönüş yapmıştır.³⁶

Yine işlevselci yaklaşımdan farklı olarak bu teori, ulus üstü kurumların bağımsızlıklarına ve kurumların kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmesine önem

³³ Walter Mattli, s.10.

³⁴ Mehmet Çağatay Abuşoğlu, s. 16.

³⁵ Ben Rosamond, *Theories of European Integration*, p.54

³⁶ Arne Niemann and Philippe C. Schmitter, "Neofunctionalism", *European Integration Theory*, ed. by Antje Wiener and Thomas Diez, Oxford University Press, 2009 s.45.

verir. Mitrany hatta entegrasyon sürecinde halk desteğindeki değişime önem verirken, yeni işlevselcilik seçkinlerin davranışlarındaki değişime öncelik vermektedir.³⁷

Yeni işlevselciliğin ana sebebini birkaç cümlede açıklamak gerekirse; iki ya da daha fazla devlet belirli bir ekonomik sektörde entegrasyonu sağlamak için birlikte hareket ederler. Bu amacı daha güçlü bir şekilde gerçekleştirmek için çalışmaları yönetecek bir ulus üstü bürokrasi atarlar. Bir sektördeki entegrasyon hedeflenen faydaları sağlasa da alakalı sektörler bütünleşmeye dahil olmadan entegrasyonun bütün avantajlarından yararlanamazlar. Bir sektördeki entegrasyon, alakalı başka sektörlerin de entegrasyona dahil olması için işlevsel bir baskı yapar ve bu sayede bölgesel entegrasyon büyür.³⁸

1.3.3. İletişimsel Etkileşimcilik

Uluslararası ilişkiler literatüründe transaksiyonalizm olarak da geçen iletişimsel etkileşimcilik kuramı, Karl W. Deutsch tarafından 1950’li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu kuram, entegrasyon ve iletişim arasındaki etkileşimi ele almaktadır. Deutsch’a göre karşılıklı ilişkiler ve iletişim devletler arasında güven ortamının kurulmasına öncülük etmiştir.³⁹

Deutsch çalışmalarında, uluslararası sistemi realizm ve idealizm açısından ele almıştır. Realizme göre; uluslararası sistemde en temel aktörleri devlet olarak görmüştür. İdealizme göre ise; amacının barış olması ve bu amaç doğrultusunda ittifak kurulmasını öneri olarak ortaya çıkarmıştır. Deutsch’un bu yaklaşımı, her devlet içerisinde farklı sosyal, ekonomik ve kültürel grupların var olduğuna, bunların hem kendi aralarında hem de başka ülkelerle benzer ilişkiler olduğuna dair düşünceleri çıkarmaktadır. Bakıldığında, bu gruplar arasındaki iletişim ve etkileşim arttıkça, ilerleyen zamanlarda bu grupları tek bir siyasal topluluk olarak görmek mümkün olmaktadır.⁴⁰

³⁷ Niemann, Schmitter, p.46.

³⁸ Ben Rosamond, p.58.

³⁹ Efe Çaman, “Entegrasyon Teorileri”, *İçinde Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Ed. Haydar Çakmak, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2014, s. 142.

⁴⁰ Beril Dedeoğlu, s. 154-155.

İletişimsel etkileşimcilik kuramının temelini, kurumlara düzen verilmesi ve devletlerin yüksek politikaları olan ulusal ve uluslararası güvenlik kaygıları, bağımsızlık, egemenlik gibi önemli siyasal alanlar oluşturmaktadır. Güvenlik özellikle günümüzde uluslararası ilişkileri belirleyen en temel aktör olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla, güvenlik ve barış ortamının sağlanabilmesi için devletler arasındaki ortak kimlik ve değerlerin gelişmesi son derece önemlidir.⁴¹ Etkileşimcilik teorisi, belirli bir bölgede yaşayan insanların barışçıl bir ortam kurulmasına yönelik bazı beklentilerin karşılanabilmesi için uzman ve güçlü kurumların ve topluluk hissinin oluşması gerektiğini açıklamaktadır. Ayrıca, insanların ortak düşünceler sayesinde oluşturduğu bir durum olan ‘topluluk’ kavramı, entegrasyonun gerçekleşmesi açısından oldukça önemli bir yere sahiptir. Deutsch’a göre, devletler arasında topluluk kavramının gelişmesiyle entegrasyonun önemli bir parçası tamamlanmakta ve topluluklar devletler arasındaki iletişim seviyesini olumlu yönde etkilemektedir.⁴²

1.3.4. Ulus Üstü Yönetim Teorisi

Ulus üstü (Supranasyonalizm) teorisi, ulusların ve devletlerin üstünde bağımsız karar alma yetkisi olan ve üye devletler üzerinde bazı kararları ve kuralları direktme gücüne sahip olan ortak bir kurumun oluşturulması gerektiğini öngörmektedir.⁴³ Bu savunmaya göre, entegrasyonun kurumsallaşması için kurumsal bir güç ortaya çıkmaktadır ve bu güç hükümetler tarafından öngörülememektedir. Kurumsal gücü geri çevirmesi zor olsa da bu kurumsal güç ulus üstü teorisinin temelini oluşturmaktadır.⁴⁴

Alec Stone Sweet ve Wayne Sandholtz, “European Integration and Supranational Governance” adlı kitaplarıyla ulus üstü yönetim kuramını gelişmesine katkı sağlamışlardır. Bu kitaplar, Avrupa Topluluğu’nun devletler arası anlaşmalardan, çok boyutlu ve yarı federal yönetim şekline geçişini kuramsallaştırmıştır. Ulus üstü yönetim

⁴¹Efe Çaman, s. 142

⁴²Merve İrem Yapıcı, s. 150- 151.

⁴³Sevilay Kahraman, “*Avrupa Bütünleşmesi Kurumları: 1950-1970 Yılları*”, İçinde: *Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kuramlar ve Politikalar*, Ed. Belgin Akçay ve İlke Göçmen, Üçüncü Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016, s. 114.

⁴⁴ Efe Çaman, s. 144

teorisi, ulus üstü yönetim sürecine, yani bir politika alanında birleştirici kurallar koymak için Avrupa Topluluğu'nun yetkilendirilmesi sürecine odaklanan bir teoridir.⁴⁵

Ulus üstü yönetim teorisinin cevap aradığı başlıca sorular şunlardır: “*Neden siyaset oluşturma bazen ulus devlet seviyesinden ulus üstü seviyeye geçer? Neden entegrasyon bazı siyaset alanlarında diğer alanlardan daha hızlı ilerler? Avrupa Topluluğu iki çeşit karar alma yöntemi olan hükümetler arası ve ulus üstü yöntemlerle ne derecede yönetilir?*”⁴⁶

Bu teoriye göre Avrupa entegrasyonu, ‘ulus ötesi alışveriş (ekonomi, Euro’nun gelişmesi, ortaklıklar ve bağlantılar)’, ‘ulus üstü örgüt’ ve ‘Avrupa Topluluğunun kural koyması’ şeklinde üç nedensel faktör aracılığıyla teşvik edilmekte ve sürdürülmektedir. Bu teori üç faktör arasındaki etkileşim ve iletişim kurulduğu zaman ulus üstü örgütlerin başarı oranının yükseleceğini savunmaktadır. Yeni işlevselci teorisinin birçok varsayımını kullanan ulus üstü yönetim teorisi ‘spillover’ (yayılma) kavramını da kullanarak; bir sektördeki ulus üstü alışverişin artmasının kademeli olarak diğer sektörlerle de geçeceğini ve entegrasyonun genişleyip yayılacağını savunmaktadır.⁴⁷ Ulus üstü yönetim teorisi, Avrupa Topluluğu’nun yavaş yavaş lakin ayrıntılı olarak ulus devletlerin işlevlerinin yerine geçtiğini savunmakta ve hükümetlerarasıcılık teorisinin birçok kuramını öngörmemektedir.⁴⁸

1.3.5. Liberal Hükümetlerarasıcılık Teorisi

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi ise, ilk kez Andrew Moravcsik’in 1991 yılında kaleme aldığı “Negotiating the Single European Act: national interest and conventional statecraft in the European Community” isimli makalesinde yer almaktadır. Moravcsik bu teoriyi, yeni işlevselcilik teorisinde fark ettiği eksikler üzerine çalışarak yön vermektedir.⁴⁹ Teorisinde yeni işlevselciliği oldukça eleştiren Moravcsik, yeni

⁴⁵ Alec Stone Sweet, Wayne Sandholtz, *European Integration and Supranational Governance*, Oxford University Press, 1998, p.1.

⁴⁶ Sweet, Sandholtz, p.1.

⁴⁷ Sweet, Sandholtz, p.299

⁴⁸ Sweet, Sandholtz, p.6.

⁴⁹ Sevilay Kahraman, s.140.

işlevselciliğin entegrasyon da yayılmacı ve aşamalı bir geçiş öngörmesine rağmen, bu yayılmanın siyasal alanda önemli bir karşılık bulamadığını düşünmektedir.⁵⁰ Moravcsik’a göre yeni işlevselcilikte entegrasyon siyasi alana önemli ölçüde yayılmamakta ve ulus-üstü yetki eşit olmayan bir şekilde artmaktadır. Bunun yanında Moravcsik, yeni işlevselcilerin bütünleşme sürecinin siyasi boyutunun yanında ekonomik boyutuna yaptığı önemi de dile getirmektedir. Ekonomik kazanım kavramı Moravcsik’ın da önemli gördüğü ve üzerinde çalışmalar yaptığı bir kavramdır.⁵¹ Moravcsik ve Schimmelfennig’in ele aldığı çalışmaya göre, liberal hükümetlerarasıcılık teorisinin üç temel özelliği vardır. Bunlardan ilki; bu teori sosyal bilimler teorisi olup yeni işlevselcilik, rasyonel kurumsalcılık, hükümetlerarasıcılık gibi teorilerden yararlanarak entegrasyon teorisini modernleştirilmeye çalışılmıştır.⁵² İkincisi, sadece bir siyasi hareketi incelemekten ziyade, bölgesel entegrasyonun gelişimini açıklamaya çalışan daha geniş bir teori olmuştur. Bu teori tek bir etken ile entegrasyonun yorumlanamayacağını düşünerek entegrasyonun gelişimine uygun birden fazla teori ve etkeni birbirine bağlayan daha tutarlı bir yaklaşım oluşturmayı amaçlamaktadır. Son özelliği ise; belli başlı varsayımların birbiriyle bağlantılı genel bir önerme ile özetlenebilecek olursa basit bir teori olarak ele alınması düşünülmüştür ve aynı zamanda tek bir nedene dayanan entegrasyon yaklaşımlarını reddeder ve entegrasyon kavramını açıklamak için gerekli görülen kurumların, pazarların ve tercihlerin yer aldığı çok geniş bir örnek oluşturur.⁵³

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi, tekniğe dayalı bir sürece karşı çıktıklarına entegrasyonun öncelikli olarak ekonomik planlamanın zorunluluklarına değindiklerine, daha önceden verilen kararların sonuçlarının beklenmemesini öne sürmüşlerdir. Entegrasyona yönelmelerinin en önemli motivasyonu başka bir Fransız-Alman savaşının olmasını engellemek, küresel imajı ve gücü artırmak ve ya büyük güçlere karşı

⁵⁰Kenan Şahin, Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa’da Ulus-Üstü Yapılanma, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Kırıkkale, 2018, s. 144.

⁵¹ Seçil Öraz, “Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 6, Sayı: 1, Kış 2011, s. 1612.

⁵² A. Moravcsik, F. Schimmelfennig, “Liberal Intergovernmentalism”, p.67 Naklen: Nesibe Gül Kılıç, s.23

⁵³ Moravcsik, Schimmelfennig, “*Liberal Intergovernmentalism*”, p.68. Naklen: Nesibe Gül Kılıç.23

denge sağlamak değildir, şüphesiz bu faktörlerin entegrasyon sürecine etkisi vardır fakat bu etki entegrasyonun belirleyici gücünü oluşturacak kadar büyük değildir.⁵⁴ Liberal kurumsalcılık teorisi devletlerin entegrasyon sürecinde kurumlar kurmanın neden önemli olduğunu açıklarken neoliberal kurumsalcılık ve yeni işlevselcilik teorilerinden yararlanmışlardır. Neoliberal kurumsalcılık teorisine göre, uluslararası kurumlar kalıcı uluslararası iş birliği için yapılması gereken şartlardır. Yeni işlevselcilik ise devletlerin, hükümetlerin önemli tercihlerine karşı hareket edebilecek ulus üstü kurumlara isteyerek yetki verdiğini ve belli olmayan şartları altında bu kurumların isteyerek olmayan bazı sonuçları yapısında bulundurduğunu düşünmüştür.⁵⁵

Liberal hükümetlerarasıcılık teorisi kendi uzmanları tarafından bile evrensel bir teori olarak görülmemiştir. Bu kuram bütünleşmeyi birçok faktör altında açıklar fakat seçimler, güvenilir boyutlar ve pazarlıklar hakkındaki hipotezlerini ihlal eden koşullardaki süreçleri açıklayamamaktadır. Bu teoriyi kısıtlayan iki durum söz konusudur. Bunlardan ilki; bu teori sosyal tercihlerin oldukça net ve iyi tanımlanmış olduğu konu alanlarında oluşturulan politikaları iyi bir şekilde ifade ederken aksi durumları açıklamakta yetersiz olmuştur. İkinci durum ise devletler arası pazarlık karşılıklı bağımlılığın, yüksek geçiş ücreti ve nadir oluşan koşullar dışında devletler arası pazarlığa yön vermesine dayanmaktadır. Şöyle ki bir devletin diğer devletler hakkında daha fazla bilgi sahibi olması ya da geçiş maliyetlerinin devletler arasında eşit dağılmaması karşılıklı bağımlılığın devletler arası pazarlığa yön vermesini zorlaştırır ve bu yüzden bu teori entegrasyon sürecini açıklamada eksik kalmaktadır.⁵⁶

1.3.6. Federalizm

Federalizm, Devletler arasında gerçekleşecek siyasi bir örgütlenme modeli ile alternatif bir kolektif güvenlik sistemlerinin oluşturulabileceği hususunda ideolojiler

⁵⁴ Andrew Moravcsik, *"The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht"*, Cornell University Press, NY, 1998, p.4.

⁵⁵ Andrew Moravcsik, Frank Schimmelfennig. *"Liberal Intergovernmentalism European Integration Theory"*, edited by Antje Wiener and Thomas Diez, Oxford University Press, 2009, (pp. 67–87), p. 72.

⁵⁶ A. Moravcsik, F. Schimmelfennig, p.76.

ortaya koyan bir teori olarak ifade edilmektedir.⁵⁷ Federalizm konusunda önemli çalışmalar yapan William Harrison Riker, federalizmi devletlerin faaliyetlerinin merkezi yönetim ve bölgesel yönetim arasında, her bir yönetim çeşidinin farklı hareketleri hakkında kesin kararı verebileceği şekilde ayırdığı bir siyasi örgütlenme modeli olarak tanımlamaktadır. Buna göre federalizm, merkezi yönetim etkinliklerinin ve bölgesel yönetimler arasında paylaşılan siyasal bir organizasyon türüdür.⁵⁸ Federalizme göre uluslararası ilişkiler esasında siyasal sorunları içermektedir ve bu sorunların siyasal çözüm arayışlarına ihtiyaçları vardır. Bu çözüm ise, ulus devlet sisteminin son bulmasıyla mümkündür. Ulus devlet sisteminin son bulabilmesi için anayasal düzen bünyesinde federal bir yapı gereklidir. Federal bir yapı kurulurken siyasi birimler, ekonomik gelirlerini ve yaptırım güçlerinin bir bölümünü ulus-üstü kuruma bırakmaktadır. Bu siyasi kurumla kendi iktidarlığını sürdürürken merkezi kurumun iktidarlığını da tanımaktadır.⁵⁹

Temelleri 16 ve 17. Yüzyıllarda bu teorinin temelleri atılmış olup, I. Dünya Savaşı'nın sebep olduğu yıkımın peşinden yeniden gündeme getirilmiştir. Aynı dönemlerde Coudenhove Kalergi tarafından Pan Avrupa (Pan Europa) isimli çalışmasında federal yapıda bir Avrupa kurulması öneri olarak sunulmuştu. Politik elitler tarafınca da desteklenmeye başlanan düşünce, tatbik şansı bulamamış ve barışı tesis etmesi beklenen Milletler Cemiyeti'nin başarısız olmasıyla önemini yitirmiştir. II. Dünya Savaşı'nın son bulduğu dönemlerde, Avrupa'da federal bir örgütlenmeye gidilmesi mevzusu bir kez daha gündeme gelmişti. Günümüzde ise federalizm, Avrupa Birliği bağlamında önemini korumaya devam etmektedir ve birliğin ileride federal bir yapıya kavuşacağı ihtimalleri üstünde durulmaktadır.⁶⁰

⁵⁷Özer Binici, Avrupa Siyasal Bütünleşmesi Sürecinde Avrupa Birliği-Kosova İlişkileri: Yeni İşlevselci Bir Değerlendirme, (Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016, s. 6.

⁵⁸ Yavuz Özdemir ve Elif Aktaş, "Federalizmi Anlamak", Turkish Studies - International Periodical For The Languages", *Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt:8, Sayı: 8, Yaz 2013, (s. 1989-1999), s. 1996.

⁵⁹ Müge Dalar, Afrika Birliği Örgütü'nden Afrika Birliği'ne: Afrika'da Bütünleşme Çabaları, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013, s.25-26.

⁶⁰ Özer Binici, s. 6-8.

1.3.7. Entegrasyon Teorilerinin Genel Değerlendirilmesi

Tablo 1: Entegrasyon teorileri⁶¹

Teorinin Adı	Açıklama	Örnek
Federalizm	Devletlerarası gerçekleşen siyasi ilişkiler ile kolektif güvenlik sistemi oluşturma fikrini ortaya koymaktadır. Federe devlet yapısını öngörürler.	Almanya, ABD, Kanada
Fonksiyonalizm (David Mintrany)	David Mitrany'e göre bütünleşme teorisi olarak incelenen fonksiyonalizm 'in ana sebebi, beşerî çatışmaların sona ermesi için gereken şartları teori haline getirmektir. Fonksiyonalizmi bir barış projesi olarak incelemiştir.	Avrupa 'daki kömür madenlerinin ulus üstü yapılanma olan AKÇT'na bırakılması ve bunun bir sorun haline gelmesi.
Neo-Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)	Egemenlik kavramı önemli olup, ulus devlet yapısı hangi durumda egemenliğini sonlandırmak ister, hangi durumda yeni politikalar elde etmek ister gibi sorunları ele alıp açıklamaya çalışır. İşbirliğinin bölgesel olmasını savunur.	Avrupa Birliğinin kurulması ve bütünleşmesi dönemleri (1950-1960'lı yıllar)
Liberal Hükümetlerarasıcılık	Bu teorinin çıkış amacı Andrew Moravcsik'in yeni işlevselcilik teorisinde gördüğü eksikler üzerine ortaya çıkmıştır ve yeni işlevselcilik teorisini eleştirmiştir. Bu teoride devletler entegrasyon sürecinde kurumlar kurmayı neden seçtiğini açıklar.	Avrupa Bütünleşmesi ve ulusal marşların bulunması
Ulus üstü Yönetim Teorisi	Devletlerin ve ulusların üstünde bağımsız bir karar alma yetkisi olan ortak bir kurumun kurulması gerektiğini savunmaktadır. Bu Teoriye göre kurumsal bir güç ortaya çıkmalıdır ve ulus üstü teorisinin temelini oluşturmalıdır.	Avrupa Topluluğu, Euro'nun gelişmesi

⁶¹ S. Yılmaz Genç ve R. Ekiz, "Bölgeler Arası Ekonomik Entegrasyon Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış," Sosyal Bilimler Metinleri, vol.1, s.502-515, 2016.

Entegrasyon teorileri internasyonel ilişkilerin çoğulcu görünümüne ilişkin gelişmelere katkı sağlamıştır. Bu katkıları dörde ayıracak olursak; Bunlardan ilki, entegrasyon yaklaşımlarının, çözümleme birimi olarak devletin önemini azaltmasıdır. Ekonomik, toplumsal ve teknik etkileşimler, ulus ötesi devlet dışı aktörler ve menfaat grupları çözümleme birimi olarak önemini ortaya çıkarmıştır. İkincisi, bilhassa neofonksiyonalist teori, siyaset ve nitelikli yani elit bütünün bir parçası olarak ele alarak, ulus-devleti bölmeye çalışmıştır. Üçüncüsü, entegrasyon teorisyenleri, “toprağa dayalı ulus-devlet haricinde siyasal organizasyonların diğer muhtemel formları nelerdir?” sorusunu cevaplamaya yönelmişler ve başka formlara nasıl ulaşılabileceğini araştırmışlardır. Sonuncusu ise, entegrasyon uzmanları uluslararası iş birliğinin hangi koşullar altında kolaylaşacağını analiz etmişlerdir. İş birliğini de çatışma şeklinde uluslararası ilişkilerin bir niteliği olarak tanımlamışlar, askeri ve güvenlik mevzuları yerine ekonomik, toplumsal ve refaha ilişik sorunları uluslararası politikanın gündeminde ilk sıraya koymaktadırlar.⁶²

Bu teorilere karşı reaksiyon olarak doğan teoriler de yok değildir. Mesela hükümetler-arasıcılık teorisi bu teorilere bir reaksiyon olarak gelişmiş ve entegrasyon teorilerinin başarısız olacağını düşünmüştür. AB örneğini temel alarak gelişen bu teori, tam entegrasyon sistemini benimseyen modellerin kültürel, siyasi ve toplumsal farklılık düşüncesinin canlılığını hoşgörü ile karşılamıştır.⁶³

1.4. Entegrasyon Türleri

Entegrasyon, bütünleşmenin ve uyumun sağlanmasını anlatan bir kavramdır. Bu bütünleşme ve uyum da devletlerin arasındaki ilişkilere bağlı olarak gerçekleşmektedir. AB örneğinde de görüldüğü üzere başlarda ekonomi hedefli başlayan ilişkiler, zaman içinde uluslararası sistemin yarattığı ihtiyaçlar sebebiyle toplumsal ve siyasal alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir.⁶⁴

⁶² Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, “*International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*”, Macmillan Publishing Company, New York, 1993, s.242.

⁶³ Yusuf Karakaş, *Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002, s.24.

⁶⁴ Tuba Çakmak, Bosna Hersek’in Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinin Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikası Çerçevesinde Analizi, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2018, s. 11

1.4.1. Ekonomik Entegrasyon

Değişim hızının geçmişe oranla arttığını; küresel, ulusal ve bireysel temelde etkilerinin ölçülenmesinin güçlüğünü de dikkate alarak geleceği öngörmek ve bu yönlü hamleler yapmak giderek kritik ve zor bir hal almaktadır.⁶⁵ Entegrasyon kelimesinin ekonomik terminolojide kullanımı John Tinbergen'in 1954'te yayımlanan "Uluslararası Ekonomik Entegrasyon" adlı kitabında görürüz. Bu kitabın ilk baskısı 1945 yılında "Uluslararası Ekonomik İş birliği" adlı ile yayımlanmış olup, kavram, birlik birleşme, karışma gibi birbirine benzer anlamlar içinde tarihsel olarak kullanıldıktan sonra ekonomik entegrasyon deyiimi ve kavramına ulaşılmıştır. Entegrasyon bu kavramı kullananlar tarafından bir süreç veya bu süreçle erişilen durum olarak anlaşılır.⁶⁶

Uluslararası ticaretteki serbestleşme eğiliminin yanında, İkinci Dünya Savaşı'nın arkasından ekonomik entegrasyonlar veya entegrasyonun aşamalarından biri ya da birkaçı ile, ticarette serbestleşme uygulamalarının arttığı söylenebilir. Entegrasyon, yani bölgeselleşme eğilimleri, küresel çapta serbestleşme olmasa da küreselleşmenin temel felsefesi olan ticarette serbestlik mantığına hizmet etmektedir.⁶⁷ En genel anlamıyla birleşme ya da bütünleşmeye dâhil ülkelerin dış ticaret yapmalarının önündeki engellerin kaldırılması ve ekonomik yapılarının güçlendirilmesi olarak tanımlanabilir. Farklı ülkelerin ekonomilerini tek ekonomik bir organizasyon halinde bir araya getirmek olarak da tanımlanabilir. Ekonomik entegrasyon kavramı önceleri endüstriyel organizasyon teorisinde firmalar arasında bir araya gelme, bütünleşmeyi ifade etmek için kullanılmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası ise farklı ekonomileri mevcuttan daha

⁶⁵ R. Tanrıbilir, E. Şen, "Kültürlerarası İletişim ve Öteki Kavramının Günümüz Dünyasında yeri ve Önemi", *Journal of Istanbul Kültür University*, Sayı:1, 2015, (ss.129-137), s.131.

⁶⁶ Fatma M. Önen, Ekonomik Entegrasyon Teorileri ve Bunların AT Uygulamaları Yönünden İncelenmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, AT'nin Ekonomik Yapısı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989, s. 5.

⁶⁷ S. Emsen, Ç. Karaköy, "Merkezi Asya ve Kafkas Ekonomilerinde Entegrasyonun Olabilirliği: Ab'deki Kömür-Çelik Topluğu Benzeri Su ve Enerjide İş Birliği Arayışı", *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2018, Sayı:1, (ss.181-202).

büyük ekonomik birleşmeler haline getirme anlamında kullanılmaya başlanmıştır.⁶⁸ Ekonomik entegrasyon için daha açık bir tanım vermek gerekirse, en basitinden en ileri aşamasına kadar bunlar; ticareti engelleyici korumacılık veya teşvik modellerinin kaldırılması yoluyla gerçekleşecek ticaret entegrasyonu, ülkelerarası sermaye ve işgücünün serbestleştirilmesi yolu ile üretim faktörlerinin entegrasyonu, ulusal ekonomi politikalarının uluslararası ilişkileri güçlendirecek şekilde uyumlu hale getirilmesi politika entegrasyonu ve son olarak da bunların birleştirilmesi sonucu tam entegrasyondur.⁶⁹

Ekonomik entegrasyon siyasi eğilimlere dayanabilir ve siyasi sonuçlara yol açabilir. Eğer özel bir alandaki (mesela kömür ve çelik gibi) ya da ekonominin tümündeki bütünleşme, merkezi karar almanın alanını genişletiyorsa bu siyasi iş birliğinin de gelişmesini sağlar.⁷⁰ Ekonomik entegrasyonlara katılan ülkeler üretim kapasitelerini, kaynak verimliliklerini ve toplumsal refah düzeylerini arttırmayı, ülke içi piyasaların genişletilerek diğer ülkelerle rekabet edecek sanayileşmeyi hızlandırmayı amaçlayarak ölçek ekonomileri sağlar.⁷¹

1.4.2. Sosyal Entegrasyon

Bütün insanlara eşit hak ve fırsatların verilmesini, bireylerin yaşam standartlarının daha iyi hale getirilmesini amaçlayan sosyal entegrasyon, farklı kültürlerin bir araya getirilerek entegre olması anlamına gelmektedir. Sosyal bütünleşme olarak da ifade edilen sosyal entegrasyon, barışçıl toplumsal ilişkilerin kurulmasını ve devam etmesini sağlamak için katılımın sağlandığı etkin bir süreçtir.⁷²

Sosyal entegrasyon kavramı sosyal bütünleşme olarak da ifade edilmekle birlikte çeşitli şekillerde tanımlanabilmektedir. Bazılarına göre sosyal entegrasyon, tüm insanlar

⁶⁸Emine Tahsin, Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Bölümü, İktisat Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul,2007, s. 6.

⁶⁹Emin Ertürk, “*Ekonomik Entegrasyon Teorisi*” Ezgi Kitabevi, Bursa.1993, s.5.

⁷⁰Merve İrem Yapıcı,134.

⁷¹Ümit Engin Tekin, “Ekonomik Entegrasyonların Uluslararası Ticarete Etkileri”, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, Cilt: 4, Sayı: 12, 2017, (ss.1172-1185), s.1173.

⁷²Tuba Çakmak, s. 10.

için eşit fırsatlar ve haklar anlamına gelirken, bazıları için yaşam değişikliklerinin geliştirilmesinde daha entegre edilmiş bir yaşam anlamına gelmektedir. Kimilerine göre ise artan sosyal entegrasyonun istenmeyen tekdüzelik dayatma görüntüsü ile olumsuz bir çağrışımı vardır. Kimilerine göre olumlu ya da olumsuz düşünülse de sosyal entegrasyon belirli bir toplumda insan ilişkilerinin kurulu desenini açıklamaktadır.⁷³ Bu entegrasyon, karşılıklı bağımlılığın bilincinde olmanın ya da karşılıklı sorumluluğu kabullenmenin zorunlu olmadığı kişisel iletişim ya da mübadeleleri içermektedir. Bu tür iletişim ya da mübadelelere posta, telefon görüşmeleri, turizm, ticaret, öğrenci değişimleri örnek olarak gösterilebilir.⁷⁴

1.4.3. Siyasal Entegrasyon

Entegrasyon türleri içerisinde gerçekleştirilmesi en zor olan siyasal entegrasyon, bir araya gelen ülkelerin amaçladığı nihai hedeftir. Siyasi birliğin gerçekleşmesi için de ülkeler önce ekonomik ve sosyal boyutta bir bütünleşme yoluna girerler. Zira ekonomik ve sosyal düzeyde bütünleşme siyasal bütünleşmeyi sağlamanın ilk basamağı olarak görülür. Çünkü sosyal alanda başlayan bütünleşme faaliyetleri devletlerin birbiriyle etkileşimini hızlandırmaktadır. Bu da siyasi alanda yapılacak gelişmelere vesile olmaktadır.⁷⁵

Siyasi entegrasyonun gerçekleşmesi, ulus devletlerin egemenlik haklarının bir kısmını uluslar üstü bir yapıya devretmesiyle mümkündür. Siyasi entegrasyonlarda ortak hukuk, ortak kurumlar, ortak kural koyma merkezi ve ortak kimlik olmak üzere dört ana öge vardır. Günümüzde en başarılı siyasi entegrasyon örneği olarak görülen Avrupa Birliği'ne bakıldığında siyasal entegrasyona giden sürecin evvela ortak hukuk, ortak kurum ve ortak siyasi uygulamalardan önce ortak ekonomik birliktelik ile başladığı görülecektir.⁷⁶ Avrupa Birliği Entegrasyonu, tarihteki en başarılı birleşme hareketi olarak sayılabilir. Dünya üzerindeki bütün bölgeselleşme hareketlerinin Avrupa

⁷³Nuray Gökçek Karaca, “Türkiye ve Geçiş Ekonomilerinde Sosyal Entegrasyon”, *International Conference on Eurasian Economies*, 2014. s.1.

⁷⁴Merve İrem Yapıcı, 134

⁷⁵Tuba Çakmak, s.11.

⁷⁶ Neslihan Özeler, “Siyasal Entegrasyon ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı: 27,2016, (ss. 793-814), s.796.

kıtasındaki hareketi örnek alması bunu ispatlar niteliktedir. Gerek ortak kültürü gerek benzer ekonomik yapıları gerek dini ve etnik temellerindeki benzerlik, gerekse de politik birlikleri bölgeselleşme hareketlerini son derece başarılı kılmış olsa da birleşmelerindeki temel neden İkinci Dünya Savaşı'nda olduğu gibi benzer yıkımları tekrar yaşamamak ve kıtada barışı ve refahı daim kılmaktır.⁷⁷

⁷⁷ Sema Yılmaz Genç, Ramazan Ekiz, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyon Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Metinleri*, ICOMEP Özel Sayısı, 2016 (ss. 502-515), s.508.

2. GÜNEY KAFKASYA JEOPOLİTİĞİ VE İŞ BİRLİĞİ POTANSİYELİ

2.1. Güney Kafkasya Jeopolitik Alanı

Doğal kaynakları ve Hazar Havzası'ndaki enerji rezervleriyle Güney Kafkasya hem jeolojik hem de jeopolitik açıdan son derece zengin bir bölge olarak öne çıkmaktadır. Karadeniz ile Hazar Denizi arasında konumlanan bu bölge, tarihsel süreçte çok kültürlü bir yapıya ev sahipliği yapmıştır. Akdeniz, Ege Denizi, Marmara Denizi, İstanbul ve Çanakkale Boğazları, Karadeniz ve Azak Denizi gibi su yolları sayesinde Doğu ile Batı arasındaki bağlantılar etkin bir biçimde sağlanmaktadır. Bu bağlamda, Kafkasya, Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan stratejik bir geçiş noktası işlevi görmektedir.⁷⁸ Güney Kafkasya, tarih boyunca dikkat çeken jeopolitik konumu nedeniyle stratejik önem taşıyan bir bölge olmuştur. Bu özelliği sayesinde, yüzyıllar boyunca İpek Yolu gibi önemli ticaret güzergâhlarına ev sahipliği yapmıştır. İklimsel çeşitliliği ve doğal verimliliğiyle bilinen bu topraklar, tarihsel süreçte birçok farklı topluluğun ilgisini çekmiş ve çeşitli göç dalgalarına sahne olmuştur. Bölge, doğuda Hazar Denizi, batıda Akdeniz ve Karadeniz, kuzeyde Büyük Kafkas Dağları ile Kuban ve Kuma nehirleri, güneyde ise Türkiye ve İran ile çevrilidir. Coğrafi olarak ise Kırım'ın doğusunda yer alan Taman Yarımadası'ndan başlayarak, Hazar Denizi'nin batısındaki Abşeron Yarımadası'na kadar uzanan geniş bir alanı kapsamaktadır.⁷⁹

Güney Kafkasya, aynı zamanda Hazar Denizi üzerinden Orta Asya petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılmasında önemli bir enerji koridoru işlevi görmektedir. Yaklaşık 450.000 km² yüzölçümüne sahip olan bölge, güneyde Türkiye ve İran, kuzeyde Kuban ve Kuma ovaları, doğuda Hazar Denizi ve batıda Karadeniz ile çevrilidir. Güney Kafkasya, Akdeniz, Ege Denizi, Boğazlar, Marmara Denizi, Karadeniz ve Azak Denizi gibi birbiriyle bağlantılı denizlerin oluşturduğu geniş su koridorunun doğu ucunda yer almaktadır. Bu konumuyla birlikte, Hazar Denizi üzerinden de çok sayıda ulaşım ve

⁷⁸ Bastı Bekirova, "Güney Kafkasya'nın Tarihi Öve Jeopolitik Önemi Üzerine Bir Değerlendirme", *Open Access Journal*, Cilt: 6, Sayı: 1,2023, (ss.27-32), s.29.

⁷⁹ Bastı Bekirova, s.30.

enerji koridoruna bağlanarak, bölgesel ve küresel düzeyde stratejik önem kazanmaktadır.⁸⁰

Tarihsel süreçte Güney Kafkasya, farklı etnik ve kültürel kökene sahip birçok topluluğun bir arada yaşadığı bir coğrafya olmuştur. Türkler, Hint-Avrupaî, İranî ve Turanî kökenli topluluklar uzun yıllar boyunca bu topraklarda bir arada varlık göstermiştir. Özellikle yakın tarihlerde Rusya'nın sıcak denizlere inme politikası çerçevesinde bölgenin jeopolitik önemi daha da artmıştır. Güney Kafkasya'nın, Akdeniz'e ulaşan güzergâh üzerinde yer alması, aynı zamanda Orta Doğu ve Basra Körfezi'ne kadar uzanan stratejik bir geçiş hattı üzerinde bulunması, bölgenin jeopolitik değerini pekiştirmiştir. Bu stratejik özelliklerinden dolayı Güney Kafkasya, tarih boyunca hem siyasi hem de ekonomik anlamda uluslararası aktörlerin dikkatini çeken ve üzerinde güç mücadelesi yürütülen önemli bir bölge olmuştur.

2.2. Güney Kafkasya Bölgesinde İş Birliği Potansiyeli

Güney Kafkasya bölgesi, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmakta olup jeopolitik konumu, zengin enerji kaynakları ve kritik ulaşım koridorları açısından stratejik öneme sahiptir. Bölgenin iş birliği potansiyeli, enerji, ticaret, ulaşım, güvenlik ve diplomasi gibi birçok alanda değerlendirilmekte; bu unsurlar, bölgesel istikrarın ve kalkınmanın sağlanmasında temel rol oynamaktadır.

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR), 13 Eylül 1992 tarihinde kurulmuş ve kurulduğu tarihten itibaren hızlı bir gelişim sürecine girmiştir. 20 Eylül 1994 tarihinde ise Azeri-Çırac-Güneşli (AÇG) petrol yataklarının ortak işletilmesine yönelik olarak çeşitli uluslararası enerji şirketleriyle birlikte "Asrın Anlaşması" olarak bilinen stratejik bir enerji iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma, Azerbaycan'ın enerji sektöründe küresel düzeyde entegrasyonunu başlatan dönüm noktalarından biri olarak kabul edilmektedir.⁸¹ "Asrın Anlaşması", 20 Eylül 1994 tarihinde Azerbaycan ile altı farklı ülkeden (Amerika Birleşik Devletleri, Birleşik Krallık, Norveç, Türkiye, Rusya ve Suudi Arabistan) toplamda on küresel petrol şirketi arasında imzalanmıştır. Bu şirketler

⁸⁰ Gürcistan Dostluk Derneği, Kafkasya, <https://gdd.org.tr/syf-Kafkasya>, Erişim Tarihi: 05.02.2025.

⁸¹ Mehmet Yüce, "Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Ekonomik Gelişim Seyri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 133, Sayı: 263, (ss.141-164), s.153.

arasında BP, Amoco, Lukoil, Pennzoil, Unocal, Statoil, McDermott, Ramco, TPAO ve Delta-Hess yer almıştır.⁸² Söz konusu anlaşma, Azerbaycan enerji sektörüne yaklaşık 60 milyar dolarlık bir sermaye akışının sağlanmasına zemin hazırlamıştır.⁸³ Bu anlaşma, 30 yıllık bir süreyi kapsayacak şekilde tasarlanmıştır. Anlaşmanın imzalanmasının ardından Azerbaycan, uluslararası yatırım çevrelerinin dikkatini çekmiş ve bu durum, ülke ekonomisinin yanı sıra enerji, ulaşım, altyapı ve dış ticaret gibi pek çok alanda önemli kalkınma hamlelerinin gerçekleştirilmesine imkân tanımıştır.⁸⁴

SOCAR, dış pazardaki etkinliğini artırmak ve küresel enerji sektöründe daha güçlü bir aktör haline gelmek amacıyla birçok stratejik faaliyet yürütmektedir. Azerbaycan'ın uluslararası enerji pazarında artan etkinliği, ülke ekonomisine önemli katkılar sağlamakta ve Azerbaycan'ın küresel enerji diplomasisindeki konumunu güçlendirmektedir. SOCAR, enerji alanında çeşitli ülkelerle kapsamlı iş birlikleri gerçekleştirmekte; bu doğrultuda Avusturya ve Almanya başta olmak üzere Avrupa'nın farklı ülkelerinde temsilcilikler ve ofisler açmaktadır. Ayrıca SOCAR, Avrupa enerji piyasasında Azerbaycan petrolünün dağıtımını organize etmek amacıyla İsviçre merkezli SOCAR Trading adlı şirketi kurarak faaliyetlerini genişletmiştir. Bununla birlikte, Yunanistan, Romanya, Ukrayna, Türkiye ve Gürcistan gibi ülkelerde mülk alımları ve yatırım girişimleri gerçekleştiren SOCAR, bu sayede uluslararası ekonomik ilişkilerde etkinliğini artırarak Azerbaycan'ın dış politika ve ekonomi stratejisine önemli katkılar sağlamaktadır.⁸⁵

Azerbaycan petrolünün uluslararası piyasalarda pazarlanmasının önemli bir kısmı, 2008 yılında kurulan ve SOCAR'ın yan kuruluşu olarak faaliyet gösteren SOCAR Trading şirketi aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu şirket, özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattı üzerinden Türkiye'nin Ceyhan terminaline ulaştırılan petrolün Avrupa ve Asya pazarlarına dağıtımından sorumlu stratejik bir aktör konumundadır.

⁸² Osman Nuri, "Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı: 30, 2006, (ss.41-59), s.43.

⁸³ Osman Nuri Aras, Elçin Süleymanov, "Azerbaycan'ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin İhraç Hacmindeki Yeri ve Ülke Ekonomisine Etkisi", *International Conference On Eurasian Economies*, 2012, (ss.225-232), s.255.

⁸⁴ Mehmet Yüce, s.161.

⁸⁵ Yalçın Sarıkaya, "Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:64, 2019, (ss.585-597), S.587.

SOCAR Trading'in kuruluşunun ardından şirket, faaliyet alanını küresel ölçekte genişletmiş ve Cenevre, Singapur, Dubai, Vietnam, Kahire ve İstanbul gibi önemli küresel enerji merkezlerinde temsilcilikler açarak uluslararası etkinliğini artırmıştır.⁸⁶

SOCAR, Türkiye'deki yatırımlarıyla da bölgesel enerji piyasasındaki etkinliğini artırmıştır. Bu kapsamda, 2008 yılında Türkiye'nin tek petrokimya üreticisi olan PETKİM'i satın alarak stratejik bir yatırım gerçekleştirmiştir. Bunun yanı sıra SOCAR, Türkiye'de birçok büyük ölçekli projeyi hayata geçirmiştir. Bu yatırımlar arasında yıllık 11 milyon ton ham petrol işleme kapasitesine sahip STAR Rafinerisi, 1,5 milyon TEU kapasiteli Aliğa Konteyner Terminali (Petlim) ve 1500 MW gücünde enerji üretim kapasitesine sahip enerji santralleri gibi önemli projeler yer almaktadır. Söz konusu yatırımlar, SOCAR'ın sadece Azerbaycan ekonomisine değil, aynı zamanda Türkiye'nin enerji ve sanayi sektörlerine de doğrudan katkı sunduğunu göstermektedir.⁸⁷

14 Ağustos 2015 tarihinde, dünyanın önde gelen finans kuruluşlarından biri olan Goldman Sachs International, SOCAR Türkiye'nin %13'lük hissesini satın alarak şirkete stratejik bir ortak olarak dahil olmuştur. Ardından, 18 Ekim 2018 tarihinde SOCAR'ın 6,3 milyar dolarlık yatırımı ile inşa edilen STAR Rafinerisi'nin resmi açılışı gerçekleştirilmiştir. Yıllık 10 milyon ton üretim kapasitesine sahip olan bu rafineri, aynı zamanda yılda 5 milyon ton dizel yakıt üretme kapasitesine sahiptir. Bunun yanında tesis, uçak yakıtı üretimi bakımından da Türkiye'nin enerji ihtiyaçlarına önemli katkılar sunmaktadır. SOCAR Türkiye'nin toplam yatırım miktarı 19,5 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yatırımlar arasında PETKİM, STAR Rafinerisi, Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), Aliğa Limanı'nda yer alan PETLİM Konteyner Terminali, PETKİM Rüzgâr Enerjisi Santrali gibi projeler yer almaktadır. Bu yatırımlar, Azerbaycan'ın yurt dışına gerçekleştirdiği en büyük yatırım paketi olarak dikkat çekmekte ve Azerbaycan-Türkiye ekonomik ilişkilerinde stratejik bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir.⁸⁸

⁸⁶ Seymur Hüseyinli, Avrupa Birliği Enerji Politikası Çerçevesinde Azerbaycan Petrolü ve Doğal Gazı, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi), İzmir, 2019, s.120.

⁸⁷ Socar Türkiye, Tarihçe, <https://www.socar.com.tr/tarihce> 09.01.2025.

⁸⁸ İsmail Kavaz, "Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Sürecinde TANAP Projesi", *SETA Perspektif*, Sayı: 199, 2018, (ss.01-06), s.4.

SOCAR'ın Türkiye'deki en önemli yatırımlarından biri olan Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP), 2018 yılı itibarıyla yıllık 16 milyar metreküp doğalgaz ihracatı gerçekleştirmiştir. ⁸⁹ Projenin kapasitesinin önümüzdeki yıllarda kademeli olarak artırılması planlanmaktadır. TANAP, hem Türkiye'nin enerji arz güvenliği açısından hem de Avrupa'nın alternatif enerji kaynaklarına erişimi bakımından stratejik bir konuma sahiptir. Azerbaycan'ın yurt dışındaki en büyük yatırımlarının Türkiye'de yoğunlaşması, iki ülke arasındaki enerji temelli iş birliğinin ne denli güçlü ve uzun vadeli olduğunu göstermektedir. SOCAR'ın Türkiye'deki yatırım faaliyetleri halen devam etmekte olup, bu süreç Azerbaycan'ın dış ekonomik açılım politikası açısından da önemli bir örnek teşkil etmektedir.

2006 yılında kurulan SOCAR Energy Georgia, Gürcistan'da Azerbaycan'a ait petrol ürünlerinin pazarlanmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Şirket, ülkede faaliyet gösteren 50'den fazla akaryakıt istasyonu ile Gürcistan enerji piyasasında güçlü bir konuma sahiptir. Aynı zamanda SOCAR Energy Georgia, ülkedeki en büyük vergi mükelleflerinden biri olarak dikkat çekmekte ve çeşitli sosyal sorumluluk projeleriyle öne çıkmaktadır. Özellikle Ekim 2013 tarihinden itibaren, Gürcistan'daki önemli dini tesislere ücretsiz doğalgaz temini sağlayarak, enerji alanındaki ekonomik katkılarının yanı sıra toplumsal dayanışmaya da önemli ölçüde katkıda bulunmaktadır.⁹⁰

SOCAR, Gürcistan akaryakıt pazarında önemli bir paya sahiptir. Şirket, ülkedeki petrol ürünlerinin %72'sini ve dizel yakıt satışlarının %61'ini kontrol etmektedir. SOCAR, Gürcistan'a aylık ortalama 20.000 ton petrol ürünü ve 15.000 ton benzin ihraç etmektedir. 2018 yılı itibarıyla SOCAR'ın Gürcistan genelinde 115 akaryakıt istasyonu ile 5 petrol terminali bulunmaktadır.⁹¹ Bu veriler, SOCAR'ın Gürcistan enerji piyasasındaki lider konumunu ve Azerbaycan'ın bölgesel enerji stratejisindeki etkinliğini açıkça ortaya koymaktadır.

Hazarda bulunan petrol rezervlerinin diğer devletlere ihraç edilmesi için bu kapsamda bazı boru hatları oluşturulmuştur:

⁸⁹ Socar Türkiye, Tanap, <https://socar.com.tr/faaliyet-alanlari/tanap>, 12.02.2025

⁹⁰ DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, 2012, <https://www.deik.org.tr/uploads/gurcistan-ulke-bulteni.pdf>, 14.02.2025

⁹¹ Socar Türkiye, Tanap, <https://socar.com.tr/faaliyet-alanlari/tanap>, 12.02.2025

- Bakü-Tiflis-Ceyhan
- Bakü-Tiflis-Erzurum
- Trans Anadolu (TANAP)

Günümüzde faal olarak devam eden iş birliği anlaşmaları ise şu şekildedir;

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı'nın inşasına yönelik ilk resmi girişim, 1998 yılında Türkiye, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan dışişleri bakanlarının Ankara'da imzaladığı "Ankara Deklarasyonu" ile başlamıştır. Söz konusu deklarasyon, bölgesel enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara ulaştırılmasında yeni güzergâhlar oluşturmayı ve özellikle Hazar Denizi enerji kaynaklarının Batı pazarlarına taşınmasında iş birliği geliştirmeyi hedeflemiştir. BTC Boru Hattı, bu bağlamda, enerji güvenliği, ekonomik kalkınma ve bölgesel iş birliği açısından stratejik bir proje olarak uluslararası alanda büyük önem kazanmıştır.⁹²

Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Boru Hattı, yalnızca Azerbaycan topraklarında üretilen petrolün değil, aynı zamanda bölge ülkelerinin enerji kaynaklarının da uluslararası pazarlara ulaştırılmasını amaçlayan stratejik bir projedir. Hattın inşasına 15 Mayıs 2001 tarihinde başlanmış ve 25 Mayıs 2005 tarihinde resmi olarak faaliyete geçirilmiştir. Toplam uzunluğu 1.774 kilometre olan BTC Boru Hattı, yılda maksimum 50 milyon ton petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Hat üzerinde toplam 10 adet pompalama istasyonu bulunmaktadır. Bu istasyonlardan üçü Azerbaycan'da, ikisi Gürcistan'da ve dört tanesi Türkiye topraklarında yer almaktadır. BTC Boru Hattı Projesi'nin toplam maliyeti ise yaklaşık 3 milyar Amerikan doları olarak gerçekleşmiştir. Proje, bölgesel enerji güvenliğini artırmasının yanı sıra Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki ekonomik ve siyasi iş birliğini güçlendiren önemli bir enerji koridoru işlevi görmektedir.⁹³

Bakü-Tiflis-Erzurum Doğalgaz Boru Hattı: Bu proje, BTC Projesi ile paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Projeye ilişkin Doğalgaz Alım-Satım Sözleşmesi, 12 Mart 2001 tarihinde imzalanmıştır. Bu boru hattı aracılığıyla ilk gaz akışı 2006 yılında

⁹² Erdal Akpınar, "Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri", *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt: 25, Sayı: 2, 2005, (ss.229-248), s.234.

⁹³ Erdal Akpınar, s.239.

başlamıştır. Bu doğalgazdan Türkiye, Yunanistan ve İtalya faydalanacaktır.⁹⁴Bu projenin temel amacı, Azerbaycan doğalgazını Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ulaştırmaktır. Projenin yönetiminde SOCAR, BP ve BOTAŞ yer almaktadır. Bu boru hattının toplam uzunluğu 980 km'dir. ⁹⁵ Azerbaycan, 2007 yılından itibaren yalnızca petrol taşıyan bir ülke değil, aynı zamanda doğalgaz ihraç eden bir ülke konumuna gelmiştir.⁹⁶

Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) projesi, ilk kez 2011 yılında gündeme gelmiştir. Azerbaycan doğalgazının Türkiye toprakları üzerinden Avrupa'ya satılmasına ilişkin anlaşma, Türkiye ile Azerbaycan arasında 25 Ekim 2011 tarihinde imzalanmıştır. Boru hattının inşa sürecinde SOCAR, BOTAŞ ve TPAO şirketlerinin ortak çalışmaları doğrultusunda mutabakata varılmıştır. TANAP projesi, Azerbaycan ve Türkiye devletlerinin yanı sıra ABD, Birleşik Krallık ve Avrupa Birliği tarafından da desteklenmektedir. Projedeki en yüksek hisse oranı %80 ile SOCAR'a aittir. 2015 yılında ise SOCAR, bu hisselerin %12'lik kısmını BP'ye satarak projeyi uluslararası bir yapıya kavuşturmuştur.⁹⁷ Hattın toplam uzunluğu 1850 km'dir ve bu hat, Ortadoğu ile Avrupa arasındaki en büyük doğalgaz hattı olma özelliğine sahiptir. Projenin inşasına Mart 2015'te başlanmış ve Haziran 2018'de faaliyete geçirilmiştir. Bu boru hattı aracılığıyla ilk etapta 16 milyar metreküp doğalgaz ihracatı planlanmış, bunun 6 milyar metreküpü Türkiye'ye, kalan 10 milyar metreküpü ise Avrupa ülkelerine ulaştırılması öngörülmüştür. Projenin tesislerinde toplam 7 basınç artırma sistemi bulunan istasyon, 4 ölçüm istasyonu ve 49 vana bulunmaktadır.⁹⁸ İlk etapta 16 milyar m³ doğalgaz ihraç edildikten sonra, bu rakamın 2023 yılında 23 milyar m³'e, 2026 yılında ise 31 milyar m³'e ulaşması öngörülmüştür. TANAP Projesi'nin toplam maliyeti 9 milyar dolar olup,

⁹⁴ Fahri Akbaş, Emre Ürün, "Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye", *ICEBSS*, 2016, (ss.103-113), s.107.

⁹⁵ Cemal Kakışım, "Avrupa'ya Ulaşan Alternatif Enerji Nakil Hattı: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi", *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Sayı: 45,2017, (ss.13-29), s.15

⁹⁶ Fahri Akbaş, Emre Ürün, s.109.

⁹⁷ Cemal Kakışım, s.21.

⁹⁸ Fahri Akbaş, Emre Ürün, s.107

bu hattın yaklaşık 40 yıl boyunca işletilmesi planlanmaktadır.⁹⁹ Bu projeye birçok uluslararası kuruluş tarafından destek sağlanmıştır. Dünya Bankası, bu projeye 800 milyon dolarlık kredi desteği sunarken, Asya Yatırım Bankası da 600 milyon dolar tutarında finansman sağlamıştır.¹⁰⁰ Güney Kafkasya’da iş birliği potansiyeli yüksek olmakla birlikte, siyasi istikrarsızlık ve bölgesel anlaşmazlıklar bu potansiyelin hayata geçirilmesinde önemli engeller teşkil etmektedir. Ancak enerji, ticaret, ulaşım ve kültürel alanlardaki fırsatlar değerlendirildiğinde, bölgesel iş birliğinin güçlendirilmesi yoluyla ekonomik kalkınma ve istikrarın sağlanması mümkündür.

2.2.1. Enerji Kaynakları

Güney Kafkasya coğrafyasında, bilinen petrol ve doğal gaz kaynakları açısından öne çıkan ülke Azerbaycan’dır. Bölgedeki diğer ülkeler, doğrudan enerji kaynaklarına sahip olmamakla birlikte, enerji transferinde kritik bir konumda yer almaktadır.¹⁰¹ Bu bağlamda, Gürcistan ve Ermenistan gibi ülkeler, Rusya’dan bağımsız alternatif enerji yollarının oluşturulması ve uluslararası pazarlara erişimin sağlanması açısından stratejik bir öneme sahiptir.

Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından Kafkasya, Orta Asya ve özellikle Hazar Denizi çevresinde yer alan zengin petrol ve doğalgaz yatakları, küresel enerji piyasasında büyük bir ilgi odağı hâline gelmiştir. Başta ABD’li enerji şirketleri olmak üzere, uluslararası petrol ve doğalgaz firmaları bölgeye yoğun yatırımlar yaparak milyarlarca dolarlık projeleri hayata geçirmiştir. Özellikle Kazakistan’ın geniş petrol rezervleri, Türkmenistan’ın büyük doğalgaz yatakları ve Azerbaycan’ın hem petrol hem de doğalgaz açısından zengin kaynakları, bölgeyi küresel enerji piyasasının en önemli yatırım merkezlerinden biri konumuna getirmiştir.¹⁰²

⁹⁹Stratejik Ortak, Avrupa’nın En Uzun Boru Hattı TANAP’ın Amacı ve Maliyeti, Yayın Tarihi: 09.12.2019, <https://stratejikortak.com/2019/12/tanap-amaci-maliyeti-hakkinda-bilgi.html>, Erişim Tarihi: 12.03.2025

¹⁰⁰ Socar Türkiye, Tanap, <https://socar.com.tr/faaliyet-alanlari/tanap>, 12.02.2025

¹⁰¹ Emil Valiyev, Güney Kafkasya Devletlerinin Enerji Güvenliği (1990-2010), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara, 2014, s.62.

¹⁰² Emil Valiyev, s.84.

Bu dinamikler doğrultusunda, Azerbaycan'ın enerji ihracatını güvenli ve sürdürülebilir bir şekilde gerçekleştirebilmesi amacıyla yeni boru hatları ve enerji projeleri geliştirilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Petrol Boru Hattı ve Trans-Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) gibi projeler, bölgedeki enerji kaynaklarının uluslararası pazarlara taşınmasında kilit roller üstlenmiştir. Bu projeler, yalnızca Azerbaycan'ın değil, aynı zamanda Güney Kafkasya ülkelerinin de ekonomik ve jeopolitik önemini artırmıştır. Bu bağlamda, Güney Kafkasya'nın enerji kaynakları ve ulaşım koridorları bakımından taşıdığı stratejik değer, uluslararası aktörlerin bölgeye yönelik ilgisini sürekli kılmaktadır. Bölgedeki enerji politikaları ve altyapı projeleri, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik dengeler açısından da belirleyici bir unsur olmaya devam etmektedir.¹⁰³

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in petrol stratejisinin temel hedeflerinden biri Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ulaştırılması olmuştur. Bu alanda, Azerbaycan'ın çıkarlarının uzun vadede korunması, geniş çaplı uluslararası ekonomik iş birliğinin geliştirilmesi ve bölgedeki petrol üretiminin artmasıyla petrolün dünya pazarlarına ulaştırılmasının sağlanmasında stratejik öneme sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı Projesi'nin vurgulanması gerekmektedir. Bu boru hattının ana ihracat boru hattı olarak inşa edileceği ilk kez 26 Nisan 1998 tarihinde Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye cumhurbaşkanlarının Trabzon'da yaptığı toplantıda duyurulmuştur. Üç başkan da boru hattının hayata geçirilmesi yönünde ortak siyasi irade göstermiş ve 29 Ekim 1998 tarihinde Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan devlet başkanları ile ABD Enerji Bakanlığı'nın Ankara'da imzaladıkları Ankara Deklarasyonu bu projeye ilişkin ilk anlaşma olmuştur.¹⁰⁴

Bunun sonucunda 18 Kasım 1999 tarihinde İstanbul'da düzenlenen AGİT Zirvesi'nde ham petrolün Bakü-Tiflis-Ceyhan İhraç Boru Hattı ile Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye Cumhuriyeti toprakları üzerinden taşınmasına ilişkin anlaşma imzalanmıştır. Bu sürecin mantıksal bir devamı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının

¹⁰³ T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, *Güney Kafkasya'ya Güncel Bakış Sempozyumu*, Harp Akademileri Basım Evi, 2006, s.16

¹⁰⁴ Nuray Erdoğan, *BTC Ham Petrol Boru Hattının Siyasi Boyutu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004, s.86.

inşasına 18 Eylül 2002 tarihinde Sangaçal'da başlanmıştır.¹⁰⁵ Bu kapsamda düzenlenen törene Cumhurbaşkanı H. Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı E. Şevardnadze, Türkiye Cumhurbaşkanı A.N. Sezer ve ABD'nin Hazar İşleri Temsilcisi S. Mann katılım sağlamıştır. Böylece, H. Aliyev'in hazırladığı “Yeni Petrol Stratejisi'nin” en önemli başarısı olan Bakü-Tiflis-Ceyhan gerçeğe dönüşmüştür.

BTC'nin Azerbaycan kısmının Gürcistan kısmına bağlanması Ekim 2004 tarihinde olmuş, 28 Mayıs 2006'da Azerbaycan petrolü Ceyhan limanına ulaşmış, 4 Temmuz'da ise buradan ilk petrol yüklü tanker hareket etmiştir. 21. yüzyılın en büyük enerji projesi olan BTC'nin açılış töreni 13 Temmuz 2006 tarihinde Türkiye'nin Ceyhan kentinde gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁶ Sangaçal terminalinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan terminaline kadar uzanan hattın inşasına yaklaşık 4 milyar dolar harcanmıştır. 2024 yılının ilk üç çeyreğinde BTC'nin operasyonel giderlerine yaklaşık 104 milyon dolar, sermaye harcamalarına ise 28 milyon dolar ayrılmıştır.¹⁰⁷ Toplam uzunluğu 1.768 kilometre olan boru hattının Azerbaycan'dan 445, Gürcistan'dan 249, Türkiye'den ise 1.078 kilometresi geçmektedir.¹⁰⁸ Boru hattının inşası ve işletilmesi amacıyla BTC Co., Ltd. oluşturulmuştur. BTC boru hattının yılda 50 milyon ton Azerbaycan petrolünü taşıması planlanmıştır. Boru hattı faaliyete geçtiği ilk zamanlarda günlük 900 bin varilden fazla petrol taşınmıştır ki 2008 yılında bu rakam 1 milyon varil olmuştur. Halihazırda BTC'nin günlük işlem kapasitesi 1.2 milyon varile ulaşmıştır.

BTC boru hattından şu anda ağırlıklı olarak Azerbaycan'ın Azeri-Çırag-Güneşli petrol sahasında üretilen petrol ve Şah Deniz'den üretilen kondensat taşınmaktadır.¹⁰⁹ Bu boru hattı Azerbaycan petrolünün dünya pazarlarına ihraç edilmesini sağlamasının

¹⁰⁵ Kenan Seyidov, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006, s.59.

¹⁰⁶ BOTAŞ, “Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı”, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/759>, Erişim Tarihi: 10.02.2025

¹⁰⁷ BP, “Bakı-Tbilisi-Ceyhan Boru kəməri”, https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operations/projects/pipelines/btc.html, Erişim Tarihi: 10.02.2025

¹⁰⁸ Suna Muğan Ertuğral, “Kırsal Turizmin Kırsal Kalkınma Projeleri İçindeki Yeri: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Güzergahı Kapsamında Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2015 (ss.35-39), s.36.

¹⁰⁹ Leila Chehreghani Montazer, Hazar Enerji Kaynakları Paylaşımının İran-Rusya Ekonomilerine Etkisi, (Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014, ss.42-43.

yanı sıra İpek Yolu'nun ve Türk dilli ülkelerin ana boru hattı haline gelmiştir. Bu kapsamda Ağustos 2007 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Kazakistan'a yaptığı resmi ziyaret çerçevesinde SOCAR ile Kazak devlet şirketi KazMinayGaz arasında iki belge imzalanmıştır: Petrol ve doğalgaz sektöründe stratejik iş birliği anlaşması ve Trans-Hazar projesinin hayata geçirilmesine ilişkin ortak mutabakat zaptı. Bunun yanı sıra Türkmenistan'dan gelen ham petrolün de bu boru hattıyla taşınması devam etmektedir. Böylece Azerbaycan, sadece petrol ihracatçısı olarak değil, aynı zamanda transit ülke olarak da dünyadaki konumunu güçlendirmeye başlamıştır.

Bu nedenle BTC projesi Azerbaycan'ın enerji alanında atardamara dönüşmesinin tezahürü olarak adlandırılmaktadır. Çünkü BTC boru hattı Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye dahil olmak üzere Avrupa ve dünya genelinde büyük ekonomik avantaj sağlamakta, enerji güvenliğinin önemini artırmakta ve aynı zamanda Türk boğazlarındaki aşırı yüklenmenin önünü almaktadır.

2.2.2. Ulaştırma ve Ulaşım Yolları

Güney Kafkasya ulaşım yolları bölgesel olarak koridor adı altında kategorize edilmiştir. İlk olarak;

a) Orta Koridor (Trans-Hazar Uluslararası Taşımacılık Güzergahı – TITR /TRACECA)

Orta Koridor, Çin'den Avrupa'ya uzanan en önemli lojistik hatlardan biri olarak öne çıkmaktadır. Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Hazar Denizi, Kazakistan ve Çin arasındaki ticareti kapsamaktadır. Bu koridorun en önemli güzergâhlarından biri Hazar Denizi geçişidir. Azerbaycan'daki Alat Limanı'ndan Kazakistan ve Türkmenistan limanlarına uzanan deniz yolu, koridorun temel bileşenlerinden birini oluşturmaktadır.¹¹⁰ Avrupa Birliği ve Batılı devletler açısından Kafkasya Bölgesi büyük bir öneme sahiptir. Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru'nun temeli, 1993 yılında

¹¹⁰ Erdiñç Tutar, Filiz Tutar, M. Vahid Eren, "Uluslararası Ulaşım Koridorunda Yeni Bir Açılım: Traceca Projesi ve Türkiye", *Mevzuat Dergisi*, Sayı:12, 2009, <https://mevzuatdergisi.com/2009/07a/01.htm>, Erişim Tarihi:12.03.2025.

imzalanan Brüksel Deklarasyonu ile atılmıştır.¹¹¹ TRACECA, Bağımsız Devletler Topluluğu ülkelerinin Kafkasya ve Karadeniz üzerinden Avrupa'ya bağlanmasını sağlamak amacıyla Avrupa Birliği tarafından oluşturulan bir Doğu-Batı koridoru olarak adlandırılabilir. Hazar Denizi çevresindeki bölgeler ile Türkmenistan gibi enerji rezervleri bakımından zengin Orta Asya ülkelerine kolay erişim sağlamayı hedefleyen bu girişimin temel amacı, enerji arzında istikrarı temin etmektir.¹¹² TRACECA Projesi, Türkiye açısından da stratejik öneme sahiptir. 1998 yılında imzalanan “Çok Taraflı Temel Uluslararası Ulaştırma Antlaşması” ile bu yapının içerisinde devletlerarası bir komisyon kurulmuştur. Türkiye, Avrupa'dan Asya'ya ulaşımın sağlanmasında bu projeye iki önemli yatırımla katkı sunmaktadır: Bunlardan ilki Marmaray Projesi, diğeri ise Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi'dir.¹¹³

b) Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu:

Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üzerinden Avrupa'ya yük taşıyan önemli bir demiryolu hattıdır. Bu proje, ilk olarak 1993 yılında düzenlenen Türk-Gürcü Ulaştırma Komisyonu toplantısında gündeme gelmiştir. Başlangıçta yalnızca Türkiye ile Gürcistan arasında planlanan demiryolu projesi, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya doğrudan ulaşımını hedeflemektedir. Türkiye'nin Orta Koridor stratejisi çerçevesinde bu demiryolu hattı büyük öneme sahiptir. 2004 yılında Azerbaycan'ın da projeye dâhil olmasıyla güzergâh Kars-Tiflis-Bakü olarak yeniden belirlenmiş ve böylece Avrupa ile Asya arasında yeni ve stratejik bir ticaret hattı planlanmıştır. Uzunluğu 838 kilometre olan bu yeni demiryolunun 76 kilometresi Türkiye, 259 kilometresi Gürcistan ve 503 kilometresi ise Azerbaycan topraklarından geçmektedir.¹¹⁴

TRACECA kapsamında geliştirilen Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesi, özellikle siyasi engeller nedeniyle uzun süre ertelenmiştir. Ancak projenin tamamlanmasıyla birlikte, Kafkasya ve Orta Asya cumhuriyetleriyle daha kısa sürede

¹¹¹ Abdullah Berk Kurtoğlu, Volkan Tatar, “Avrupa Birliği ulaştırma politikası kapsamında doğu-batı koridoru: BaküTiflis-Kars demiryolu ve olası işlevleri”, *İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3, 2023, (ss.31-40), s.38.

¹¹² Abdullah Berk Kurtoğlu, Volkan Tatar, s.34.

¹¹³ Adem Üzümcü, Sıdika Akdeniz, “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, *Avrasya Etüdleri*, Sayı:45, 2014, (ss.171-199), s.186.

¹¹⁴ Adem Üzümcü, Sıdika Akdeniz, s.191.

bağlantı kurulmasını sağlayacak önemli bir ulaşım koridoru ortaya çıkmıştır. Bu hat, Avrupa ile Asya arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişmesine katkı sağlamayı hedeflemektedir. Özellikle denize kıyısı olmayan Tacikistan ve Özbekistan gibi ülkeler açısından BTK Hattı, uluslararası pazarlara açılma yönünden stratejik bir ticaret kapısı niteliğindedir. Bununla birlikte, söz konusu entegrasyonun sağlanabilmesi için bölge ülkelerinin altyapılarını güçlendirmesi ve mevcut demiryolu ağlarını yenilemesi büyük önem taşımaktadır.¹¹⁵

Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu Projesi, Orta Asya, Çin ve Avrupa arasındaki ticaretin hızlanmasına önemli ölçüde katkı sağlayan stratejik bir girişimdir. Türkiye'nin lojistik altyapısını güçlendiren bu proje, aynı zamanda bölgesel ekonomik entegrasyonun sağlanmasında da önemli bir rol oynamaktadır. BTK yalnızca bir ulaşım hattı değil, aynı zamanda bölgesel iş birliklerini destekleyen stratejik bir bağlantı olarak değerlendirilmektedir.¹¹⁶ Projenin en önemli avantajlarından biri, özellikle denize kıyısı olmayan Orta Asya ülkeleri için kara yolu üzerinden uluslararası pazarlara daha hızlı ve verimli bir erişim imkânı sunmasıdır. Türkiye'nin jeostratejik konumu, bu hattın birleştirici bir rol üstlenmesini sağlamakta; Avrupa ile Çin arasındaki ticaretin hızlanmasına, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin güçlenmesine ve Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik bağların derinleşmesine katkıda bulunmaktadır.

Bu projenin en önemli avantajlarından biri, özellikle denize kıyısı olmayan Orta Asya ülkeleri için kara yolu aracılığıyla uluslararası pazarlara daha hızlı ve verimli bir erişim imkânı sunmasıdır. Türkiye'nin coğrafi konumu, bu hattın birleştirici bir rol üstlenmesini sağlamakta; Avrupa ile Çin arasındaki ticaretin hızlanmasına, Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin güçlenmesine ve Asya ile Avrupa arasındaki ekonomik bağların derinleşmesine katkıda bulunmaktadır. TRACECA (Transport Corridor Europe-Caucasus-Asia) Projesi kapsamında geliştirilen demiryolu ağları, uluslararası yük taşımacılığını daha verimli hâle getirirken, aynı zamanda bölgesel ekonomik kalkınmayı da teşvik etmektedir. Bakü'de kurulacak lojistik merkezi ve Türkmenistan'a bağlanacak demiryolu hattı, Hazar Denizi üzerinden gerçekleştirilen taşımacılık için önemli bir geçiş noktası işlevi görecektir. Bu tür projeler, ticaretin hızlanmasının yanı

¹¹⁵ Serap Ovalı, s.152.

¹¹⁶ Adem Üzümcü, Sıdika Akdeniz, s.193.

sıra, bölgedeki ülkelerin ekonomik ilişkilerinin daha sağlam temeller üzerine inşa edilmesine katkı sağlamaktadır. Sonuç olarak, BTK Demiryolu Projesi, bölgesel iş birliği için önemli bir fırsat yaratmakta ve Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin güvenli, hızlı ve ekonomik biçimde gerçekleşmesini mümkün kılan stratejik bir altyapı sunmaktadır.

c) Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru:

Rusya, Azerbaycan, İran ve Hindistan arasındaki ticaret yollarını birbirine bağlamaktadır. Güney Kafkasya’da, özellikle Azerbaycan üzerinden geçen bu hatlar, Rusya ile İran arasındaki kara ve demiryolu ulaşımını kapsamaktadır.

d) Astara-Raşt Demiryolu:

İran’ın Astara kentinden başlayarak Azerbaycan’a uzanan bir demiryolu hattıdır. 14 Mayıs 2023 tarihinde, Rusya ve İran, Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru (KGUK) kapsamında önemli bir adım atarak, Rasht-Astara demiryolunun inşası için bir anlaşma imzalamıştır. İran’ın Rasht şehrini, Azerbaycan sınırındaki Astara’ya bağlayacak olan bu demiryolunun 2027 yılında tamamlanması planlanmaktadır.¹¹⁷

Bu proje, Ukrayna Savaşı ve Rusya’ya uygulanan ağır ekonomik yaptırımlar sonrasında Moskova’nın alternatif ticaret yolları arayışının bir sonucu olarak önem kazanmıştır. Özellikle Körfez ülkeleri, Doğu Afrika, Hindistan ve Güney Asya gibi büyük nüfuslu ve hızla büyüyen pazarlara doğrudan erişim sağlamak isteyen Rusya için Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru (KGUK) önemli fırsatlar sunmaktadır. Çabahar Limanı gibi stratejik noktaların da dahil olduğu bu güzergâh, Rusya’nın Güney Asya pazarlarına erişimini kolaylaştıracaktır. Nitekim Nisan 2022 ile Şubat 2023 tarihleri arasında Rusya’nın Hindistan’a yönelik ihracatının beş kat artması, bu bölgenin Moskova açısından ne denli cazip hale geldiğini açıkça ortaya koymaktadır.¹¹⁸

24 Mayıs 2023 tarihinde Avrasya Ekonomi Forumu’nda konuşan Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, Batı’nın uyguladığı yaptırımları eleştirerek, bu yaptırımların Batılı ekonomilere zarar verdiğini savunmuştur. Putin ayrıca, Azerbaycan ile yürütülen

¹¹⁷ Reyhan Rafet Can, “Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:32, 2022 (ss.37-54), s.48.

¹¹⁸ Mehdi Bağirov, “Azerbaycan Ulaşım ve Lojistik Sistemi Uluslararası Düzey: Tarihsel Yaklaşım, Mevcut Gerçekler ve Perspektifler”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:33, 2023, (ss.312-326), s.316.

demiryolu projeleri sayesinde yıllık 30 milyon tona kadar mal taşınabileceğini ifade etmiştir. İran açısından ise Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru (KGUK), ekonomik tecridin kırılması ve altyapının güçlendirilmesi açısından bir fırsat olarak değerlendirilmektedir. İran ile Azerbaycan arasındaki ikili ilişkilerde zaman zaman yaşanan gerilimlere rağmen, bu proje kapsamında sağlanan iş birliği, İran'ın bölgesel lojistik ağlardan daha fazla yararlanma arzusunu ortaya koymaktadır. Güney Kafkasya'da, Trans-Hazar Uluslararası Taşıma Güzergâhı gibi diğer projelerle birlikte Azerbaycan da önemli bir lojistik merkez hâline gelmektedir. 2022 yılı verilerine göre, Azerbaycan Demiryolları hem Doğu-Batı hem de Kuzey-Güney hatlarında kayda değer bir taşımacılık artışı yaşamıştır.¹¹⁹

Uluslararası Kuzey-Güney Ulaştırma Koridoru'nun (KGUK) ana yatırımcısı Rusya olmakla birlikte, bu koridorun tam anlamıyla işlerlik kazanması durumunda tüm bölge ülkelerinin ekonomik kazanımlar elde etmesi öngörülmektedir. Özellikle Ermenistan ile Azerbaycan'ın yük taşımacılığı alanında iş birliği yapması ve İran'ın projelere aktif katılım göstermesi, bölgedeki siyasi normalleşme sürecine de katkı sağlayabilir. Ancak Güney Kafkasya'da devam eden siyasi istikrarsızlık ve çatışma riski, lojistik ağların gelişimini sekteye uğratma potansiyeli taşımaktadır.¹²⁰

Türkiye ise, hem Orta Koridor'daki stratejik konumu hem de Nahçıvan Koridoru'nun işlerlik kazanması sayesinde KGUK projelerine doğrudan erişim fırsatı elde edecektir. Bu sayede Türkiye, Güney Kafkasya ve Güney Asya pazarlarına açılan bu yeni ticaret yollarından önemli ölçüde faydalanabilecektir. Sonuç olarak, KGUK yalnızca Rusya'nın yaptırımları aşmasına yardımcı olacak bir proje değil, aynı zamanda İran, Azerbaycan, Türkiye ve diğer bölge ülkeleri için de yeni ekonomik ve jeopolitik fırsatlar sunmaktadır. Bu büyük vizyonun hayata geçirilmesi ise bölgesel istikrar ve iş birliğinin sağlanmasına bağlıdır.

e) Zengezur Koridoru;

1920'lerde Sovyetler Birliği liderleri tarafından, tarihî olarak Müslüman Türk nüfusunun yaşadığı Zengezur bölgesi Ermenistan'a bırakılmıştır. Bugün bu bölge Ermenistan sınırları içerisinde yer almaktadır. 1994 yılında ise Ermenistan'ın bugünkü

¹¹⁹ Mokhmad Akhiyadov, "Kuzey-Güney Koridoru: Yeni Ekonomik Cephe", *İnsamer*, 2018, (ss.1-3), s.2.

¹²⁰ Reyhan Rafet Can, s.35.

Doğu Zengezur bölgesini işgali, Nahçıvan'ın Azerbaycan ile olan doğrudan kara bağlantısını tamamen kesmiştir.¹²¹ Son yıllarda Azerbaycan, bu kara bağlantısını yeniden tesis etmek amacıyla ulaşım ve altyapı projelerine hız vermiştir. Bu çerçevede, 2021 yılı Ekim ayında 123 kilometre uzunluğundaki Horadiz-Cebrayıl-Zengilan-Ağbent otoyolunun temeli atılmıştır.¹²² Bu yol, Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan tarafındaki bölümünü oluşturmakta olup, Ermenistan ile siyasi sorunların çözümünün ardından Ermenistan topraklarından geçecek kısımla birleştirilmesi planlanmaktadır.¹²³

Koridorun açılması, ülkeler arasındaki ticaret mesafelerini önemli ölçüde azaltacak ve bölgesel ticareti ciddi anlamda canlandıracaktır. Yaklaşık 40 kilometre uzunluğunda olması planlanan bu koridor, hem Azerbaycan'ın ekonomik potansiyelini artıracak hem de Türk şirketlerinin bölgedeki yeniden inşa sürecinde aktif rol üstlenmesine imkân tanıyacaktır. Bu sayede, İran ve Gürcistan üzerinden geçiş zorunluluğu ortadan kalkacak; doğrudan Azerbaycan'a ve oradan da Orta Asya'ya mal taşımak daha hızlı ve düşük maliyetli hâle gelecektir.¹²⁴ Aynı zamanda Hazar Denizi üzerindeki deniz seferlerinin artmasıyla birlikte bölgedeki limanların işlevselliği de büyük ölçüde güçlenecektir. Çin Halk Cumhuriyeti gibi dünya ticaretinde dev bir aktörün Avrupa pazarına yılda 1,2 trilyon dolarlık mal ihraç ettiği göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in alternatif ulaştırma yollarına duyduğu ilgi daha iyi anlaşılmaktadır.¹²⁵ Zengezur Koridoru bu bağlamda, Çin için de Avrupa'ya ulaşımında yeni ve cazip bir güzergâh oluşturma potansiyeline sahiptir. Zengezur Koridoru, Azerbaycan'a önemli kazanımlar sağlayabilecek bir projedir. Örneğin, Azerbaycan-Nahçıvan güzergâhı, Bakü-Tiflis-Kars (BTK) Demiryolu'na kıyasla 344 kilometre daha kısadır. Bu durum, uluslararası taşımacılıkta en önemli kriterlerden biri olan devir

¹²¹ Hakan Dumlu, Güngör Şahin, "Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı:13, 2024, (ss.169-194), s.178.

¹²² Tukazban Gasimova, Melis Erçin Yurcu, "Zengezur Koridoru'nun Azerbaycan'ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin Swot Analizi", *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı :12, 2023, (ss.1-15), s.9.

¹²³ Murat Jane, "Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Zengezur Koridoru'nun Önemi", *TESAM*, 2023, (ss.71-75), <https://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2023/06/Murat-Jane.pdf>, Erişim Tarihi: 04.02.2025

¹²⁴ Mehmet Yüce, Gulnara Azizova, s.19.

¹²⁵ Bkz: Umut Ergünsü, "İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması ve Türkiye- Çin Halk Cumhuriyeti İşbirliğine Etkileri", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 20, 2017 (97-124)

süresini azaltmakta ve dolayısıyla maliyetlerin düşmesine katkı sağlamaktadır. Malların daha kısa sürede ulaştırılması hem göndericiler hem de alıcılar açısından önemli avantajlar sunmaktadır¹²⁶ Ayrıca, alternatif taşıma güzergâhlarının bulunması, Uluslararası taşımacılık açısından alternatif güzergâhların varlığı, sistemin güvenilirliği bakımından büyük önem taşımaktadır. BTK hattında yaşanabilecek herhangi bir kesinti durumunda, Azerbaycan-Nahçıvan-Türkiye güzergâhı üzerinden Çin'den Avrupa'ya taşımacılığın sürdürülebilmesi mümkündür. Son yıllarda, özellikle Rusya-Ukrayna Savaşı'nın etkisiyle Azerbaycan üzerinden geçen transit yük miktarında da artış gözlemlenmiştir.¹²⁷

2020 yılında Karabağ'ın işgalden kurtarılmasıyla birlikte, Azerbaycan'ın Avrasya'daki jeo-ekonomik konumu daha da güçlenmiş ve yeni ticaret ile lojistik merkezlerinin kurulması planlanmıştır. Zengezur Koridoru sayesinde Bakü-Culfa-İğdir demiryolu hattının açılması için de zemin hazırlanmakta; bu gelişme, Çin'den Avrupa'ya Orta Asya rotası üzerinden mal taşımayı daha cazip bir seçenek hâline getirmektedir.¹²⁸

Özellikle işgalden kurtarılan Fuzuli ve Zengilan gibi ekonomik bölgelerde, Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla birlikte büyük ulaşım projeleri hayata geçirilmektedir. Fuzuli Uluslararası Havalimanı hizmete açılmış; Zengilan ve Laçın'da ise yeni havalimanlarının inşasına başlanmıştır.¹²⁹ Bu gelişmeler, bölgenin kalkınmasında ve Azerbaycan'ın uluslararası ticarete bir merkez hâline gelmesinde kritik bir rol oynamaktadır.

¹²⁶Ali Asker, Zeynep Gizem Özpınar, "Azerbaycan'ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi", *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 2021, (ss.83-106).

¹²⁷ Hakan Dumlu, Güngör Şahin, s.174.

¹²⁸ Mehmet Yüce, Gulnara Azizova, s.29.

¹²⁹ Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Aliyev, Zengilan Uluslararası Havalimanı'nın Açılışını Yaptı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ve-aliev-zengilan-uluslararasi-havalimaninin-acilisini-yapti/2716178>, Erişim Tarihi:19.02.2025.

2.2.3. Güney Kafkasya Ülkelerine Yönelik Bölgesel ve Küresel Stratejiler

2.2.3.1. Rusya ve Güney Kafkasya

Rusya, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün ardından Avrasya coğrafyasındaki stratejilerini yeniden şekillendirerek uluslararası politikada önemli bir yer edinmiştir. Bu dönemde Rus dış politikası, iki ana yönelim etrafında gelişmiştir: Atlantikçilik ve Avrasyacılık. Atlantikçi görüş, Rusya'nın geleceğini Batı ile birlikte hareket etmekte ve Batılı kurumlarla entegrasyon sağlamakta görürken; Avrasyacı görüş ise, Rus çıkarlarının Avrasya coğrafyasında etkin bir siyaset izlemekle korunabileceğini savunmuştur.¹³⁰ İlk yıllarda Atlantikçiler, Rusya'nın Batı ile yakınlaşarak ekonomik ve siyasi entegrasyonunu sağlamayı hedeflemiş; bu süreçte piyasa ekonomisine geçişin hızlandırılması ve Batılı değerlerin benimsenmesi amaçlanmıştır. Ancak Batı ile kurulan bu yakın ilişki, Rusya'nın eski Sovyet cumhuriyetlerine yönelik dış politikasını ihmal etmesine neden olmuş; yaşanan ekonomik krizler ve iç problemler, Atlantikçi siyasetin iktidarda uzun süre kalmasını engellemiştir.¹³¹

1990'ların başında Atlantikçilerin iktidardan düşmesinin ardından, Avrasyacı görüş yeniden ön plana çıkan ve 1992'de kabul edilen Yakın Çevre Stratejisi (YÇS) eski Sovyet cumhuriyetlerini yeniden Rusya'nın etkisi altına almayı hedeflemiştir.¹³² Yakın Çevre Stratejisi'nin temel amacı, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Rusya'nın kaybettiği jeopolitik alanı yeniden kontrol altına almak ve eski Sovyet cumhuriyetlerinde etkisini sürdürerek bu bölgelerdeki siyasi gelişmelere yön vermektir. Bu strateji, Rusya'nın tarihsel nüfuz alanlarını koruma, bölgesel istikrarı kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirme ve Avrasya coğrafyasında yeniden merkezî bir güç olma hedefini yansıtmaktadır.¹³³ 1993 yılında kabul edilen Dış Politika Doktrini ve Savunma

¹³⁰ Kamil Nurioglu, s.65

¹³¹ Hatem Cabbarlı, "Güney Kafkasya'nın Jeopolitiği ve Güvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ Örneğinde", *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, 2017, (ss.51-69), s. 53.

¹³² Ahmet Sapmaz, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış", *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:16 Sayı:31, 2022, (ss.257-278), s. 262.

¹³³ M. Bürkan Serbest, "Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılık'tan Neo-Avrasyacılığa", *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017, (ss.285-307), s.289.

Doktrini, bu stratejiyi pekiştiren metinler olmuştur. Yakın Çevre Doktrinin gereği olarak;

Rusya Federasyonu, uluslararası alanda bölgenin otoriter bir aktörü olarak “arka bahçesi” olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasında; Post-Sovyet Doğu Avrupa, Güney Kafkasya ve Orta Asya ülkelerinin Batı yanlısı politikalarına “ayar vermek”, gerektiğinde askeri müdahaleleri desteklemek ve hatta bizzat silahlı müdahalede bulunmaktan çekinmemiş, ikinci bir adım olarak barış tesis etmek, ateşkes ve çözüm sürecini başlatmak adıyla süreçlere müdahil olmuş, elinde bulundurduğu siyasi, diplomatik ve askeri güç sayesinde çatışmaların durdurulması, ateşkes ve çözüm sürecinde söz sahibi olmaya çalışmıştır. Uzun zaman dilimine yayılan süreçlerde bir türlü kalıcı barışın tesis edilmezken, çatışmalar “dondurulmuş” böylece Rusya açısından bir müdahale zemini oluşturmuştur.¹³⁴

Vladimir Putin’in 2000’li yıllarda iktidara gelmesiyle birlikte, Rusya’nın dış politikası daha sert bir Avrasyacı çizgide şekillenmeye başlamıştır. 11 Eylül 2001 terör saldırılarının ardından ABD’nin Orta Asya’daki askerî varlığını artırması, Rusya’nın ulusal güvenlik stratejilerini yeniden değerlendirmesine yol açmıştır. Bu süreçte Putin, Rusya’nın Kafkasya ve Orta Asya’daki etkisini artırmak amacıyla çeşitli güvenlik önlemleri almış; aynı zamanda bölgedeki enerji kaynaklarının kontrolünü sağlamaya yönelik adımlar atmıştır.¹³⁵ Güney Kafkasya ülkeleriyle ilişkiler de bu dönemde daha belirgin bir hâl almış, Rusya hem ekonomik hem de askerî gücünü bölgede daha yoğun biçimde kullanma yoluna gitmiştir. Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan gibi ülkelerde stratejik dengeyi kontrol altına almak amacıyla, enerji şirketlerinin özelleştirilme süreçlerine katılmış ve askerî varlığını pekiştirmiştir. Putin dönemi, Rusya’nın eski Sovyet coğrafyasındaki bölgesel hâkimiyetini yeniden tesis etmeye çalıştığı bir dönem olarak öne çıkmıştır. Ancak Batı’nın bölgedeki nüfuzu ve NATO’nun genişlemesi, Rus dış politikasının giderek daha agresif bir çizgiye kaymasına neden olmuştur. Özellikle Kafkasya ve Orta Asya’da Batılı ülkelerle yaşanan gerilimler, Rusya’nın bölgesel çıkarlarını daha açık bir şekilde savunmasına yol açmıştır. Rusya, Kafkasya’da istikrarı sağlamak ve bölgesel ekonomik kalkınmayı kendi stratejik hedefleri doğrultusunda yönlendirmek istemiştir. Bu çerçevede, Batı’nın bölgeye yönelik müdahalelerine karşı çıkarak, etki alanını korumaya çalışmıştır.¹³⁶ Bu süreçte Rusya, Batı’nın bölgeye yönelik

¹³⁴ Ali Asker, “Rusya’nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi”. İçinde: *100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz (Moskova Antlaşması’ndan Günümüze)*, Editörler: Mehmet Okur, Yüksel Küçüker, Ahmet Nafiz Ünalımsız, Akçağ Yayınları, Ankara 2021 (ss. 97-141).

¹³⁵ Ali Tugay Serin, “Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası: Bölgesel Çatışma Alanlarında Rus Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:21 Sayı:1,2023, (ss.13-25), s.18.

¹³⁶ Ahmet Sapmaz, s.271.

müdahalelerine karşı çıkararak, kendi etkisini sürdürmeye çalışmıştır. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından şekillenen dış politika anlayışı, zamanla Atlantikçilikten Avrasyacılığa doğru bir yön değişikliğine uğramış ve bu dönüşümle birlikte bölgesel güç olma hedefi ön plana çıkmıştır. Putin'in iktidara gelmesiyle birlikte Avrasyacılık stratejisi ivme kazanmış; Rusya, eski Sovyet coğrafyasındaki etkisini pekiştirmek amacıyla askerî, ekonomik ve siyasi alanlarda çeşitli girişimlerde bulunmuştur.¹³⁷ Bu dönüşüm, Rusya'nın ulusal güvenliğini sağlamayı, ekonomik kalkınmasını sürdürmeyi ve bölgesel çıkarlarını korumayı amaçlamaktadır. Küresel güç dengelerinde yaşanan değişimler ile Batılı ülkelerin bölgedeki artan etkisi, Rus dış politikasının şekillenmesinde belirleyici faktörler arasında yer almıştır.

2.2.3.2. ABD ve Güney Kafkasya

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Güney Kafkasya, sadece bölgesel değil, küresel güçlerin de ilgi odağı hâline gelmiş; bu durum, bölgenin siyasi yapısını daha karmaşık bir hâle getirmiştir. ABD'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya yönelik politikasının şekillenmesinde, Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi belirleyici rol oynamıştır. Bölgenin, Büyük İpek Yolu'nun merkezi noktasında yer alması, Uzak Doğu ve Orta Asya'yı Avrupa'ya bağlayan ticaret yolları üzerinde bulunması ve zengin enerji kaynaklarına sahip olması, ABD'nin stratejik ilgisini artırmıştır. Temelde bu yaklaşım, ABD'nin bölgedeki emperyal çıkarlarını yansıtmaktadır.¹³⁸ Bunun yanı sıra, ABD Kafkasya'da radikal İslam'ın yayılmasını önlemek, İran'ı denetim altında tutmak ve enerji kaynaklarının paylaşımında söz sahibi olmak istemektedir. Artan küresel enerji talebiyle birlikte, ABD'nin petrol ihracatçısı ülkelere olan bağımlılığı da giderek artmaktadır. ABD, enerji ihtiyacının yaklaşık %40'ını petrolden karşılamakta; bunun da yarısını Körfez ülkelerinden temin etmektedir. Bu bağımlılığı azaltmak ve enerji kaynaklarını çeşitlendirmek amacıyla, Hazar Havzası önemli bir alternatif olarak

¹³⁷ M. Bürkan Serbest, s.291.

¹³⁸ Mustafa Raskiov, "Soğuk Savaş Sonrası ABD'nin Güney Kafkasya Politikası", *Ulusam*, Sayı:15,2018, (ss.1-22), s.17.

değerlendirilmektedir. Aynı zamanda Güney Kafkasya'nın Orta Asya'ya açılan bir kapı olması, bölgenin stratejik değerini daha da artırmaktadır.¹³⁹

Kafkasya, ABD açısından dört temel stratejik boyutta önem arz etmektedir: Rusya Federasyonu'nun bölgesel politikaları, İran'ın etkisi, enerji kaynakları ve askerî üsler. 1993 yılında Rusya tarafından resmî dış politika doktrini olarak kabul edilen Yakın Çevre Doktrini'ne göre, Kafkasya Rusya'nın "yumuşak karnı" olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda, Rusya'nın güney yönünde sıcak denizlere ulaşma hedefi, yakın çevresinin güvenliğini sağlama arzusu ve özellikle enerji zengini Hazar ve Orta Asya'nın Batılı güçlere kaptırılmaması kaygısı, Kafkasya'nın stratejik olarak denetim altına alınmasını zorunlu kılmıştır.¹⁴⁰ Özellikle Gürcistan'ın Rusya'nın nüfuz alanından çıkarak ABD etkisine girmesi hâlinde, Güney Kafkasya'daki enerji yollarının güvenliğinin Batı tarafından sağlanacağı öngörülmektedir. Böylece ABD, Rusya'yı kuzeye iterek, Baltık'tan başlayıp Polonya, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye'ye kadar uzanan bir kuşakla Karadeniz'i güneyden çevrelemeyi hedeflemektedir. Bu durum, Rusya'nın çevrelenme endişesini artırmakta ve bölgedeki jeopolitik gerilimi beslemektedir. Tarihsel olarak büyük güçlerin egemenlik mücadelelerine sahne olan Kafkasya, stratejik konumunu koruduğu sürece küresel ve bölgesel güçler arasındaki doğrudan çatışmalara ve vekâlet savaşlarına sahne olmaya devam edecektir.¹⁴¹

Bağımsızlıklarını yeni kazanmış olan Güney Kafkasya ülkeleri, Sovyetler Birliği'nin uzun süreli egemenliği altında bulunmaları nedeniyle uluslararası sistemin dinamiklerine hazırlıksız yakalanmışlardır. Bu devletler, yeni konumlarını güçlendirmeye çalışırken, Rusya, Türkiye, İran gibi bölgesel aktörler ile ABD gibi küresel güçler arasında bir etki mücadelesi ortaya çıkmıştır. Bu bağlamda Azerbaycan ve Gürcistan, Rusya'nın etkisini sınırlamak ve bağımsızlıklarını sağlamlaştırmak amacıyla bölge dışı aktörlerle iş birliğine yönelmişlerdir. Her iki ülke de siyasal ve ekonomik anlamda Batı yanlısı bir dış politika benimseyerek, Batı ile entegrasyonu

¹³⁹ Museyib Shiraliyev, "Amerika Birleşik Devletleri'nin Obama ve Trump Dönemi Güney Kafkasya Politikasında Güvenlik Faktörü, Kafkasya Çalışmaları", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:8, Sayı: 14, 2023, (s.1-24), s.15.

¹⁴⁰ Nazim Caferov, Araz Aslanlı, "ABD ve Güney Kafkasya: Ağustos 2008 Öncesinde ve Sonrasında", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt: 8, Sayı: 4, 2016, (ss.1- 10), s. 7.

¹⁴¹ Güney Kafkasya'nın Stratejik ve Jeopolitik Önemi, <http://www.sosyalizm.org/guney-kafkasyani-stratejik-ve-jeopolitik-onemi-6323>, Erişim Tarihi:03.03.2025.

temel dış politika hedefi hâline getirmiştir. Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi yalnızca Rusya açısından değil; Türkiye, İran, Avrupa Birliği ve ABD gibi bölgesel ve küresel aktörler açısından da son derece kritik bir nitelik taşımaktadır. Tarih boyunca Kafkasya, sahip olduğu coğrafi ve stratejik konum sebebiyle büyük güçlerin hâkimiyet kurmak istediği bir bölge olmuş ve bu nedenle pek çok savaşa sahne olmuştur. Günümüzde de Kafkasya, gerek yaşanan etnik ve siyasi çatışmalar gerekse zengin doğal kaynaklarıyla uluslararası gündemdeki yerini korumaktadır.

2.2.3.3. İran ve Güney Kafkasya

Ortadoğu ve Kafkasya bölgesinin en önemli jeopolitik aktörlerinden biri olan İran, 1979 İslam Devrimi'nin ardından teopolitik temelli dış politika söylemlerini benimsemiştir. Devrim sonrasında, İran'ın temel dış politika yönelimi devrimin ihraç edilmesi doğrultusunda şekillenmiş; bu çerçevede, özellikle Ortadoğu'da Lübnan, Suriye, Irak ve Yemen gibi ülkelerdeki Şii gruplarla yakın temas kurulmuş ve söz konusu bölgelerde Şiilerin iktidarı ele geçirmesi için çaba gösterilmiştir.¹⁴² Öte yandan, İran'ın yalnızca Şii gruplara değil, Filistin'deki Sünni unsurlara da destek verdiği; anti-siyonist söylemler çerçevesinde tüm İslam dünyasının manevi lideri olma iddiasını taşıdığı da görülmektedir.

İran, Ortadoğu'da klasik bir ulus-devlet gibi hareket etmesi durumunda, Arap halkları arasında tek Fars devleti olarak nüfuzunu artırma şansını büyük ölçüde kaybedeceğinin farkındadır. Bu nedenle Tahran yönetimi, dış politikasında daha geniş bir perspektif benimseyerek Şii kimliğini ve Müslüman üst kimliğini stratejik bir araç olarak kullanmıştır. Ancak İran'ın zaman zaman idealist söylemleri yalnızca retorik düzeyde kullandığı ve gerektiğinde din temelli devlet reflekslerini geri plana iterek ulus-devlet mantığıyla hareket ettiği de gözlemlenmektedir. 1979 yılında gerçekleşen İslam Devrimi sonrasında, İran monarşiden "İslam Cumhuriyeti" rejimine geçiş yapmış; bir

¹⁴²Şevket Şeker, "İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika", *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2021, (ss. 1-14), s.6.

yandan yeni rejimin konsolidasyonunu sağlamaya çalışırken, diğer yandan sekiz yıl süren İran-Irak Savaşı ile meşgul olmuştur.¹⁴³

1989 yılı, yalnızca Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla iki kutuplu sistemin çözülmesi açısından değil, aynı zamanda İran için de iki önemli gelişmenin kesiştiği bir dönem olmuştur: Ayetullah Humeyni'nin ölümü ve İran-Irak Savaşı'nın sona ermesi. Buna, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'dan çekilmesini de bir başka dönüm noktası olarak eklemek mümkündür.¹⁴⁴

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte İran, kuzeyinde Ermenistan, Azerbaycan ve Türkmenistan olmak üzere üç yeni devletle komşu hâle gelmiştir. Bu durum, İran'ın Hazar Denizi'ndeki konumunu da değiştirmiş; daha önce sadece SSCB ve İran'a ait olan Hazar, beş kıyıdaşlı bir denize dönüşmüştür. Yeni komşuluklar, doğal olarak hem risk hem de fırsat üretmiştir. İran, bu yeni devletlerin tamamıyla diplomatik ilişkiler kurmuş olsa da Azerbaycan ile olan ilişkiler daha özel bir boyut taşımaktadır.¹⁴⁵ Zira tarihsel bağlamda “Azerbaycan”, bugünkü İran topraklarının önemli bir bölümünü kapsayan bir coğrafyanın adıdır. İran'daki Tebriz şehri, tarih boyunca Azerbaycan merkezli hanedanlık ve hükümetlerin idare merkezlerinden biri olmuş; bu bölgenin siyasi önemi, İran'a hükmeden pek çok devlette belirleyici bir rol oynamıştır. Günümüzde İran İslam Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Türk nüfusu, bazı değerlendirmelere göre ülkenin en büyük, bazılarına göre ise ikinci büyük etnik grubunu oluşturmaktadır. Bu Türk nüfusun en kalabalık kesimi ise Azerbaycan Türkleridir. Sayıları bakımından, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti nüfusunun en az iki katı oldukları düşünülmektedir.¹⁴⁶

Buna rağmen, Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde İran yönetiminin “bekle-gör” stratejisiyle temkinli ve mutedil bir politika izlediği gözlemlenmiştir. Bu yaklaşımın ardında birkaç neden bulunmaktadır. İlki, SSCB yetkililerinin Türkistan ve

¹⁴³Gözde Kılıç Yaşın, İran Dış Politikasında Kafkasya, AVİM, 2023, <https://avim.org.tr/public/tr/Analiz/IRAN-DIS-POLITIKASINDA-KAFKASYA>, Erişim Tarihi: 03.04.2025

¹⁴⁴Yalçın Sarıkaya, “Etnik ve Dinsel Mezhepsel Yapı”, *İran. Toplum Devlet ve Siyaset*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2016, s.34

¹⁴⁵Veli Mirzayev, s.148.

¹⁴⁶ Yalçın Sarıkaya, 2016, s.47.

Kafkaslardaki milliyetçi hareketlerin dinsel unsurlar taşımasından ötürü duyduğu “fundamentalizm” endişesidir. İran, Rusya’nın bu konuda tedirgin edilmesinin kendi çıkarlarına zarar verebileceği görüşünü benimsemiştir.¹⁴⁷

İkinci neden, Batı’nın bölgeye nüfuz etmesinden önce mevcut statükonun sürdürülmesinin daha az riskli olduğu düşüncesidir. Üçüncü ve belki de en kritik neden ise, Azerbaycan’ın bağımsız bir aktör olarak Tebriz’in hemen kuzeyinde yükselmesinin, İran’daki Azerbaycan Türkleri için ilham verici ve teşvik edici bir örnek oluşturma ihtimalidir.¹⁴⁸ Bu etkenlerin bir araya gelmesi, İran’ı zaman zaman Rusya ile aynı bölgesel pozisyonda buluşturmuştur.

Güney Kafkasya devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, İran açısından yalnızca diplomatik değil, aynı zamanda güvenlik boyutuyla da kaygı verici bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Dış politika perspektifinden bakıldığında, ABD, İsrail ve NATO gibi aktörlerin bölgedeki olası nüfuz artışı, İran’ın güvenlik algısını derinden etkilemiştir. Bu güvenlik kaygıları, İran’ın Güney Kafkasya ülkeleriyle geliştirdiği ilişkilerde önemli bir değişken hâline gelmiştir. Ancak İran’ın bölgeyle ilişkilerinde en somut zararlar, jeo-ekonomik alanda hissedilmiştir. Özellikle Azerbaycan’ın Hazar Denizi enerji kaynaklarını Batılı ülkelerle geliştirdiği projelerde, ABD’nin etkisiyle İran’ın sistematik biçimde dışlanması, Tahran yönetimi için ciddi ekonomik kayıplar doğurmuştur. İç politikaya bakıldığında ise etnik kimliklerin taşıdığı hassasiyetler dikkat çekmektedir. Güney Kafkasya’da yaşanan gelişmeler, özellikle İran’daki Azerbaycan Türkleri başta olmak üzere çeşitli etnik gruplar arasında ayrılıkçı eğilimlerin güçlenmesine zemin hazırlamış ve bu durum, İran rejiminin iç istikrarı açısından ilave bir tehdit oluşturmuştur.¹⁴⁹ Bu çerçevede İran’ın Güney Kafkasya politikası, yalnızca bölgesel güç dengeleriyle değil; aynı zamanda kendi ulusal bütünlüğünü ve iç istikrarını koruma arayışıyla da şekillenmektedir. İran’ın bölgedeki hedeflerine ulaşmasındaki temel engeller ise, büyük ölçüde İslam Devrimi sonrası benimsediği idealist dış politika anlayışı ile ülkenin çok kimlikli toplumsal yapısı arasındaki gerilimlerden kaynaklanmaktadır.

¹⁴⁷ Şevket Şeker, s.4

¹⁴⁸ Cemil Doğan İpek, “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, (ss.267-283), s. 274.

¹⁴⁹ Cemil Doğan İpek, s.281.

2.2.3.4. Avrupa Birliği ve Güney Kafkasya

Avrupa Birliği (AB), Güney Kafkasya devletlerinde piyasa ekonomisine ve liberal demokrasiye geçiş süreciyle yakından ilgilenmiş ve bu doğrultuda teşvik edici çeşitli araçlar geliştirmeye çalışmıştır. Ancak, AB'nin bu yaklaşımlarının kısa vadede bölgedeki güvenlik ortamının iyileşmesine anlamlı bir katkı sunduğu söylenemez. Kafkasya bütüncül olarak ele alındığında, Kuzey Kafkasya'yı sınırları içerisinde barındıran Rusya, ekonomik, askerî ve beşerî kapasitesiyle bölgenin en güçlü devletidir. Ayrıca Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin daimi üyesi olması, Rusya'ya küresel düzeyde stratejik bir etki alanı sağlamaktadır.¹⁵⁰

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, 2000 yılında Vladimir Putin'in devlet başkanlığına kadar geçen süreçte Rusya, derin bir siyasi ve ekonomik dönüşüm yaşamıştır. Bu dönemde genellikle Batı ile uyumlu, Atlantikçi çizgide bir dış politika benimsenmiş; ancak bu yönelim, Rusya'nın dünya siyasetindeki etkisini nispeten sınırlı kılmıştır. Buna rağmen, Moskova Güney Kafkasya'daki gelişmelere ilgisiz kalmamıştır.¹⁵¹

Putin öncesi dönemde Rusya'nın Güney Kafkasya'yla kurduğu kurumsal bağların temeli, Sovyetler Birliği'nin dağılması sürecinde 11 eski Sovyet Cumhuriyeti tarafından oluşturulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ile 1992 yılında bazı BDT üyelerince kurulan Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne (KGAÖ) dayanmaktadır.¹⁵² Bu kurumsal ilişkiler, Ermenistan ile yürütölen güçlü ikili ilişkiler, Gürcistan'daki çatışmalara doğrudan müdahil olunması, Minsk Grubu eř başkanlığı ve Azerbaycan ile 1994 yılında imzalanan ateşkes sonrasında kurulan temaslarla desteklenmiştir. Gerek kurumsal gerekse ikili ilişkiler, Rusya'nın bölgedeki etkisinin sürekliliğini sağlamada önemli rol oynamıştır. Özellikle Ermenistan ile tesis edilen askerî iş birliği, Gürcistan'daki çatışmalara müdahale edilmesi ve Azerbaycan'ın dış politika

¹⁵⁰ Ali İzzet Keçeci, "Avrupa Birliği'nin Kafkasya Politikası", *Euro Politika Dergisi*, Sayı: 6, 2021, (ss.31-36), s. 34.

¹⁵¹ Adnan Seyaz, "Avrupa Birliği'nin Kafkasya Politikası ve Karadeniz", *Karadeniz Jeopolitiği*, Ed. Hasret omak vd., Beta Yayınları, Ankara, 2018, (ss.817-825), s. 821.

¹⁵² Halil Erdemir, "Avrupa Birliği'nin Karadeniz Stratejisi ve Politikaları", *Karadeniz Jeopolitiği*, Ed. Hasret omak vd., Beta Yayınları, Ankara, 2018, (ss.795-806), s. 798.

tercihlerinde Rusya faktörünü sürekli olarak dikkate almak zorunda kalması, Rus nüfuzunun somut göstergeleri olarak değerlendirilebilir. 1990'lı yıllarda ABD'nin Rusya'yı kazanma yönündeki çabaları ve AB'nin bölgeyle ticari ilişkileri önceliklendirmesi de bu süreçte Rusya'nın bölgesel etkisini yeniden tesis etmesini kolaylaştırmıştır. Nihayetinde, Putin'in iktidara gelişiyle birlikte Rusya, Atlantikçi anlayışı terk etmiş ve daha bağımsız, ulusal çıkar temelli bir dış politika çizgisine yönelmiştir.¹⁵³ Bu gelişmeler Güney Kafkasya'ya yönelik Rusya'nın bölgesel politikaları üzerinde tesirini gösterirken bir statüko oluşumunu da beraberinde getirmiştir. Bu statükonun dönüşümü yalnızca, 2020'lere girildikten sonra dağılma emarelerini göstermeye başlamıştır.

¹⁵³ Ali İzzet Keçeci, s.32.

3. TÜRKİYE’NİN GÜNEY KAFKASYA POLİTİKASI VE ÜÇ TARAFLI İŞ BİRLİĞİ

3.1. Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türkiye’nin Güney Kafkasya Politikası

Soğuk Savaş’ın sona ermesi, insanlık tarihinde yeni bir dönemin, barış ve istikrar çağının başlangıcını müjdelemiştir. İki kutuplu dünya düzeninin sona ermesiyle, doğrudan çatışma riski ortadan kalkmış ve insanlığı tehdit eden nükleer savaş tehlikesi bertaraf edilmiştir. Ancak, bu gelişme otomatik olarak yeni ve istikrarlı bir dünya düzeninin ortaya çıkmasına yol açmamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde, uluslararası sistemdeki güç dengeleri yeniden şekillenmiştir. Bu süreçte, tek kutupluluk ve çok kutupluluk tezleri tartışılmış, yeni dünya düzeni kavramı gündeme gelmiştir. Bazı görüşler, bu dönemi “Koalisyonlar Dönemi” olarak nitelendirmiştir. Yapısal gerçekçilik perspektifinden bakıldığında, uluslararası sistemin çok kutuplu bir yapıya doğru evrildiği ve bu sürecin “Koalisyonlar Dönemi” olarak adlandırılabilceği ileri sürülmüştür. Soğuk Savaş sonrası dönemde, ideolojilerin önemi azalmış, uluslararası istikrar ve iş birliği potansiyeli artmıştır. Bugün geriye dönüp baktığımızda, Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra başlayan dönemin, uluslararası ilişkiler sisteminin daha istikrarlı bir yapıya kavuşması için bir ara dönem olduğunu¹⁵⁴ söyleyebiliriz. Ancak bu süreç, aynı zamanda yeni tehditlerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına da zemin hazırlamıştır. Etnik çatışmalar, terörizm ve ekonomik rekabet gibi unsurlar, uluslararası güvenlik ortamını yeniden şekillendirmiştir. Bu yeni dönemde, uluslararası sistem hem hiyerarşik hem de çok merkezli bir yapı arz etmektedir. Askeri-siyasi açıdan ABD’nin lider konumu devam ederken, ekonomik-siyasi açıdan çok merkezli bir görünüm sergilenmektedir. Bu yapı, uluslararası iş birliği ve çatışma bağlamında dünyanın olası geleceğine ilişkin çeşitli öngörülere yol açmıştır. Sonuç olarak, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle birlikte ortaya çıkan yeni dünya düzeni, barış ve istikrarın yanı sıra yeni tehditler ve belirsizlikleri de beraberinde getirmiştir. Bu dönemde, uluslararası ilişkilerdeki dönüşüm süreci, devletlerin dış politikalarını ve güvenlik stratejilerini yeniden şekillendirmiştir.

¹⁵⁴ Şenol Kantarcı, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”, *Güvenlik Stratejileri*, Cilt:8, Sayı: 16, 2012 (ss. 47-85), s.77.

Bu koşullar altında uluslararası ilişkiler sisteminde güç dengesi, eşit şartlara doğru kaydıkça ve çok kutuplu bir dünyanın oluşumuna doğru ilerledikçe,¹⁵⁵ hemen hemen her alanda harekete geçme çağrıları duyulmaya başlanmıştır. Bu da devletlerin küresel, bölgesel ve yerel ölçekte dış politika stratejilerini yenileme gereğini ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda devlet merkezli bir dış politika yapısına sahip olan¹⁵⁶ Türkiye ülkenin, toplumun ve her bireyin refahına hizmet edecek adil ve sürdürülebilir bir iç yapı oluşturmaya çalışmış ve yeni dünya düzeninin kurulmasından yana olmuştur. Aynı zamanda bölgesel sorunlara duyarlı olunması, diyalogun geliştirilmesi ve karşılıklı güvenin yeniden tesis edilmesine odaklanılması ve bölgelerdeki iş birliğini güçlendirecek teşviklerin artırılması gerektiği yönünde ideolojiyi kendisine amaç edinmiştir.

Bu ilkelerden hareketle Türkiye, komşu ve uzak birçok bölgede güvenlik, istikrar ve ilerlemeye katkıda bulunmak amacıyla aktif olarak çalışmıştır. Bu faaliyetin sonuçlarını daha doğru değerlendirebilmek için, onun temelini oluşturan fıkirlere kısaca bakmakta fayda vardır. Türkiye'nin çağdaş dış politikası altı ilkeye dayanmaktadır. Birinci ilke, özgürlük ile güvenlik arasında denge kurulması ilkesidir. Güvenlik bir devlet, bir ülke ve bir kişi için iyiye, diğerlerine de fayda sağlaması gerekmektedir. Ancak güvenlik özgürlük pahasına sağlanamaz veya tam tersi mümkün değildir. Dolayısıyla bunlar arasında doğru oranın bulunması gerekmektedir. İkinci ilke, tüm bölgesel güçlerin barış sürecine aktif olarak katılmasını içermektedir.¹⁵⁷ Komşu ülkelerle sorunları sifıra indirme politikası izleyen Türkiye bu sürece katılanların birbirlerine güven duymaları halinde bu hedefin mümkün olacağına inanmaktadır. Üçüncü ilke, komşu bölgelerle ilişkilerde etkili ve çok yönlü diplomasi yürütülmesidir.¹⁵⁸ Bu kapsamda esas amaç iş birliğini en üst düzeye çıkarmaktır. Bundan en çok faydalananlarsa Türkiye'nin komşu ülkeleri olmuştur. Bu hedefe ulaşmak için Türkiye komşu ülkelerle ilişkilerini herkes için güvenlik, üst düzey siyasi diyalog, ekonomik karşılıklı bağımlılık ve kültürel uyum ve karşılıklı saygı ilkeleri üzerine inşa

¹⁵⁵ Şenol Kantarcı, s.65.

¹⁵⁶ Gökhan Koçer, "1990'lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:29, Sayı: 1-2, 2002 (ss.123-158), s.124.

¹⁵⁷ Süleyman Güder, Muhammed Hüseyin Mercan, "2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası", *İnsan ve Toplum*, Cilt:2, Sayı:3, 2012 (ss.57-92), s. 58.

¹⁵⁸ Süleyman Güder, Muhammed Hüseyin Mercan, s. 59.

etmektedir. 2009-2010 yıllarında BM Güvenlik Konseyi geçici üyesi olan ve geniş yelpazedeki sorunları çözmek durumunda olan uluslararası toplumun sorumluluk sahibi bir üyesi gibi Türkiye,¹⁵⁹ dış politikasında dördüncü ilkeyi dünya siyasetinde esas aktörlerle karşılıklı tamamlayıcı faaliyetlerde bulunma çabası olarak ifade etmiştir. Beşinci ilke, karşılıklı çıkarları ilgilendiren sorunların çözümünü teşvik etmek amacıyla uluslararası forumların ve yeni girişimlerin etkin bir şekilde kullanılmasını içermektedir. Türkiye'nin BM, NATO, İslam İş Birliği Örgütü ve TDT gibi örgütlerde giderek artan etkinliği ve birçok yeni örgütle karşılıklı ilişkiler kurması bu açıdan değerlendirilmelidir. Dış politika çizgisinin altıncı ilkesi, önceki beş ilkeye dayanmaktadır. Bu, kamu diplomasisine daha fazla odaklanarak yeni bir Türkiye imajı yaratma ilkesidir.

Buradan anlaşıldığı üzere Türkiye'nin dış politika stratejisinin esasını teşkil eden ilkelerin özü, bölgedeki anlaşmazlıkları sona erdirmeyi, çatışmaları çözmek için yenilikçi mekanizmalar ve kanallar aracılığıyla istikrarı güçlendirmeyi, olumlu değişimi teşvik etmeyi, kültürlerarası iletişimi ve karşılıklı anlayışı geliştirmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla Türk dış politikasının üç belirgin özelliğinin olduğu söylenebilir. Kriz değil, geleceğin dünya düzenini inşa etme arzusu üzerine odaklanmaktadır. Ortaya çıkan tehditlere tepki vermek yerine, çatışmaları çözmek için yaratıcı yaklaşımlar önermektedir. Ayrıca dış politika sistemsal nitelikte olup, uluslararası sorunların tüm yelpazesini kapsamaktadır.

Bu ilkelerden hareketle Türkiye bugün gerçek anlamda çok yönlü ve geniş kapsamlı bir dış politika aktörüdür ve Afrika'dan Güney Amerika'ya, Doğu ve Güney Asya'dan Karayipler'e kadar dünyanın çeşitli bölgelerindeki temel sorunların çözümüne katılmaktadır. Ancak tüm bunların ötesinde bazı bölgeler vardır ki onlar Türkiye'nin tarihi sorumluluk alanı olarak gördüğü coğrafyadır. Bu kapsamda Kafkasya, Hazar ve Karadeniz havzaları, Balkanlar, Akdeniz'in doğu kıyıları ve Basra Körfezi'nden Kuzey Afrika'ya kadar uzanan Ortadoğu'ya olan ilgisi bunun bariz örneğidir.¹⁶⁰ Özellikle 21. yüzyılda bu devletin adı Güney Kafkasya ekseninde de daha çok anılmaya başlanmıştır. Bunda Türkiye'nin Azerbaycan'la ortak tarihi değerlere, aynı etkin köken, din ve dile

¹⁵⁹ İbrahim Kumek, "Türk Dış Politikasında Statü Arayışı: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği (1951-52, 1954-55, 1961, 2009-2010)", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:77, No:3, 2022 (ss.559 – 582), ss.58-570.

¹⁶⁰ Baskın Oran, "Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:51, Sayı:1, 1996 (ss.353-370), s.358.

sahip olmasının, bu devletle stratejik müttefik olmasının ve Güney Kafkasya'nın jeopolitik öneminin büyük payı vardır. Bu bağlamda Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasını detaylandırma gereği ortaya çıkmaktadır.

Yüzyıllardır Doğu ile Batı, Kuzey ile Güney arasında yer alarak dünyanın dört yolu olan, farklı diller konuşan, farklı dinlere mensup çeşitli halkların ve etnik grupların yaşadığı Güney Kafkasya,¹⁶¹ şüphesiz dünya siyasi haritasının en ilgi çekici ve öngörülemez yeridir. Türkiye ve Rusya sınırına komşu olan Güney Kafkasya hem Türkler hem de Ruslar için her zaman özel bir öneme sahip olmuş ve her iki ülkenin diplomatik gündeminde önemli bir yer tutmuştur. Bugün adı geçen bölgenin stratejik önemi daha da artmış, dolayısıyla burada bölgesel istikrar ve iş birliğine olan ihtiyaç her zamankinden daha fazla hissedilmektedir. Türkiye, dış politikasında Güney Kafkasya'ya özel bir yer ayırmakta, burada barış, güvenlik ve refahın sağlanması için çaba harcamaktadır. Bunda Kafkas halklarını Türkiye'ye bağlayan tarihi ve insani değerlerin yeri büyüktür. Bu nedenledir ki uzun yıllardır çözüme kavuşturulamayan ve bölgenin istikrar sorunuyla dile gelmesine vesile olan Karabağ meselesi Türkiye'nin de yoğun çabaları sonucu 2020 yılında çözüme kavuşturulmuş ve böylece Türkiye Güney Kafkasya'da jeopolitik düzenin yeniden oluşturulmasında aktif rol alan oyuncuya dönüşmüştür.¹⁶²

Güney Kafkasya'nın jeopolitik önemi, tarih boyunca bölgesel ve küresel aktörlerin dikkatini çekmiştir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, bu bölgede yeni bir denge arayışını beraberinde getirmiştir. Türkiye, 16 Aralık 1991'de Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Bu adım, Türkiye'nin bölgedeki barış ve istikrarı destekleme konusundaki kararlılığını göstermektedir. Ancak, Ermenistan'ın Azerbaycan toprakları üzerindeki iddiaları ve Dağlık Karabağ'da yaşanan çatışmalar, bölgesel iş birliğini zorlaştırmış ve Türkiye-Ermenistan ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. 1993 yılında, Ermenistan'ın Azerbaycan'a bağlı Kelbecer bölgesini işgal

¹⁶¹ Nazrin Alizada, "Hindistan ve Pakistan'ın Güney Kafkasya'da Jeopolitik Denge Arayışı (Azerbaycan ve Ermenistan Endeksli Değerlendirme)", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:21, Sayı:83, 2024 (ss.865-886), s.867.

¹⁶² Murad Asadov, "Şuşa Deklarasyonu: Türkiye'nin Güney Kafkasya Güvenlik Çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan ile İşbirliğinin Önemi: Mevcut Beklentiler ve Zorluklar", *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı: 2, 2023 (ss.346-370), s.348.

etmesi üzerine Türkiye, Ermenistan ile olan kara sınırını kapatmış ve diplomatik ilişkilerini askıya almıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ilişkilerin donmasına ve bölgedeki istikrar çabalarının sekteye uğramasına neden olmuştur.¹⁶³ Bunun tam aksine Türkiye'nin Azerbaycan'la ilişkileri her zaman özgün olmuştur. Bu, ortak bir tarihe, dine ve kültüre sahip olan halkları birleştiren özel kardeşlik bağlarından kaynaklanmaktadır. Bunun kanıtı, sık sık yapılan karşılıklı ziyaretler ve ilgi duyulan konulardaki sürekli diyalog ve dayanışmadır. Aynı zamanda ekonomik iş birliği de sürekli gelişmekte ve hatta ticaret hacmi 2.5 milyar dolara ulaşmaktadır. Ayrıca Türkiye, Azerbaycan ekonomisinde yabancı yatırım açısından da lider konumdadır. Bunda Azerbaycan'ın gelişen demokrasisi, büyüyen ekonomisi, insan sermayesi ve doğal kaynaklarıyla Kafkasya'da bir çekim merkezi haline gelmesinin büyük etkisi vardır.

Bilinen nedenlerden ötürü Ermenistan'la Türkiye arasındaki ilişkiler farklı bir mecrada ilerlemiş ve uzun bir süre Ankara'nın Güney Kafkasya'da görmek istediği bütünsel resmin eksik bir unsurunu oluşturmuştur. Ancak Karabağ meselesinin çözüme kavuşturulmasından sonra bölgedeki politik yapı değişmeye başlamış, Azerbaycan'ın başını çektiği ve Türkiye'nin de etkin olarak destek verdiği stratejik girişimler Ermenistan'la olan ilişkilerin yeniden kurulmasının önünü açmaya başlamıştır. Bu ekseninde aslında daha öncesinden taraflar arasında ikili diyalogların geliştirilmesi ve normal ilişkilerin kurulması için çabalar harcanması söz konusu olmuştur. Zira 2007 yılından itibaren çabalar sarf edilmiş ve bu 2009 yılında meyvesini vermiştir. 2009 yılında İsviçre'nin Zürih kentinde imzalanan protokoller, bu ilişkilerin normalleşmesi yönünde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. 10 Ekim 2009'da Türkiye Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu ve Ermenistan Dışişleri Bakanı Eduard Nalbandyan tarafından imzalanan "Diplomatik İlişkilerin Tesis" ve "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi" başlıklı iki protokol, sınırların açılması, diplomatik ilişkilerin kurulması ve tarihî meselelerin ele alınmasını öngörmekteydi. Bu protokollerin yürürlüğe girebilmesi için her iki ülkenin parlamentolarında onaylanması gerekiyordu. Ancak, Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin 12 Ocak 2010 tarihinde protokollerin anayasaya uygun olduğunu belirtmesine rağmen, 18 Ocak 2010'da yayımladığı gerekçeli kararda protokollerin bazı maddelerine sınırlayıcı yorumlar getirmesi, Türkiye tarafından protokollerin ruhuna

¹⁶³ *Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya'nın Yeri. Orta Asya – Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010*, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s.61.

aykırı ve önkoşul niteliğinde değerlendirilmiş ve sürecin ilerlemesini zorlaştırmıştır. Bu gelişmelerin ardından, Ermenistan 23 Nisan 2010 tarihinde protokollerin onay sürecini askıya aldığını Türkiye'nin Tiflis Büyükelçiliğine bildirmiştir. Daha sonra, Şubat 2015'te protokolleri parlamentodan geri çekmiş ve 1 Mart 2018'de protokolleri hükümsüz ilan etmiştir. Bu süreç, Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin normalleşmesinin önündeki engelleri ve bölgesel dinamiklerin bu ilişkiler üzerindeki etkisini göstermektedir. Ancak son yıllarda, özellikle 2020 yılında yaşanan gelişmelerin ardından, iki ülke arasında yeniden diyalog kurulması yönünde adımlar atılmaktadır. Bu çabalar, bölgesel barış ve istikrarın sağlanması açısından önem arz etmektedir.¹⁶⁴ Sonuç olarak ikili ilişkilerin tesis edilmesi önündeki hukuki ve psikolojik engellerin ortadan kaldırılması yolunda atılmış bu gelişme sekteye uğramıştır. Akabinde farklı zaman dilimlerinde Ermenistan tarafından Azerbaycan sınırlarının ihlal edilmesi, tarafların savaşın eşiğine gelmesi ve hatta 2016 yılında Nisan Savaşı'nın gerçekleşmesi Türkiye-Ermenistan ilişkilerin iyice karmaşık hal almasına neden olmuştur.¹⁶⁵ Bu zaman özellikle vurgulanması gereken husus ondan ibarettir ki bu iki devlet arasında ilişkilerin sağlam temelde geliştirilmesi yalnızca Karabağ sorununun çözümüne yönelik somut adımların atılmasıyla doğrudan bağlantılı olmuştur. Ancak Ermenistan tarafının 30 yılı yakın bir sürede uzlaşmaz tutum sergilemesi Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin geliştirilmesini arka plana atmıştır. Çünkü sadece bu ihtilafın kapsamlı bir şekilde çözülmesiyle her iki taraf arasında uzlaşma iklimi korunabilir ve bölgede diyalog, iş birliği ve barışın önündeki engeller ortadan kaldırılabilirdi.¹⁶⁶ Bu istikamette dönüm noktasını ise 2020 yılındaki Karabağ savaşı teşkil etmiştir. Bu savaşla birlikte hem Azerbaycan-Ermenistan hem de Türkiye-Ermenistan ekseninde ilişkilerin geliştirilmesi olanağı gündemi sıkça meşgul eden konulardan birine dönüşmüştür.

114 km'lik sınırla Türkiye'nin bölge ülkeleriyle en sağlam kara sınırını oluşturan Gürcistan'a gelince,¹⁶⁷ halklar arasındaki tarihi bağlar, ortak sınır, geniş çaplı ulaşım ve enerji altyapısı, Gürcü ve Abhaz kökenli Türk vatandaşları, Tiflis ile yoğun karşılıklı

¹⁶⁴ Ömer Engin Lütem, "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu", *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:50, 2015 (ss.231-373), s. 237.

¹⁶⁵ Murad Asadov, s.349.

¹⁶⁶ Ömer Engin Lütem, s.241.

¹⁶⁷ Murat Asadov, "Türkiye'nin Gürcistan Politikasında Rusya Faktörü", *Akademik Sosyal Araştırmalar*, Cilt:5, Sayı:17, 2021 (ss.255-278), s.260.

ilişkilerin ve iş birliğinin koşullarını oluşturan başlıca faktörlerdir. Türkiye, Güney Kafkasya'daki tüm devletlerin bağımsızlığını, egemenliğini ve toprak bütünlüğünü desteklemektedir ve Gürcistan da bu konuda bir istisna değildir. Bu, söz konusu ülkelerin bağımsızlıklarını yeniden kazanmalarından bu yana ilkesel bir tutum olmuştur.

2001 yılında yaşanan 11 Eylül saldırılarının ardından, Gürcistan'ın Pankisi Vadisi'nde¹⁶⁸ Çeçen silahlı grupların barındığı iddiaları, Rusya'nın bölgeye yönelik baskılarını artırmasına neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye, Gürcistan'a yardım teklifinde bulunmuş, ancak bu teklifin nasıl değerlendirildiği konusunda net bilgiler bulunmamaktadır. 2003 yılında Gürcistan'da gerçekleşen Gül Devrimi sonrasında, Mihail Saakaşvili'nin iktidara gelmesiyle birlikte Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkilerde bazı değişiklikler gözlemlenmiştir. Özellikle Acara Özerk Cumhuriyeti'nde yaşanan kriz sırasında, Türkiye, Gürcistan hükümetine destek vermiş ve Aslan Abaşidze'nin bölgeden çekilmesini kolaylaştırmak için çaba sarf etmiştir. Ancak, Saakaşvili'nin yönetim tarzı ve politikaları, Türk karar vericiler arasında bazı endişelere yol açmıştır. 2008 yılında Gürcistan ile Rusya arasında yaşanan savaş¹⁶⁹ bölgedeki dengeleri yeniden şekillendirmiştir. Bu savaş sırasında Türkiye, Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü desteklemiş ve çatışmaların sona erdirilmesi için diplomatik çabalar göstermiştir. Ancak, Türkiye'nin Rusya ile olan çok yönlü ilişkileri, bu süreçte denge politikası izlemesini gerektirmiştir. Sonuç olarak, Türkiye ile Gürcistan arasındaki ilişkiler, bölgesel dinamikler ve liderlerin politikaları doğrultusunda zaman zaman değişiklik göstermiştir. Ancak, her iki ülke de bölgedeki istikrar ve iş birliğini sürdürme konusunda ortak bir irade ortaya koymuştur.

Rusya'nın Gürcistan'daki etnik meselelere karışmasının aksine, Türkiye'nin Abhazya ve Osetya sorunlarına yönelik dengeli yaklaşımı ve Gürcistan toprak bütünlüğünün sürekli olarak yeniden teyit edilmesi, ilişkilerin geliştirilmesine ve ortak tarihi sorunlarının üstesinden gelinerek bölgede başarılı bir stratejik ortaklık kurulmasına büyük ölçüde yardımcı olmuştur. Böylece Türkiye bağımsızlıktan sonra

¹⁶⁸ Bkz: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Üner Anıl, "Pankisi Vadisi'nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset", İçinde: *Gürcistan'daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Editörler: Ayşegül Aydıngün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), AVİM Yay., Terazi Yayıncılık, Ankara 2016 (ss. 347-370).

¹⁶⁹ Şenol Kantarcı, s.73.

Gürcistan'ın en büyük ticaret ortağıyken;¹⁷⁰ aynı zaman da bağımsızlığı her ne pahasına olursa olsun korunması gereken Gürcistan da Türk güvenliği için en önemli ülkelerden birine dönüşmüştür. Ayrıca, askeri eğitimde iş birliğinden başlayarak, NATO'nun Barış İçin Ortaklık Programı kapsamında Türkiye, Gürcistan ulusal ordusunun kurulmasında tavsiye ve destek sağlamıştır.

Bölgesel düzeyde yaşanan politik gelişmelerin ve ilişkilerin ötesinde, Hazar enerji kaynakları üzerindeki rekabet, bölgesel bir merkez olma arzusundaki Türkiye'yi Güney Kafkasya'daki gelişmelere daha fazla dikkat etmeye zorlamıştır.¹⁷¹ Çünkü Rusya, yıllardır Hazar Havzası'ndaki siyasi nüfuzunu korumak veya geri kazanmaya çalışırken Hazar petrolü için en iyi geçiş rotası olarak Novorossiysk'e giden kuzey rotasını desteklemiştir. Rusya bu çabasında başarılı olsaydı, bu, Moskova'nın bölgenin enerji kaynakları üzerinde münhasır stratejik kontrolünü garanti altına alması anlamına gelmekteydi. Öte yandan, ABD, Gürcistan ve Azerbaycan tarafından desteklenen Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye üzerinden geçmesi planlanan Ceyhan rotasının gündeme gelmesi Türkiye'nin bölgede kilit aktöre dönüşmesi olarak anlaşılmıştır.¹⁷² Bu da Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü iş birliği girişiminin gündeme gelmesini gerekli kılmıştır. Bu bağlamda taraflar arasında geliştirilen iş birliğinin yasal dayanağına bakılması ve akabinde devreye sokulan projelerin ele alınması yerinde olacaktır.

3.2. Üç Taraflı İş Birliğinin Hukuki Alt Yapısı

Bu dış politika yönelimlerinin şekillendirdiği bölgesel ortamda, Türkiye'nin Güney Kafkasya politikası çok katmanlı bir nitelik kazanmıştır. Türkiye, tarihsel, kültürel ve dilsel bağlarla yakın ilişkiler içerisinde olduğu Azerbaycan ile “stratejik ortaklık” düzeyine varan güçlü ikili ilişkiler geliştirmiş; Gürcistan ile ise enerji nakil hatları, ulaştırma projeleri ve sınır ötesi güvenlik konularında kapsamlı iş birliği tesis etmiştir. Bu iki ülkeyle yürütülen ikili ilişkilerin daha koordineli ve yapısal bir çerçeveye

¹⁷⁰ “Economic Relations between Türkiye and Georgia”, <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkiye-and-georgia.en.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.02.2025)

¹⁷¹ Ertan Efegil, Sibel Özsavaş, “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemine Genel Bakış: Türkiye, Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013 (ss.43-61), s.50.

¹⁷² Mustafa Aydın, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus; Causes of Instability and Predicament*, Center for Strategic Research, Ankara, 2000, pp. 56-71.

taşınması gerekliliği, zamanla üçlü iş birliği formatını gündeme getirmiştir. Türkiye, bölgesel barış ve istikrarın kalıcı şekilde tesis edilmesini hedefleyen bir perspektifle, Azerbaycan ve Gürcistan arasındaki ortak çıkar alanlarını gözetmiş ve bu iki ülkeyle birlikte üçlü bir iş birliği platformu oluşturulması için girişimlerde bulunmuştur. Bu bağlamda, Azerbaycan-Gürcistan, Azerbaycan-Türkiye ve Türkiye-Gürcistan arasında halihazırda var olan ikili ilişkilerin kurumsal bir üçlü yapıya dönüştürülmesi amacıyla taraflar arasında diyalog ve müzakere süreci başlatılmıştır. Bu sürecin önemli bir dönüm noktası, 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon’da dışişleri bakanları düzeyinde gerçekleştirilen üçlü toplantı olmuştur. Toplantının sonunda kabul edilen ortak bildirge, üç ülke arasındaki iş birliğinin temel değerlerini ve stratejik hedeflerini açıkça ortaya koymuştur. Bildirgede, demokrasi, hukukun üstünlüğü, insan haklarının korunması, serbest piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, devletlerin egemenliği ve toprak bütünlüğüne saygı ilkeleri vurgulanmış; Güney Kafkasya’da süregelen ihtilafların bu temel ilkeler doğrultusunda çözülmesi yönünde ortak girişimlerde bulunulacağı ifade edilmiştir.¹⁷³ Söz konusu bildirgede ayrıca, üç ülke arasında hâlihazırda yürütülmekte olan büyük altyapı projelerinin bölgesel entegrasyon açısından taşıdığı öneme dikkat çekilmiştir. Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu projeleri hem enerji güvenliği hem de Doğu-Batı koridorlarının kesintisiz işlemesi açısından hayati birer unsur olarak değerlendirilmiş; bu projelerin başarılı şekilde hayata geçirilmesinin üçlü iş birliğinin somut yansımaları olduğu belirtilmiştir. Bildirgede, bu projelere yenilerinin eklenmesi ve mevcut hatların kapasite ile güvenliğinin artırılması yönündeki kararlılık da açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca bildiride, üç ülke arasındaki siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal ilişkilerin daha da geliştirilmesi; ulaştırma, enerji, iletişim ve altyapı alanlarında iş birliği olanaklarının artırılması yönündeki isteklilik ortaya konulmuştur. Bununla birlikte, taraflar uluslararası örgütlere üyelik süreçlerinde birbirlerini karşılıklı olarak destekleme taahhüdünde bulunarak, çok taraflı platformlarda ortak hareket etme niyetini teyit etmişlerdir. Bu çerçevede, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan üçlü formatı, yalnızca bir bölgesel iş birliği mekanizması olmanın ötesine geçerek, Güney Kafkasya’nın istikrar, kalkınma ve entegrasyon hedeflerine hizmet eden stratejik bir platform hâline gelmiştir.

¹⁷³ Cavid Veliyev, Mitat Çelikpala, “Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği”, *CIES Brief Policy*, Sayı:3, 2015 (ss.2-18), ss.9-10.

Üçlü iş birliğini geliştirmek amacıyla kabul edilen bir sonraki belge Batum Bildirisi olmuştur. Bu belge, Gürcistan'da iç siyasi güç dengelerinin değişmeye başladığı bir dönemde kabul edilmiştir. 28 Mart 2013 tarihinde Gürcistan Dışişleri Bakanı Maia Panjikidze'nin ev sahipliğinde, Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Elmar Memmedyarov ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Ahmet Davutoğlu'nun katılımlarıyla Batum'da gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁴ Bu toplantıda Dışişleri Bakanları 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da düzenlenen ilk üçlü toplantıda imzalanan Ortak Beyanname'de ortaya konulan yeni bölgesel işbirliği formatının hem siyasi diyalog hem de belirli üçlü projelerin uygulanması için önemli bir platform olarak önemini vurgulamış; birbirlerinin egemenlik ve toprak bütünlüğüne olan güçlü desteklerini yinelemiş ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Karabağ bölgesi ve çevresindeki çatışmanın, Gürcistan'daki Abhazya ve Güney Osetya meselesinin toprak bütünlüğüne ve dokunulmazlığına saygı temelinde barışçıl şekilde çözülmesi gerektiğinin altını çizmişlerdir. Bununla birlikte, mültecilerin ve göç ettirilmiş kişilerin menşe yerlerine güvenli ve onurlu bir şekilde geri dönmelerinin gerekliliğine dikkat çekilmiş ve farklı faaliyet alanlarındaki pratik iş birliğinin ve somut üçlü projelerin daha derin bölgesel entegrasyon ve siyasi konsolidasyon için güçlü bir temel oluşturabileceğine işaret etmişlerdir.¹⁷⁵ Ayrıca Trabzon Deklarasyonu hükümlerinin uygulanması kapsamında, karşılıklı çıkarların söz konusu olduğu tüm önemli alanlarda iş birliği planlarını ve üçlü iş birliğinin yeni mekanizmaları ve boyutlarını belirleyen 2013-2015 Üçlü Sektörel İşbirliği Eylem Planı da burada onaylanmıştır. Bununla da üçlü mekanizma Gürcistan'ın uzun yıllardır sürdürdüğü önemli stratejik konumunun güncelliğini bir daha teyit etmiştir.

Üçlü iş birliğine doğru atılan bir sonraki adım, 19 Şubat 2014 tarihinde Gence'de gerçekleştirilen Dışişleri Bakanları Zirvesi olmuştur. Bakanlar önce birebir ve üçlü, ardından genişletilmiş formatta bir araya gelmiştir.¹⁷⁶ Söz konusu görüşmelerde Azerbaycan'ın Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasındaki rolü, özellikle

¹⁷⁴ Cavid Veliyev, Mitat Çelikpala, s.10.

¹⁷⁵ "Joint Communiqué of the Second Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, 28 March 2013 Batumi", https://www.mfa.gov.tr/joint-communique-of-the-second-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and.en.mfa, (Erişim Tarihi: 05.02.2025)

¹⁷⁶ Cavid Veliyev, Mitat Çelikpala, s. 11.

Şahdeniz-2 projesi ile Avrupa'yı Asya'ya bağlayan Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi'nin önemi vurgulanmış, ayrıca, üçlü eylem planı kapsamındaki iş birliği gözden geçirilerek iş birliğinin yeni yönleri belirlenmiştir. Toplantı sonucunda Gence Deklarasyonu imzalanmıştır. Burada, Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan ilişkilerinin hızla geliştiği ve bu formattaki toplantıların ilişkilerin genişlemesine katkı sağladığı belirtilmiştir.

Bu toplantıların dördüncüsü 10 Aralık 2014 tarihinde Kars'ta, beşincisi 19 Şubat 2016 tarihinde Tiflis'te düzenlenmiştir. Dışişleri Bakanları bu toplantılarda bir önceki müzakerelerde imzalanan anlaşmaların üçlü ilişkileri nasıl etkilediğine değinmiş, taraflar arasında ekonomik, askeri-güvenlik ve kültürel alanlarla etkileşimin artırılması gerektiğine vurgu yapmış ve Batı destekli yeni enerji projelerine ivme kazandırılması gerektiğine özel olarak yer verilmiştir. Dışişleri Bakanlarının altıncı üçlü toplantısı Bakü'nün ev sahipliğinde 6 Eylül 2017 tarihinde gerçekleştirilmiştir.¹⁷⁷ Bu toplantıda Dışişleri Bakanları üç ülke arasındaki ikili ve üçlü iş birliğinin gelişmesinden duydukları memnuniyeti dile getirerek, stratejik ortaklık, iyi komşuluk, karşılıklı saygı ve güvene dayalı işbirliğini daha da genişletme kararlılıklarını yinelemiş, 17 Şubat 2017 tarihinde üç ülkenin ekonomi bakanlarının katılımıyla düzenlenen Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye İş Forumu 5. Toplantısı'nın önemine değinilmiş, 22 Mayıs 2017 tarihinde İstanbul'da Örgütün 25. kuruluş yıldönümü dolayısıyla kabul edilen Zirve Bildirgesi'nin ruhuna uygun olarak, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü çerçevesinde işbirliğinin önemi vurgulanmış; enerji sektöründeki stratejik ortaklığı dile getiren yetkililer Güney Gaz Koridoru'nun önemli bir bileşeni olan TANAP projesine ve Hazar Havzası'ndaki hidrokarbon kaynaklarının Avrupa'ya taşınmasını hedefleyen enerji projelerine tam siyasi desteklerini belirtmişlerdir.¹⁷⁸ Bu toplantıların yedincisi 29 Ekim 2018 tarihinde İstanbul'un,¹⁷⁹ sekizincisi 23 Aralık 2019 tarihinde Tiflis'in ev sahipliğinde

¹⁷⁷ “No: 278, 4 Eylül 2017, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Dışişleri Bakanları VI. Toplantısı Hk.”, https://www.mfa.gov.tr/no_-278_-turkiye-azerbaycan-gurcistan-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 10.02.2025)

¹⁷⁸ “No:232/17, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının xarici işlər nazirlərinin VI üçtərəfli görüşünün yekunlarına dair Bakı Bəyannaməsi”, <https://mfa.gov.az/az/news/no23217-azerbaycan-respublikasi-gurcistan-ve-turkiye-respublikasinin-xarici-isler-nazirlerinin-vi-ucterefli-gorusunun-yekunlarina-dair-baki-beyannamesi>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025)

¹⁷⁹ “İstanbulda Azərbaycan və Gürcüstan xarici işlər nazirlərinin görüşü keçirilib”, <https://azertag.az/xeber/istanbulda-azerbaycan-ve-gurcistan-xarici-isler-nazirlerinin-gorusu-kechirilib-video-1209271>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025)

düzenlenmiştir. Savunma alanında üçlü iş birliğinin önemini, 2018 Savunma İş birliği Mutabakat Muhtırası'nda vurgulandığı üzere teyit eden liderler, savunma sanayiinde daha fazla iş birliğinin, üçlü eğitim ve tatbikatlarda iş birliğinin ve üst düzey toplantıların gerekliliğini vurgulamıştır. Bu bağlamda, 12 Haziran 2019 tarihinde Gebele'de düzenlenen Üçlü Savunma Bakanları Toplantısı'nın önemine de ayrıca değinilmiştir.¹⁸⁰ Dışişleri bakanlarının katılımıyla gerçekleşen Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye üçlü iş birliğinin dokuzuncu toplantısı, Güney Kafkasya'da değişen jeopolitik dinamiklerin etkili olduğu yeni bir dönemde, 15 Mart 2024 tarihinde Bakü'de düzenlenmiştir. Toplantı, 2020 yılında Azerbaycan'ın Karabağ topraklarının büyük bir kısmını işgalden kurtarmasının ardından ortaya çıkan yeni bölgesel güç dengeleri bağlamında gerçekleştirilmiş ve bu yönüyle önceki toplantılardan ayrılmıştır. Yeni jeopolitik düzen, yalnızca askeri ve siyasi açıdan değil, aynı zamanda enerji, ulaştırma ve iletişim alanlarında da bölgeye yeni fırsatlar ve stratejik öncelikler kazandırmıştır. Toplantının gündeminde, Güney Kafkasya'nın sahip olduğu alternatif enerji kaynakları, ulaşım koridorları ve dijital bağlantı hatları gibi stratejik potansiyel alanlar ele alınmıştır. Özellikle Hazar ve Karadeniz havzalarını birbirine bağlayan ve bölgesel enerji arz güvenliğini pekiştiren projelerin başarıyla hayata geçirilmiş olması, taraflar arasında ekonomik ve teknik iş birliğinin daha da derinleştirilmesi gerektiği yönünde ortak bir kanaatin oluşmasına neden olmuştur. Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Bakü-Tiflis-Erzurum gibi geleneksel enerji hatlarının yanı sıra, toplantıda yeşil enerjiye yönelik küresel eğilimler ve bu doğrultuda bölgede geliştirilebilecek yenilenebilir enerji projeleri de özel bir yer tutmuştur. Rüzgar, güneş ve hidroelektrik gibi sürdürülebilir enerji kaynaklarının daha etkin kullanımı ve bu alanda ortak projelerin teşvik edilmesi, üç ülkenin önümüzdeki döneme dair iş birliği perspektifini şekillendiren başlıca temalardan biri olmuştur. Ayrıca toplantıda, Karabağ'da savaş sonrası dönemde ortaya çıkan kalkınma olanakları, altyapı inşası ve bölgesel entegrasyona katkı sunabilecek yeni ulaştırma ve lojistik ağlarının oluşturulması gibi hususlar da değerlendirilmiştir. Azerbaycan'ın elde ettiği askeri ve diplomatik başarı sonrasında, Güney Kafkasya'daki ekonomik bağların yeniden inşası ve güçlendirilmesi bağlamında üçlü iş birliği mekanizmasının stratejik

¹⁸⁰“ No:410/19, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər nazirlərinin Səkkizinci Üçtərəfli Görüşü, Tbilisi Bəyənati”, <https://mfa.gov.az/az/news/no41019-azerbaycan-respublikasi-gurcistan-ve-turkiye-respublikasinin-xarici-isler-nazirlerinin-sekkizinci-ucterefli-gorusu-tbilisi-beyenati>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025)

önemi bir kez daha vurgulanmıştır.¹⁸¹ Bu çerçevede 2024 Bakü toplantısı, yalnızca mevcut projelerin sürdürülmesi değil, aynı zamanda bölgenin dönüşen ihtiyaçlarına ve küresel trendlerine uyumlu yeni stratejik açılımların geliştirilmesi açısından da önceki toplantılardan ayrıışan nitelikte olmuştur.

3.3. 2020 Yıl Sonrası Bölgesel Gelişmelerin Üç Taraflı İş Birliği Üzerinde Etkisi

3.3.1. İkinci Karabağ Savaşı Sonuçlarının Etkisi

Karabağ sorununun ortaya çıkışı, genellikle Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla ilişkilendirilse de aslında bu mesele çok daha derin ve tarihsel köklere dayanmaktadır. 20. yüzyıl boyunca Kafkasya'da yaşanan demografik, siyasi ve kültürel dönüşümler, özellikle Azerbaycan ile Ermenistan arasında şekillenen etnik ve toprak temelli anlaşmazlıkların giderek kronikleşmesine neden olmuştur. Bu çerçevede, Ermeni siyasi ve entelektüel çevrelerinin “Büyük Ermenistan” idealine bağlılıkları, Azerbaycan toprakları üzerindeki hak iddialarını sürekli olarak gündemde tutmuştur. Tarihî olarak Azerbaycan'a ait olan Karabağ bölgesi, bu iddiaların odak noktasını oluşturmuş; dolayısıyla Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ilişkiler, uzun yıllar boyunca karşılıklı güvensizlik, sınır çatışmaları ve diplomatik krizlerle şekillenmiştir. 20. yüzyılın başlarından itibaren Karabağ ve çevresi, zaman zaman etnik temizlik boyutuna varan çatışmalara sahne olmuştur. Ermeni çetelerinin 1905, 1918 ve 1920 yıllarında gerçekleştirdiği katliamlar, Azerbaycan Türklerinin tarihsel hafızasında derin izler bırakmıştır.¹⁸² Sovyetler Birliği'nin kurulmasının ardından, Stalin döneminde Karabağ'a özerk statü verilmesi ve bölgenin Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti sınırları içinde kalması, görünürde bir çözüm gibi dursa da aslında gelecekte yaşanacak krizlerin zeminini hazırlamıştır. Sovyet merkezi yönetiminin Ermenilere zaman zaman verdiği dolaylı destek, Karabağ üzerindeki gerilimi dondurmakla birlikte, taraflar

¹⁸¹ “No:118/24, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə xarici işlər nazirlərinin 9-cu üçtərəfli görüşünə dair mətbuat məlumatı”, <https://mfa.gov.az/az/news/no11824>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025).

¹⁸² Bkz: Ali Asker, “Ermeni Meselesi’ ve Kafkasya Gerçekleri”, *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), Aygan Yayınları. İstanbul 2015 (ss. 446-509).

arasındaki yapısal çelişkileri ortadan kaldırmamıştır. 1980’li yılların sonlarına gelindiğinde, Sovyet sisteminin çözülme sürecine girmesiyle birlikte, Ermenistan kamuoyunda Karabağ’ın statüsünün değiştirilmesi talepleri sistemli bir şekilde gündeme taşınmaya başlanmıştır. 1988 yılında Ermeni tarafı, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’dan ayrılarak Ermenistan’a bağlanması yönündeki taleplerini resmen dile getirmiştir. Bu talepler, Ermenistan’da yapılan kitlesel gösteriler, propaganda faaliyetleri ve silahlı milis grupların organize edilmesiyle birleşerek fiili saldırılara dönüşmüş; bölgede Azerbaycan Türklerine yönelik ciddi şiddet olayları yaşanmıştır. Bu süreçte Sovyetler Birliği merkezi yönetiminin Ermeni yanlısı tutumu ve Azerbaycan’ın güvenlik endişelerine kayıtsız kalması, çatışmaların daha da derinleşmesine yol açmıştır. Özellikle 1992’de Hocalı’da gerçekleştirilen ve yüzlerce sivilin hayatını kaybettiği katliam, Birinci Karabağ Savaşı’nın en trajik ve simgesel olaylarından biri olmuştur. 1991–1994 yılları arasında süren Birinci Karabağ Savaşı, Azerbaycan açısından hem askerî hem de diplomatik anlamda büyük bir kayıpla sonuçlanmıştır. Azerbaycan topraklarının yaklaşık %20’si – Dağlık Karabağ’ın yanı sıra, Laçın, Kelbecer, Ağdam, Füzuli, Cebrayıl, Gubadlı ve Zengilan rayonları – Ermeni silahlı güçlerinin işgali altına girmiştir. Yaklaşık bir milyon Azerbaycanlı, yaşadıkları yerlerden zorla göç ettirilmiş ve uzun yıllar mülteci kamplarında yaşamak zorunda kalmıştır. Bu kayıplar, Azerbaycan’ın yalnızca toprak bütünlüğünü değil, aynı zamanda ulusal gururunu ve psikolojik direncini de zedelemiştir. Bu dönem, Azerbaycan halkı için “kayıp topraklar” ve “adaletsiz barış” fikrinin kökleştiği bir dönem olmuştur. Ancak 2000’li yıllarda, ekonomik büyüme, enerji gelirlerinin artması ve ordunun modernizasyonu ile birlikte Azerbaycan, kaybettiği toprakları geri alma yönünde uzun vadeli stratejik bir hazırlık sürecine girmiştir. Nihayet, 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan ve 10 Kasım 2020’de sona eren 44 günlük İkinci Karabağ Savaşı sonucunda Azerbaycan, askerî ve diplomatik düzeyde önemli bir başarı elde etmiştir. Bu savaşla birlikte Azerbaycan, başta Şuşa olmak üzere Karabağ’ın önemli kentlerini ve çevresindeki rayonları kontrol altına almış; Ermenistan ise ağır bir yenilgiyle barışa zorlanmıştır.¹⁸³

27 Eylül 2020 tarihinde başlayan askeri operasyonlar sonucunda Azerbaycan silahlı güçleri işgal altındaki Karabağ ve ona bitişik 7 bölgedeki 182 köy, Cebrayıl, Füzuli, Zengilan ve Gubadlı kentleri, Hocavend bölgesine bağlı Hadrut ve Sugovuşan

¹⁸³ Ali Asker, Gizem Zeynep Özpınar, s.87.

yerleşim yerleri, Zengilan bölgesine bağlı Mincivan yerleşimi ve stratejik Murov sıradağları 27 Ekim'e kadar işgalden kurtarmıştır. 10 Kasım 2020 tarihinde ise Ermenistan tarafının ateşkesten yana olduğunu bildirmesi üzerine Rusya'nın arabuluculuğuyla anlaşmaya varılmıştır.¹⁸⁴

Anlaşma aşağıdaki maddeleri içermektedir: 10 Kasım 2020'den itibaren Karabağ çatışma bölgesindeki tüm hareketlenmeler tamamen durdurulmalıdır.

20 Kasım 2020 tarihine kadar Ağdam bölgesi Azerbaycan Cumhuriyeti'ne geri verilmelidir. (Sonradan bu tarih daha ileri bir zamana alınarak esnetilme yoluna gidilmiştir.)

Rusya Federasyonu'nun 1.960 silahlı askeri personel, 90 askeri zırhlı araç, 380 araç ve özel teçhizattan oluşan barışı koruma birliği, Karabağ'daki temas hattına paralel olarak Laçın koridoru boyunca da konuşlandırılacaktır.

Rusya Federasyonu barışı koruma gücünün bölgedeki kalış süresi 5 yılı kapsamaktadır ve eğer Taraflardan herhangi biri süre bitiminden 6 ay önce bu kararın aksi yönünde niyetini beyan etmezse, bu süre zarfı bir sonraki dönem için otomatik olarak uzatılacaktır. (Artık bölgeyi terk etmiştir.)

Tarafların çatışmaya uyumunu izleme etkinliğini artırmak amacıyla ateşkesin izlenmesi için bir barışı koruma merkezi oluşturulmalıdır.

Tarafların mutabakatına göre önümüzdeki üç yıl içinde Karabağ ile Ermenistan arasında bağlantı sağlayan Laçın Koridoru boyunca yeni bir altyapı projesinin inşası ve dolayısıyla bölgenin gelecekte yeniden konumlandırılması için plan oluşturulacaktır.

Savaş sonucunda yerinden edilmiş mültecilerin Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği Ofisinin denetimi altında Karabağ topraklarına ve çevre bölgelere geri dönmesi sağlanacaktır.

İki devlet arasında karşılıklı olarak savaş esirleri, rehinelere ve diğer tutukluların yanı sıra cesetlerin değiştirilmesi gerçekleştirilecektir.

Bölgedeki tüm ekonomik ve ulaşım bağlantıları yeniden onarılacak ve Ermenistan Cumhuriyeti mal ve hizmetlerin, aynı zamanda vatandaşların da her iki yönde engelsiz hareketini sağlamak amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşım bağlantılarının güvenliğini garanti edecektir. Ayrıca Tarafların rızasıyla Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile Azerbaycan'ın batı bölgelerini birbirine bağlayan yeni ulaşım altyapı projesi devreye sokulacaktır.¹⁸⁵

10 Kasım'da imzalanan Üçlü Bildiri, 30 yıllık ihtilafın barışçıl bir şekilde çözülmesi için yeni bir fırsat olarak görülmektedir. Böylece bu savaş sonucunda tarihi

¹⁸⁴ Hatem Cabbarlı, "Ermenistan Cumhuriyeti'nin Dağlık Karabağ Politikası", İçinde: *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, ed. Haydar Çakmak, Ankara, 2021, s. 91.

¹⁸⁵ Nazrin Alizada, "Jeopolitik Denklemden Zengezur Koridoru", İçinde: *Türk Dünyası Jeopolitiği*, ed. Kadir Ertaç Çelik, Astana Yayınları, Ankara, 2024, s.74.

adalet sağlanmış ve Karabağ toprakları işgalden kurtarılmıştır.¹⁸⁶ Bununla da Azerbaycan örneğinde Güney Kafkasya’da yeni siyasi, ekonomik ve güvenlik meseleleriyle ilgili durum ortaya çıkmaya başlamıştır. 44 günlük savaş aslında bölge devletleri açısından bir manevra niteliği taşımaktadır.¹⁸⁷ Çünkü Ermenistan ekonomisinin hemen hemen her alanında yer alan Rus faktörünün baskın konumu ve Azerbaycan’ın bu ülkeye yönelik ekonomik izolasyon politikasının ortadan kalkması söz konusu olmuştur. Eğer bu zamana kadar Erivan’ın dış politika yöneliminde manevra alanını sınırlanmaktaydıysa artık yeni jeopolitik koşullarda Ermenistan dış politikasının önünde çok yönlülük bağlamında hareket etmesi için olanaklar oluşmaya başlamıştır. Zira Azerbaycan tarafından ileri sürülen Zengezur koridoru projesi kapsamında Ermenistan uzlaşmaz tutumundan vazgeçerse bu onun aynı zamanda ekonomik izolasyondan da kurtulması anlamına gelmektedir.¹⁸⁸ Bu zaman taraftan Türkiye ile ekonomik bağların geliştirilmesi gündeme gelecek, diğer taraftan da transit merkezine dönüşmekle ciddi ekonomik kar elde etmesi söz konusu olacaktır.

Türkiye açısından konu ele alındığı zaman bu devletin Ermenistan ile sınırlarının yeniden açılması hem kara hem de hava yoluyla doğrudan yolcu ve kargo taşımacılığının başlaması anlamına gelmektedir.¹⁸⁹ Bu taraflar arasında stratejik ilişkilerin geliştirilmesini de beraberinde getirebilir ki bu da Ankara’nın resmi hedeflerinden biri olan Çin’den Avrupa’ya koridor açma ve Türkistan ülkeleriyle ortak enerji sahası oluşturma hedefleriyle örtüşmektedir. Bu bağlamda, bölgedeki jeopolitik değişimleri kendi güvenliği ve ekonomik çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak algılayan İran’ın rahatsızlığını da hesaba katmak gerekmektedir.

Ermenistan, hem İran’ın Avrasya Gümrük Birliği pazarlarına erişiminin kuzeydeki penceresi hem de Karadeniz’e önemli bir bağlantı görevi görmektedir. Ermenistan’ın Azerbaycan ve Türkiye ile sınırlarının kapalı olması, Gürcistan ile Rusya arasındaki ilişkilerin gerilmesi halinde zarar görme ihtimali ve son on yıllarda İran ile

¹⁸⁶ “İkinci Karabağ Savaşı”, <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/52/2871/ikinci-karabag-savasi.html>, (Erişim Tarihi: 11.02.2025)

¹⁸⁷ Yıldız Deveci Bozkuş, “Karabağ Savaşı Sonrası Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”, *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, Cilt:5, Sayı:8, 2022 (ss. 127-154), s. 142.

¹⁸⁸ Murad Asadov, s. 351.

¹⁸⁹ Yıldız Deveci Bozkuş, ss.142-143.

nispeten yakın ilişkiler kurulması göz önüne alındığında, bu devletin İran ile ilişkileri komşu ülkeler arasında en öngörülebilir ve bağımlı ilişkilerden biri konumundadır. Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki kapalı sınır, İran'ı Azerbaycan için Ermenistan, Türkiye ve İran'a komşu olan Nahçıvan bölgesi ile vazgeçilmez bir geçiş koridoru haline getirmektedir. Bu kapsamda çatışan taraflar arasındaki ulaşım bağlantılarının yeniden kurulması ihtimali İran'ı tedirgin etmektedir.¹⁹⁰

Rusya'nın da bu minvalde ele alınması gerekmektedir. Özellikle savaştan sonraki süreçte bu devletin konumunun Ermenistan'da açıkça zayıflaması, Ukrayna konusunda yapılan büyük hatalar ve yanlış hesaplamalar Rusya'yı sadece Ermenistan'ın değil aynı zamanda Azerbaycan, Kazakistan ve bölgedeki diğer ülkelerin gözünde de güçsüz bir kaplana dönüştürmüştür. Bu nedenle köşeye sıkışan Rusya, Güney Kafkasya bölgesindeki hızlı değişimi dönüştürecek konumda olmadığından buradaki olayları kenardan izlemek yerine onun bir parçası olmayı tercih etmeye başlamıştır.

3.3.2. Ermenistan Dış Politikasının Dönüşümü

İkinci Karabağ Savaşı'ndan sonra Ermenistan'ın dış politika çizgisinde üç temel eğilimin gözlemlenmesi mümkündür. Birincisi, Rusya ile ilişkilerde durgunluk ve buna karşılık Batılı ülkelerle (başta Fransa) ilişkilerde ilerleme sağlanmıştır. İkincisi, 2020 yenilgisinden sonra Karabağ'ın tekrar Azerbaycan kontrolüne geçmesi nedeniyle iddialarını Karabağ bölgesi yerine Karabağ'da yaşayan Ermenilerle sınırlamıştır. Son olarak Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerinde yakınlaşma isteği artmıştır.

Bu minvalde savaş öncesinde Ermenistan hükümetinin geleneksel Rusya merkezli dış politikası yerini savaş sonrasında zaman zaman Rusya'yı eleştirebilen nispeten dengeli bir söyleme bırakmıştır. Ermeni yönetiminin Rusya'ya karşı böyle bir tutum sergilemesi iki nedene dayandırılabilir: Birincisi, İkinci Karabağ Savaşı'ndaki ağır yenilginin ardından, Rusya'nın Ermenistan'ın ve sözde ayrılıkçı rejimin güvenliğinin garantörü olduğu iddiası Ermeni yetkililer ve siyaset bilimciler tarafından sorgulanmaya başlanmıştır. İkincisi, Şubat 2022'de Ukrayna'ya karşı başlayan büyük

¹⁹⁰ “Война за Шелковый путь. Во что выльется обострение между Ираном и Азербайджаном “, <https://focus.ua/voennye-novosti/495617-voyna-za-shelkovyy-put-vo-cto-vyletsya-obostrenie-mezhdu-iranom-i-azerbaydzhanom>, (Erişim tarihi: 10.02.2025)

çaplı savaş, Rusya'nın yumuşak gücünü ciddi şekilde etkilemiş, onu bölgesel meselelerin kısmen dışında tutmuş ve arabuluculuk pozisyonunu zayıflatmıştır.

Buradan hareketle ikinci etken Ermenistan'ı son dönemde daha özgür hareket etmeye doğru itmiştir. Hatta bu kapsamda Ermeni liderliğinin öncelikli hedefinin Rusya'ya olan siyasi ve askeri bağımlılıktan kurtulmak olduğu söylenebilir. Aslında yukarıda vurgulanan diğer dış politika çizgileri de nihai olarak bu hedefe hizmet etmektedir. Rusya'ya güvenmediğini dile getirerek bu devletin yerine Batı kurumlarını ikame etmeye çalışan Erivan'da,¹⁹¹ Batı'ya giden esas yolun Türkiye'den geçtiği pek çok kişi tarafından da kabul edilmektedir (Batılı kurumların şu anda Güney Kafkasya politikasında Gürcistan'la birlikte Ermenistan'ı da kendilerine yakınlaştırmaya çalıştıkları doğrudur ve muhtemelen bu senaryo üzerinde daha aktif çalışmalar yürütülecektir.) Bu bağlamda Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerini normalleştirmeden Batı'ya yönelmesinin ya gerçekleşmeyeceğini ya da tamamlanmayacağını hesaba katmak gerekmektedir. Ermenistan'ın Türkiye ile ilişkilerinin normalleşmesi ise öncelikle Azerbaycan ile ilişkilerin iyileştirilmesi endeksinde mümkün gözükmektedir. Bu bağlamda Rusya'nın Ukrayna'ya odaklanmasını¹⁹² kendisi için bir fırsat penceresi olarak gören Ermenistan liderliği, bu durumu yukarıda belirtilen üç temel hedefe mümkün olduğunca ulaşmak ve fırsat penceresi kapanmadan önce belli temettüleri elde etmek için kullanmayı amaçlamaktadır. Zira Erivan'da ve Batı'daki bazı siyasi çevrelerde Ermenistan'ın zaten çok fazla vaktinin kalmadığı görüşü hakimdir.¹⁹³ Ukrayna cephesinde durumun istikrara kavuşması ve bu yıl ateşkes sağlanması halinde Rusya'nın Güney Kafkasya ve Türkistan gibi ülkelere geri döneceği öngörüsü göz önüne alındığında, Erivan'ın hızlı bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir.

Ancak Ermeni halkının Paşinyan'ın Rusya ile ilişkilerini arka plana almasına destek verdiği söylenemez. Rusya'ya karşı derin ekonomik ve askeri-politik

¹⁹¹ “Paşinyan: Ermenistan, askeri ve savunma ihtiyaçları için artık Rusya'ya güvenemez”, <https://tr.euronews.com/2024/02/02/pasinyan-ermenistan-askeri-ve-savunma- ihtiyaclari-icin-artik-rusyaya-guvenemez>, (Erişim Tarihi: 12.02.2025)

¹⁹² Mehmetali Kasim, Recep Çiçek, “The Karabakh War: Azerbaijan's Geopolitical Superiority Over Armenians”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:10, 2024 (pp.200-212), p.207.

¹⁹³ “Ermənistan xarici siyasətinin cari məqsədləri və iki Bakı”, <https://top-center.org/az/tehlil/3629/ermenistan-xarici-siyasetinin-cari-meqsedleri-ve-iki-baki>, (Erişim Tarihi: 12.02.2025)

bağımlılığın yanı sıra, bu ülkeye duyulan sempatinin sürmesinin temelinde önemli bir faktör daha vardır. Bunlar Rusya’da yaşayan çok sayıda Ermeni diasporasıdır.¹⁹⁴ Ayrıca, ABD, Fransa vb. ülkelerdekilerden farklı olarak bu diasporanın önemli bir bölümünü Ermenistan’dan bağımsızlık sonrası göç edenler, bir kısmını da Sovyet döneminde göç edenler oluşturmaktadır. Bu yüzden çoğunun hâlâ Ermenistan’la bağı bulunmaktadır. Bu kapsamda Rusya göçmen ve yabancı nüfusu kendi ülkesini etkileme aracı olarak ustalıklı kullanabilmektedir.¹⁹⁵ Bu nedenle Ermeni halkının önemli bir kısmı hâlâ Rusya ile ittifakın devamından yanadır. Avrupa yanlısı politika ise çoğu Batılı diaspora örgütünün çıkarıdır. Özellikle Fransa’daki güçlü diaspora örgütleri, Paşinyan’ın Batı yanlısı dış politikasını şekillendiren önemli güçlerden biridir.

Sonuç olarak bu reformist örgütler, demokratikleşme ve Avrupa entegrasyonu bahanesiyle Ermenistan üzerindeki etkilerini güçlendirmektedirler. Ancak Rusya’nın kapsayıcı önemi nedeniyle Paşinyan yönetimi tarafından dillendirilen Rusya karşıtı söylemler somut ifadesini bulmamaktadır. Öte yandan hem Batı’daki hem de eski Sovyet coğrafyasındaki diaspora grupları, her şeye rağmen Rusya’nın Ermenistan üzerindeki çok yönlü etki kaldırma çabalarının hâlâ büyük olduğunu ve bunları değiştirmenin kolay bir iş olmadığını çok iyi anlamaktadırlar. Tüm bunların ötesinde, tahıl ithalatının yüzde 70’ini, enerji ithalatının ise yüzde 80’ini Rusya’dan sağlayan Ermenistan, Batı’nın Rusya’ya uyguladığı yaptırımların olumsuz etkilerini hissetmeye başlamıştır.¹⁹⁶

Kısacası, Erivan hükümetinin günümüzde izlediği dış politika hedefleri bu devletin önümüzdeki on yıllarda hem Ermenistan’ın kaderini etkileyecek hem de bölgenin genel jeopolitik manzarasını belirleyecektir. Bu zaman bir hususun özellikle vurgulanması gerekmektedir. Tüm bu hedeflere ulaşması içinse Ermenistan’ın Azerbaycan ile barışı sağlaması ve ilişkileri normalleştirilmesi gerekmektedir.

¹⁹⁴ “Rusya’daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü”, https://www.insamer.com/tr/rusyadaki-ermen-lobisi-ve-medya-gucu_2579.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2025)

¹⁹⁵ Bkz: Aram Terzyan, “Russian policy, Russian Armenians and Armenia: Ethnic minority or political leverage?”, *CES Working Papers*, Vol: 11, No: 2, 2019 (pp. 124-142).

¹⁹⁶ “Explainer, The South Caucasus braces for Russia’s hard landing”, <https://eurasianet.org/explainer-the-south-caucasus-braces-for-russias-hard-landing>, (Erişim Tarihi: 12.02.2025)

3.3.3. Gürcistan'ın İç Politikasında Yaşanan Değişimler

Ekim 2020 tarihindeki parlamento seçimlerinden bu yana, Gürcistan hükümeti ve muhalefeti kendilerini siyasi bir çıkmazda bulmuştur. Bu, her şeyden önce, seçilmiş muhalefet partilerinin çoğunluğunun parlamentoya girmeyi boykot etmesi gerçeğiyle kanıtlanmıştır. Ülke yalnızca iç siyasi zorluklarla karşı karşıya kalmamış, aynı zamanda Karabağ savaşı bağlamında yaşanan bölgesel değişimlerin de Gürcistan'da etkisi olmuştur. Bu bağlamda Güney Kafkasya'da AB ve NATO'ya dair net hedefleri olan Gürcistan için bu değişiklik büyük önem arz etmiştir. Çünkü hem yeni bölgesel denklem hem de Gürcistan'ın iç siyasi krizi, AB'nin Ermenistan'la daha fazla etkileşime girmesi bu devleti yeni Euro-Atlantik odaklı bir dış politika stratejisi geliştirmeye doğru itmiştir. Ancak Gürcistan'daki politik durum bu strateji önünde ciddi engel teşkil etmektedir.

Hükümet ve muhalefet arasındaki çıkmazın en azından önemli bir katalizörü 2020 sonbaharında yapılan Gürcistan parlamento seçimleri olmuştur.¹⁹⁷ Gürcü Rüyası, 150 sandalyenin toplam 90'ını alarak seçimleri resmen kazanmış, Birleşik Ulusal Hareket 36 sandalye ile ikinci olmuştur. Oylama iki turda gerçekleşmiştir: birincisi orantılı temsil, ikincisi çoğunluk oylaması. Ancak tüm muhalefet partileri ikinci turu boykot ettiğinden, Gürcü Rüyası burada tek başına temsil edilmiştir. Bu zaman uluslararası gözlem misyonları seçimleri rekabetçi olarak değerlendirmiş, ayrıca temel özgürlüklerin genel olarak korunduğu sonucuna varmıştır. Ancak yerel gözlemciler önemli eksiklikler ve usulsüzlükler olduğunu belirtmiştir. Muhalefet sonuçları hileli olarak gördüğünden, temsilcileri protesto olarak yetkilerini kabul etmeyi reddetmiştir.¹⁹⁸ Buna göre, 11 Aralık 2020 tarihinde yalnızca Gürcü Rüyası'nın seçilmiş temsilcileri parlamento faaliyetlerine başlamıştır.¹⁹⁹ O zamandan beri muhalefet tek partili parlamento sert bir şekilde eleştirmekte ve iktidar partisi ise boykotu muhalefetin ülkeyi istikrarsızlaştırmak için kasıtlı bir girişimi olarak kınamaktadır.

¹⁹⁷ Seda Kaya Karabulut, "Gürcistan'ın Siyasal Dönüşümü: Bağımsızlıktan Günümüze", *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı: 6, 2022 (ss.37-53), s.48.

¹⁹⁸ "Gürcistan'da Siyasi Krizin Sonu: AB Arabuluculuğu", <https://www.ankasam.org/anka-analizler/gurcistanda-siyasi-krizin-sonu-ab-arabuluculugu/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2025)

¹⁹⁹ "Ruling party in Georgia wins parliament vote, opposition protests", <https://www.reuters.com/article/world/ruling-party-in-georgia-wins-parliament-vote-opposition-protests-idUSKBN27H0Z8/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2025)

Mevcut ikilem, parlamentonun sorumluluklarının ne olması gerektiği ve yetersiz parlamento denetimi hakkındaki tartışmalara işaret etmektedir. Bu minvalde denetim mekanizmalarını etkili bir şekilde uygulama konusunda deneyim eksikliği sağlam bir parlamento kültürünün ve uygulamasının tam olarak kök salmasını engellemektedir. Son yıllarda parlamento denetimini güçlendirmeyi amaçlayan reformlar yapılmış olsa da bunlar muhalefetin rolüne dair yeterince net bir tanım sağlamamıştır. Bu, karşılıklı kurumsal denetimin ne kadar etkili olduğu sorusunu da gündeme getirmiştir.

Kriz, 23 Şubat 2021 tarihinde Birleşik Ulusal Hareket Başkanı Nika Melia'nın tutuklanmasıyla daha da körüklenmiştir.²⁰⁰ Savcı onu 2019'daki sokak protestolarında kitlesel şiddeti kışkırtmak ve yönetmekle suçlamıştır. Muhalefet, prosedürü siyasi amaçlı olarak kınamış ve Giorgi Gakharia tutuklama nedeniyle başbakanlıktan istifa etmiştir. Böylece kriz yapısal zorluklardan dolayı iyice içinden çıkılmaz hal almıştır.

Aslında Gürcistan'ın iç siyasetindeki çalkantı, bölgede yaşanan önemli değişikliklerle örtüşmüştür. 2020 sonbaharında, Gürcistan'ın komşuları Ermenistan ve Azerbaycan arasında Karabağ konusunda yaşanan çatışmanın tırmanması yaklaşık 30 yıldır devam eden statükoya son vermiştir. Daha önce de söylendiği üzere Azerbaycan, 1994'ten beri Ermeni kontrolü altında olan geniş toprak parçalarını geri almış, Bakü, Erivan ve Moskova arasında 10 Kasım 2020'de imzalanan üçlü anlaşmadan sonra Rus barış güçleri çatışma bölgesine konuşlandırılmıştır.²⁰¹ Silahlı çatışmalar ayrıca, özellikle Rusya ve Türkiye'nin önemli bir rol oynadığı bölgesel yeniden yapılandırma sürecini harekete geçirerek güçlendirmiştir. Bu bağlamda Güney Kafkasya'daki iki bölgesel güç arasındaki güç dengesinin nasıl oluşturulacağı sorunsalı 44 günlük savaşa ilgili en çok tartışılan konulardan birine dönüşmüştür. Tüm bunlara rağmen bölgede yaşanan gelişmelere paralel olarak Gürcistan, Güney Kafkasya'da AB ile ortaklık anlaşması imzalayan ve AB ve NATO'ya katılma hedefini uzun vadede sürdüren tek ülke olmuştur. Ancak söz konusu bu devlet yakın çevresinde gerçekleşen olaylardan doğal

²⁰⁰ “Georgia: Police storm opposition headquarters to arrest leader Nika Melia”, <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2021/02/georgia-police-storm-opposition-headquarters-to-arrest-leader-nika-melia/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2025)

²⁰¹ “Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384>, (Erişim Tarihi: 15.02.2025)

olarak etkilenmiştir ki bu da onun en az beş önemli değişiklik ve gelişme olasılığıyla karşı karşıya kalmasını olağan kılmıştır.

İlk olarak, Gürcistan'ın komşuları Rusya ve Türkiye, 2020 sonbaharındaki tırmanış bağlamında diğer iki komşusu Ermenistan ve Azerbaycan için önem kazanmıştır. İkinci olarak, Gürcistan kendi güvenlik durumunda bir karmaşayla karşı karşıya kalmıştır. Özellikle savaştan derhal sonra Rus birliklerinin Azerbaycan'a konuşlandırılmasından (artık bölgeyi terk etmiştir) bu yana, Gürcüler, Rusya'nın Karadeniz havzasındaki artan hakimiyeti ışığında,²⁰² ülkelerinin artık coğrafi olarak Rus birlikleriyle çevrili olduğu gerçeğiyle yüzleşmiştir. Üçüncüsü, Tiflis, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki yeni rolü ve bölgedeki Türk-Rus ilişkilerinin gelişimine paralel olarak bunun Gürcistan için sonuçların ne olabileceği sorusuyla ilgilenmektedir. Dördüncüsü, 10 Kasım 2020 tarihli anlaşma, Ermenistan-Azerbaycan çatışması nedeniyle engellenen bölgesel iletişim bağlantılarını yeniden açmayı amaçlamaktadır. Gürcistan'da, böyle bir yeniden açmanın, bir geçiş ülkesi olarak kendi rolü ve bölgesel bir ulaşım merkezi olarak öngördüğü gelecek üzerinde nasıl bir etkisi olacağı konusunda endişe duymaktadır.²⁰³ Beşincisi, Rusya'nın Güney Kafkasya'da stratejik iletişim projeleri bağlamında nüfuzunun güçlenmesi, Gürcistan'ın AB ve NATO'ya katılım hedefini daha da tehdit edebilecek bir faktör olarak algılanmaktadır.

²⁰² Bkz: Alexandra Kuimova, Siemon T. Wezeman, "Russia and Black Sea Security", *SIPRI Background Paper*, 2018 (pp.1-17).

²⁰³ "İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları", içinde *Dünden Bugüne Zengezur*, eds. O. Yeşilot, Z. Akarslan, G. İncik, Tesam Kitaplığı, 2024, Ankara, s. 170.

SONUÇ

Sovyet gücünün çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılması Türkiye için karmaşık bir manzara doğurmuştur. Türkiye'nin güvenliğine yönelik yüzyıllık Rus Sovyet tehdidi ortadan kalkarken, Türkistan ve Güney Kafkasya'da bırakılan boşluk hızla doldurulmaya çalışılmış ve bu da bölgesel güvenlik için potansiyel risk ve tehditleri beraberinde getirmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye 1991'den beri Güney Kafkasya jeopolitik düzensizliğinde önemli bir istikrar sağlayıcı aktör olarak tasvir edilmeye başlanmıştır. Türkiye'nin bölgede oynayabileceği olumlu rol yalnızca bu devlet içinde değil Batı'da da kapsamlı bir şekilde tartışılmıştır. Böyle bir ortamda Türkiye geleneksel bölgesel siyasete dahil olmaktan kaçınmıştır. Ancak Ermenistan ve Azerbaycan'ın potansiyel olarak genişleyebilen bir çatışmaya ev sahipliği yapması ve Gürcistan siyasetinin oldukça istikrarsız olması onun bu bölgede somut adımlar atmasını kaçınılmaz kılmıştır. Bu bağlamda Türkiye, alt-milliyetçiliğin ve aşırı-milliyetçiliğin yıkıcı etkilerinin farkında olarak, İslam veya Pantürkizm temelli geçiş kavramlarının Güney Kafkasya veya Türkistan politikasının bir parçası olmadığını açıkça belirterek, bölgedeki ulusal oluşumun olumlu yönlerini teşvik etmeye istekli olmuştur.

Buna müteakip Güney Kafkasya'da Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan gibi bağımsız cumhuriyetlerin ortaya çıkışı, Türkiye'nin dış politika vizyonu ve bölgesel stratejileri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Soğuk Savaş boyunca Batı ittifakının bir parçası olarak Sovyet etkisindeki Güney Kafkasya ile sınırlı ilişkilere sahip olan Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren bu bölgeyle doğrudan temas kurma ve etkisini artırma yönünde yeni politikalar geliştirmiştir. Daha önce yalnızca marjinal bir etkisi olduğu bu bölgede, kısa sürede önemli bir bölgesel aktöre dönüşen Türkiye, özellikle Azerbaycan ve Gürcistan ile kurduğu yakın ilişkiler sayesinde Güney Kafkasya'da kalıcı bir varlık inşa etmeye başlamıştır.

Her ne kadar bağımsızlığını kazanan yeni cumhuriyetlerin karşı karşıya kaldığı siyasi istikrarsızlıklar, ekonomik darboğazlar ve etnik temelli çatışmalar bölgenin kısa vadede tam anlamıyla istikrara kavuşmasını zorlaştırmış olsa da Türkiye bu ortamı uzun vadeli karşılıklı bağımlılık ilişkileri kurmak adına bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Türk dış politikası, bu süreçte yalnızca diplomatik temsilin ötesine geçerek enerji, ulaştırma, güvenlik, kültür ve ekonomi alanlarında çok yönlü iş birliği kanalları

yaratmaya odaklanmıştır. Ankara ile Bakü ve Tiflis arasında geliştirilen bu ilişkiler ağı, zamanla bölgeye doğrudan dış yatırım çekmiş, aynı zamanda Güney Kafkasya'yı küresel ihracat ve ulaşım rotalarıyla entegre eden yeni koridorların oluşmasına da zemin hazırlamıştır.

Bu bağlamda Türkiye ile Azerbaycan ve Gürcistan arasında geliştirilen ikili ilişkilerin daha sistematik ve kurumsal bir yapıya kavuşturulması amacıyla çok taraflı toplantılar düzenlenmiş, bu üst düzey buluşmaların üçlü bir formatta sürdürülmesine karar verilmiştir. Üç ülkenin dışişleri bakanları, 2012 yılından itibaren dönüşümlü olarak yılda ortalama bir kez bir araya gelerek hem bölgesel meseleleri hem de iş birliği olanaklarını müzakere etmektedir. Bu toplantıların temel gündem maddeleri arasında Güney Kafkasya'daki çatışmaların barışçıl yollarla çözülmesi, ekonomik iş birliğinin artırılması, kamu ve özel sektör aktörleri arasında iş bağlantılarının kurulması, enerji ve ulaştırma altyapısının geliştirilmesi ve aynı zamanda bilim, kültür, eğitim gibi alanlarda insani iş birliğinin yaygınlaştırılması yer almaktadır.

Bu çerçevede, 8 Haziran 2012 tarihinde Trabzon'da düzenlenen ve üç ülkenin dışişleri bakanlarını bir araya getiren toplantıda kabul edilen Trabzon Bildirgesi, üçlü iş birliği sürecinin temel ilkelerini ortaya koymuştur. Bildirgede, taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstereceklerini taahhüt etmiş; bu temel ilke 2018 yılında İstanbul'da imzalanan İstanbul Bildirgesi ile yeniden teyit edilmiştir. Bu belgeler, Güney Kafkasya'da uluslararası hukuka dayalı bir güvenlik anlayışının inşası yönünde önemli normatif zemin oluşturmuştur. Öte yandan, üçlü toplantılarda Hazar-ötesi Doğu-Batı Ulaştırma Koridoru boyunca hem yolcu hem de kargo taşımacılığı kapasitesinin artırılması yönünde kararlar alınmış, bu sayede Türkiye ile Orta Asya ve Çin arasında bağlantı sağlayan Trans-Hazar rotası ekonomik ve stratejik olarak canlandırılmıştır. Taraflar ayrıca, birbirlerinin uluslararası örgütlere üyelik süreçlerini destekleme ve bu süreçlerde koordinasyon sağlama konusunda mutabık kalmıştır. Savunma ve güvenlik alanında da üçlü iş birliğinin derinleştirilmesi amacıyla somut adımlar atılmıştır. Kasım 2018'de İstanbul'da gerçekleştirilen dışişleri bakanları toplantısında, çok uluslu ekonomik projelerin güvenliğini sağlama hedefi doğrultusunda ortak bir iş birliği protokolü imzalanmıştır. Bu protokol çerçevesinde, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın silahlı kuvvetleri arasında düzenli olarak ortak askeri tatbikatlar yapılmaya başlanmıştır. Bu tatbikatların büyük bölümü sınır ötesi enerji hatlarının – özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) petrol boru hattı ve Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz

boru hattı – korunmasına odaklanmıştır. Nitekim Kasım 2018’de gerçekleştirilen bir tatbikatta, üç ülkenin güvenlik güçleri BTC hattını olası tehditlere karşı nasıl savunacaklarını sahada test etmişlerdir. Bu güvenlik temelli iş birliklerinin yanı sıra, ekonomik ve sosyal alanlarda da geniş kapsamlı planlamalar yapılmıştır. 2019 yılında Tiflis’te gerçekleştirilen üçlü dışişleri bakanları toplantısında kabul edilen Tiflis Bildirgesi, tarafların tarım, çevre, kültür, eğitim, taşımacılık, ticaret ve turizm gibi alanları kapsayan bir 2020–2022 Üçlü Sektörel İş Birliği Eylem Planı üzerinde uzlaştıklarını ortaya koymuştur. Bu plan, üç ülke arasında kamu kurumları düzeyinde ortak projeler geliştirilmesini ve özel sektör girişimlerinin desteklenmesini amaçlamıştır.

Tüm bu gelişmeler, Türkiye’nin Güney Kafkasya’daki rolünün yalnızca jeopolitik değil, aynı zamanda ekonomik ve kültürel temellere dayalı çok yönlü bir etki alanına dönüştüğünü göstermektedir. Azerbaycan ve Gürcistan ile sürdürülen bu üçlü mekanizma, hem bölgesel istikrarın korunmasına katkı sağlamakta hem de Türkiye’nin Orta Asya ve Hazar ötesi stratejik açılımında kilit bir işlev görmektedir. Üç ülkenin Dışişleri Bakanları düzeyindeki iş birliği birçok açıdan karşılıklı fayda sağlamıştır. Azerbaycan geleneksel olarak Avrupa ve Avrasya arasındaki enerji bağlarını geliştirmek için üçlü çabaların itici gücü olmuş ve bölgenin küresel enerji ticaretinde üstlendiği rolden muazzam şekilde faydalanmıştır. Türkiye uzun zamandır iç talebi karşılamak için ek enerji ithalatı aramaktadır. Aynı zamanda Güney Kafkasya bölgesiyle ilişkilerini Asya ve Avrupa arasında önde gelen bir ekonomik köprü rolünü genişletmek için kullanmıştır. Gürcistan’ın ekonomik yöneticileri, özellikle Tiflis AB ve NATO gibi Batılı kurumlarla daha fazla entegrasyon ararken, ülkelerinin yabancı ortaklar için daha çekici hale gelmesini istemiştir. Bakü, Tiflis ve Ankara tarafından izlenen üçlü format, geleneksel olarak her ikisinden de yoksun olan bir bölgede daha geniş Avrasya-Avrupa enerji iş birliğini ve dış politika koordinasyonunu başlatmaya yardımcı olmuştur.

Her üç ülkenin iç siyasetindeki değişikliklere ve dış baskılara ve komşularıyla ilişkilerinde kısmen farklılaşan çıkarlara rağmen Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye bu iş birliğinin pragmatik ruhunu korumayı başarmıştır.

Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan üçlü ortaklığı, yalnızca mevcut siyasi iktidarların tercihlerine bağlı olmayan, aksine bu ülkelerin jeopolitik konumları, karşılıklı çıkarları ve bölgesel ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmiş, içsel ve yapısal bir iş birliği alanı

olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle söz konusu ortaklık, iktidar değişikliklerinden bağımsız şekilde süreklilik arz etme potansiyeline sahiptir. Ancak bu potansiyelin gerçek anlamda bir bölgesel güç birliğine dönüşebilmesi için mevcut iş birliği modelinin ötesine geçilmesi ve daha derin bir kurumsallaşma sürecinin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Öncelikle, üç ülke arasında daha iyi bir koordinasyon mekanizmasının kurulması ve mevcut üçlü formatın kurumsal çerçevesinin güçlendirilmesi, kalıcılık açısından temel bir ihtiyaçtır. Bugüne kadar yürütülen iş birliği, büyük ölçüde dışişleri bakanları düzeyindeki istişare toplantıları, ortak bildiriler ve belirli alanlarda yapılan sınırlı düzeydeki askeri tatbikatlar çerçevesinde kalmıştır. Bu yapının daha ileri bir aşamaya taşınabilmesi için teknik komiteler, sekreteryası yapısı, karar alma süreçleri ve uygulama izleme mekanizmalarını içeren kalıcı kurumsal organlara ihtiyaç duyulmaktadır. Ancak bu noktada, üç ülkenin “ittifak” olarak etiketlenmekten kaçınma ve özellikle Rusya ve Ermenistan gibi bölgesel aktörleri provoke etmemeye özen gösterme eğiliminde olduğu da dikkat çekmektedir. Bu ihtiyatlı yaklaşım, iş birliğinin stratejik derinliğini sınırlandırmakta ve ortaklık yapısının genişlemesini yavaşlatmaktadır. Bununla birlikte, kalıcı kurumsal yapıların eksikliği, üçlü iş birliğinin etkinliğini kısıtlamakta ve pratikte siyasi deklarasyonların ötesine geçmesini engellemektedir. Özellikle askeri iş birliği, hâlen büyük ölçüde sembolik tatbikatlarla sınırlı kalmakta; savunma sanayisi, eğitim, istihbarat paylaşımı gibi alanlara uzanan yapısal bir koordinasyon eksikliği göze çarpmaktadır. Bu bağlamda, dışişleri bakanları düzeyindeki formatın savunma ve güvenlik alanlarına da genişletilmesi elzem görünmektedir. Bu tür bir genişleme, tarafların savunma sanayilerinde teknoloji paylaşımı, ortak üretim, lojistik koordinasyon ve stratejik planlama gibi alanlarda daha bütüncül bir ortaklık geliştirmelerine olanak tanıyacaktır. Bu noktada Türkiye’nin son yıllarda savunma sanayisi alanında kaydettiği ilerlemeler dikkate alındığında, Ankara’nın Gürcistan ve Azerbaycan için bir model ülke olarak konumlanabileceği açıktır. Türkiye’nin insansız hava araçları (İHA), zırhlı araçlar, radar sistemleri ve elektronik harp gibi alanlardaki teknolojik yetkinlikleri, bölgesel ortakları için stratejik değer taşımaktadır. Özellikle savunma sanayisini yerli kapasiteyle inşa etmek isteyen ancak bu alanda sınırlı ekonomik ve teknolojik kaynaklara sahip olan Azerbaycan ve Gürcistan için, Türkiye ile kurulacak derinleştirilmiş ortaklık, maliyetleri düşürmenin ve teknolojik gelişimi hızlandırmanın bir yolu olabilir. Küçük iç pazarlara sahip ülkelerin yüksek maliyetli savunma yatırımlarını tek başına sürdürebilmeleri zordur. Bu

nedenle ortak üretim modelleri ve teknoloji paylaşımı hem ekonomik verimlilik hem de güvenlik bakımından önemli avantajlar sunmaktadır. Ayrıca, artan dijitalleşme ve teknoloji bağımlılığıyla birlikte, enerji altyapısı ve ulaştırma ağları gibi stratejik sektörlerin siber güvenliği giderek daha fazla önem kazanmaktadır. Boru hatları, demiryolları, liman altyapısı ve iletişim hatları gibi kritik altyapılar, siber saldırılar karşısında oldukça savunmasızdır. Bu nedenle, üç ülkenin bilgi teknolojileri alanında daha sıkı bir iş birliği geliştirmesi, sadece siber savunma kapasitesini artırmakla kalmayacak, aynı zamanda bölgesel enerji güvenliği ve ulaştırma güvenliğini de pekiştirecektir. Özellikle Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı, Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz hattı ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu gibi projeler, siber tehditlere karşı ortak savunma stratejileri gerektirmektedir. Azerbaycan-Türkiye-Gürcistan üçlü ortaklığı bugüne kadar önemli bir iş birliği altyapısı oluşturmuş olsa da bu yapının sürdürülebilir ve etkili bir bölgesel organizasyona dönüşebilmesi için kurumsallaşma sürecinin derinleştirilmesi şarttır. Ortaklık, ancak tarafların güçlü siyasi iradesi, stratejik vizyonu ve uzun vadeli taahhütleriyle bölgesel istikrarı güvence altına alacak bir modele dönüşebilir.

Günümüzde var olan yapının dönüşümü üzerinde etkili olabilecek iki faktör dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi Azerbaycan-Ermenistan Savaşı sonrası Ermeni yönetiminin Batıya ve bölgeye yönelik politikalarına yenilik getirme çabalarıdır. İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından Ermenistan dış politikasında gözlemlenen üç temel yönelim — Rusya ile mesafeli ilişkiler, Karabağ'a dair revize edilmiş iddialar ve Türkiye ile normalleşme arayışı — ülkenin yalnızca dış politikasında değil, aynı zamanda stratejik kimliğinde de dönüşüm arayışına girdiğini göstermektedir. Bu yönelimlerin her biri, nihayetinde Ermenistan'ın Rusya'ya olan bağımlılığını azaltma ve Batı ile daha uyumlu bir dış politika çizgisine yönelme hedefiyle doğrudan bağlantılıdır. Ancak bu hedeflerin gerçekleştirilmesi hem iç siyasal dengeler hem de bölgesel ve küresel güç ilişkileri bağlamında ciddi sınır ve belirsizlikler içermektedir.

Her ne kadar Ermenistan, Rusya'nın Ukrayna'daki savaşa odaklanmasını dış politikada manevra alanı açan bir fırsat penceresi olarak değerlendirmeye çalışsa da bu durumun kalıcı ve sorunsuz bir stratejik dönüşüme yol açması oldukça tartışmalıdır. Zira Erivan yönetiminin Batı'ya yönelimi, hem Rusya ile ekonomik, askerî ve toplumsal düzeydeki yapısal bağımlılık nedeniyle hem de Rusya'daki güçlü Ermeni diasporasının etkisiyle ciddi kısıtlamalarla karşı karşıyadır. Bu nedenle Ermenistan'ın kısa vadede

Rusya'dan tamamen koparak alternatif bir güvenlik ve kalkınma eksenini kurması gerçekçi görünmemektedir. Ayrıca, Paşinyan hükümetinin Batı ile ilişkileri ilerletme arzusu, büyük ölçüde Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine ve dolayısıyla Azerbaycan ile barış sürecinin başarıyla tamamlanmasına endekslidir. Batılı aktörlerin, özellikle AB ve Fransa'nın, Güney Kafkasya'da daha fazla angajman sağlamak istedikleri bir dönemde, Ermenistan'ın bu sürece Türkiye üzerinden eklemlenme stratejisi dikkat çekmektedir. Ancak Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde anlamlı bir ilerlemenin sağlanabilmesi, Karabağ sonrası statünün Azerbaycan lehine değişmiş olduğu gerçeğini kabul eden ve bu temelde yeni bir barış vizyonu geliştiren bir Erivan yaklaşımını gerektirmektedir. Bununla birlikte, Ermenistan'daki kamuoyunun önemli bir kısmı, tarihsel ve sosyoekonomik bağlar nedeniyle hâlâ Rusya ile ittifakı desteklemekte ve Batı merkezli yönelimi temkinle karşılamaktadır. Özellikle enerji ve gıda gibi kritik alanlardaki Rusya'ya bağımlılık, Paşinyan hükümetinin hareket alanını daraltmakta ve dış politikadaki söylem-eylem dengesini zorlaştırmaktadır. Diğer yandan, Fransa gibi Batılı ülkelerdeki güçlü Ermeni diasporası ise, demokratikleşme ve Avrupa entegrasyonu söylemleri üzerinden Ermenistan'a yön vermeye devam etmekte; böylece Erivan yönetimi çok yönlü bir dış baskı ve iç direnç arasında denge kurma arayışı içerisinde. Tüm bu çelişkili dinamikler çerçevesinde, Ermenistan'ın önümüzdeki yıllarda izleyeceği dış politika çizgisi yalnızca bu ülkenin değil, Güney Kafkasya'daki genel jeopolitik mimarının da yeniden şekillenmesinde belirleyici olacaktır. Ancak şurası nettir ki; bu sürecin sürdürülebilir ve barışçıl biçimde ilerleyebilmesi, öncelikle Azerbaycan ile kalıcı bir barışın sağlanmasına ve Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesine bağlıdır. Zira hem bölgesel istikrarın tesisi hem de Ermenistan'ın küresel sistemle bütünleşme çabalarının meşruiyet ve başarı zemini bu iki eksen üzerinden şekillenecektir. İkinci bir husus ise bugüne kadar Güney Kafkasya'nın demokratik ülkesi olarak tanımlanan Gürcistan'da adeta bir "eksen kayması"nın yaşanması, Avrupa ile ilişkilerde bir soğukluk yaşanmasıdır. Gürcistan, Ekim 2020 parlamento seçimlerinden itibaren derin bir iç siyasi krizle karşı karşıya kalmış; bu kriz yalnızca parlamenter temsil meselesiyle sınırlı kalmayarak, ülkenin genel demokratik işleyişi ve kurumsal meşruiyeti üzerinde de önemli bir baskı oluşturmuştur. Seçim sonuçlarının muhalefet tarafından tanınmaması, parlamento boykotu, denetim mekanizmalarının zayıflığı ve yargının tarafsızlığına yönelik endişeler, ülkede istikrarsız bir siyasi atmosferin oluşmasına neden olmuştur. Bu durum yalnızca iç siyasette kurumsal tikanıklıklara

değil, aynı zamanda Gürcistan'ın dış politika kapasitesinin zayıflamasına da yol açmıştır. İç siyasi buhranın yanı sıra, 2020 sonbaharında Azerbaycan ile Ermenistan arasında patlak veren İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından Güney Kafkasya'da ortaya çıkan yeni jeopolitik yapı, Gürcistan açısından çok boyutlu sonuçlar doğurmuştur. Azerbaycan'ın zaferiyle sonuçlanan savaş ve ardından gelen üçlü anlaşma (Bakü-Erivan-Moskova), yalnızca Karabağ'ın statüsünü değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda Türkiye ve Rusya'nın bölgedeki etkinliğini belirgin şekilde artırmıştır. Bu süreç, Gürcistan'ın komşuları olan Ermenistan ve Azerbaycan'ın dış politika yönelimlerini dönüştürürken, Tiflis'in dış politikada yalnız kalma riskini de beraberinde getirmiştir. Gürcistan'ın Avrupa-Atlantik yapılarla bütünleşme arzusu, bu yeni bölgesel denklemin getirdiği jeopolitik baskılarla sınanmaktadır. Rusya'nın Karadeniz havzasındaki etkisini artırması, Türkiye'nin Güney Kafkasya'daki rolünün güçlenmesi ve Azerbaycan-Ermenistan hattındaki ulaşım bağlantılarının yeniden açılmasına dair girişimler, Gürcistan'ın geçiş ülkesi olarak sahip olduğu stratejik konumunun geleceği konusunda belirsizlikler doğurmuştur. Özellikle Gürcistan'ın bu bölgesel yeniden yapılanmadan dışlanma riski hem ekonomik kalkınma hedeflerini hem de AB ve NATO'ya entegrasyon sürecini tehdit edebilecek bir gelişme olarak algılanmaktadır. Bununla birlikte, Gürcistan'ın iç siyasi tıkanıklığı, bu yeni bölgesel gerçekliğe stratejik bir yanıt üretmesini zorlaştırmaktadır. Parlamento krizinin sürmesi, muhalefet ve iktidar arasında uzlaşma kültürünün gelişmemesi, demokratik kurumların işlevselliğini zayıflatmakta ve ülkenin dış politika reflekslerini köreltmektedir. Oysa mevcut konjonktür, Gürcistan'ın ulusal güvenliğini yeniden tanımlamasını, bölgesel pozisyonunu gözden geçirmesini ve Avrupa-Atlantik hedefleri doğrultusunda daha tutarlı bir strateji oluşturmasını zorunlu kılmaktadır.

Gürcistan için en önemli tehditlerden biri, bölgesel entegrasyon projelerinden dışlanma olasılığıdır. Azerbaycan ve Ermenistan arasında kurulabilecek doğrudan kara bağlantılarının Gürcistan'ı by-pass etme ihtimali, Tiflis'in ekonomik ve jeopolitik konumuna doğrudan zarar verebilir. Bu durumda Gürcistan'ın yalnızca ulaşım ve enerji koridoru rolü değil, aynı zamanda Batı ile Avrasya arasında dengeleyici bir aktör olma kapasitesi de sorgulanabilir hâle gelecektir. Gürcistan'ın hem iç hem de dış düzlemde ciddi bir dönüşüm sürecinden geçtiği açıktır. Bu dönüşümün başarılı bir şekilde yönetilebilmesi, yalnızca dış baskılara direnç gösterme kapasitesiyle değil, aynı zamanda iç siyasal uzlaşma, kurumsal reformlar ve stratejik vizyonla doğrudan ilişkilidir.

İç siyasi krizin çözüme kavuşturulamaması, dış politika kararlarının meşruiyetini ve etkinliğini doğrudan tehdit etmektedir. Buna karşın, demokratikleşme sürecinin güçlendirilmesi, parlamento denetiminin kurumsallaştırılması ve muhalefetin sistemli katılımının sağlanması, Gürcistan'ın bölgesel denklemdaki yerini sağlamlaştırabilir. Gürcistan'ın yakın gelecekte hem Batı ile entegrasyon sürecini sürdürebilmesi hem de Güney Kafkasya'daki değişen güç dengeleri içinde etkin bir aktör olarak kalabilmesi, büyük ölçüde bu içsel dönüşüm iradesine bağlı olacaktır.

KAYNAKÇA

- Abuşoğlu Mehmet Çağatay, Orta Asya Bütünleşmesi: Engeller ve Teorik Değerlendirme, (Turgut Özal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2015
- Akbaş Fahri, Emre Ürün, “Enerji Güvenliği: Bölgesel Enerji Merkezi Türkiye”, *ICEBSS*, 2016, (ss.103-113).
- Akhiyadov Mokhmad, “Kuzey-Güney Koridoru: Yeni Ekonomik Cephe”, *İnsamer*, 2018, (ss.1-3).
- Akpınar Erdal, “Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) Ham Petrol Boru Hattı ve Türkiye Jeopolitiğine Etkileri”, *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* Cilt: 25, Sayı: 2,2005, (ss.229-248).
- Alizada Nazrin, “Hindistan ve Pakistan’ın Güney Kafkasya’da Jeopolitik Denge Arayışı (Azerbaycan ve Ermenistan Endeksli Değerlendirme)”, *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt:21, Sayı:83, 2024 (ss.865-886).
- Alizada Nazrin, “Jeopolitik Denklemden Zengezur Koridoru”, İçinde: *Türk Dünyası Jeopolitiği*, ed. Kadir Ertaç Çelik, Astana Yayınları, Ankara, 2024.
- Anadolu Ajansı, Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Aliyev, Zengilan Uluslararası Havalimanı’nın Açılışını Yaptı, <https://www.aa.com.tr/tr/gundem/cumhurbaskani-erdogan-ve-aliyev-zengilan-uluslararasi-havalimaninin-acilisini-yapti/2716178>, Erişim Tarihi:19.02.2025.
- Aras Osman Nuri, “Asrın Anlaşması ve Azerbaycan Ekonomisine Etkisi”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 30, 2006, (ss.41-59).
- Aras Osman Nuri, Elçin Süleymanov, “Azerbaycan’ın Enerji Kaynakları Gelirlerinin İhraç Hacmindeki Yeri ve Ülke Ekonomisine Etkisi”, *International Conference On Eurasian Economies*, 2012, (ss.225-232).
- Asadov Murad, “Şuşa Deklarasyonu: Türkiye’nin Güney Kafkasya Güvenlik Çerçevesinde Azerbaycan ve Gürcistan ile İşbirliğinin Önemi: Mevcut Beklentiler ve Zorluklar”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı: 2, 2023 (ss.346-370).
- Asadov Murat, “Türkiye’nin Gürcistan Politikasında Rusya Faktörü”, *Akademik Sosyal Araştırmalar*, Cilt:5, Sayı:17, 2021 (ss.255-278).

- Asker Ali, “Ermeni Meselesi’ ve Kafkasya Gerçekleri”, *Yüzüncü Yılında Ermeni Meselesi: İddialar-Yalanlar-Gerçekler* (Editör: Hakan Boz), Aygan Yayınları. İstanbul 2015 (ss. 446-509).
- Asker Ali, “Rusya’nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi”. İçinde: *100. Yılında Türkiye Rusya İlişkileri ve Karadeniz (Moskova Antlaşması’ndan Günümüze)*, Editörler: Mehmet Okur, Yüksel Küçüker, Ahmet Nafiz Ünalımsı, Akçağ Yayınları, Ankara 2021 (ss. 97-141).
- Asker Ali, Erbil Büşra, “Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü: Kuruluşu ve İşlevselliği,” *International Marmara Social Sciences Congress Dergisi*, 01- 03 November Kocaeli, 2019.
- Asker Ali, Özpinar Gizem Zeynep, “Azerbaycan’ı Zafere Götüren Büyük Taarruz: 44 Günlük Savaşın Anatomisi”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Cilt:10, Sayı:1, 2021 (ss.83-106).
- Aydın Mustafa, *New Geopolitics of Central Asia and the Caucasus; Causes of Instability and Predicament*, Center for Strategic Research, Ankara, 2000.
- Aydınğün Ayşegül, Ali Asker, Üner Anıl, “Pankisi Vadisi’nde Kistler: Selefilik, Gelenekçilik, Kimlik ve Siyaset”, İçinde: *Gürcistan’daki Müslüman Topluluklar: Azınlık Hakları, Kimlik, Siyaset* (Editörler: Ayşegül Aydınğün, Ali Asker, Aslan Yavuz Şir), AVİM Yay., Terazi Yayıncılık, Ankara 2016.
- Aygünoğlu Emre, Türkiye Ekonomik Entegrasyon Hareketleri İçerisindeki Yeri ve Yeni Bir Vizyon: D-8, (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Finansman Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kütahya 2019.
- Bağırov Mehdi, “Azerbaycan Ulaşım ve Lojistik Sistemi Uluslararası Düzey: Tarihsel Yaklaşım, Mevcut Gerçekler ve Perspektifler”, *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:33, 2023, (ss.312-326).
- Bekirova Bastı, “Güney Kafkasya’nın Tarihi Öve Jeopolitik Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”, *Open Access Journal*, Cilt: 6, Sayı: 1,2023, (ss.27-32).
- Binici Özer, Avrupa Siyasal Bütünleşmesi Sürecinde Avrupa Birliği-Kosova İlişkileri: Yeni İşlevselci Bir Değerlendirme, (Marmara Üniversitesi Avrupa Birliği Enstitüsü, Avrupa Birliği Siyaseti ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2016.
- BOTAŞ,”Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı”, <https://www.botas.gov.tr/Sayfa/ham-petrol/759>, Erişim Tarihi: 10.02.2025.

https://www.bp.com/az_az/azerbaijan/home/who-we-are/operationsprojects/pipelines/btc.html, Erişim Tarihi: 10.02.2025.

Cabbarlı Hatem, “Ermenistan Cumhuriyeti’nin Dağlık Karabağ Politikası”, İçinde: *Dünden Bugüne Karabağ Sorunu*, ed. Haydar Çakmak, Ankara, 2021.

Cabbarlı Hatem, “Güney Kafkasya’nın Jeopolitiği ve Güvenlik Sorunları: Dağlık Karabağ Örneğinde”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Sayı 53, 2017 ,(ss.51-69).

Caferov Nazim , Araz Aslanlı, “ABD ve Güney Kafkasya: Ağustos 2008 Öncesinde ve Sonrasında”, *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2016, Cilt: 8, Sayı: 4,2016, (ss.1 - 10).

Can Reyhan Rafet, “Güney Kafkasya Jeopolitiğinde Demiryollarının Rolü”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:32, 2022, (ss.37-54).

Çakmak Tuba, Bosna Hersek’in Avrupa Birliği’ne Tam Üyelik Sürecinin Avrupa Birliği’nin Genişleme Politikası Çerçevesinde Analizi, (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Uluslararası İlişkiler Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2018.

Çalış Bora, Uluslararası Ticarete Etkileri Açısından Küreselleşme ve Alternatifi Bölgeselleşmenin Türkiye İçin Rolü ve Önemi, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2001.

Çaman Efe, “Entegrasyon Teorileri”, İçinde *Uluslararası İlişkiler: Giriş, Kavramlar ve Teoriler*, Ed. Haydar çakmak, Doğu Kitapevi, İstanbul, 2014.

Dalar Müge, Afrika Birliği Örgütü’nden Afrika Birliği’ne: Afrika’da Bütünleşme Çabaları, (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2013.

Dedeoğlu Beril, *Uluslararası İlişkilerde Özel Bir Alan: Bölgesel Bütünleşme*, Yeni yüzyıl, İstanbul, 2015.

DEİK, Gürcistan Ülke Bülteni, 2012, <https://www.deik.org.tr/uploads/gurcistan-ulke-bulteni.pdf>, 14.02.2025.

Deveci Bozkuş Yıldız, “Karabağ Savaşı Sonrası Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri”, *Journal of Balkan and Black Sea Studies*, Cilt:5, Sayı:8, 2022, (ss. 127-154).

- Dumlu Hakan, Güngör Şahin, “Zengezur Koridoru ve Alternatif Çözümler: Türkiye İçin Riskler, Tehditler ve Fırsatlar”, *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, Sayı:13, 2024, (ss.169-194).
- Düzdaban Erdal, *Bölgesel Kolektif Güvenlik Arayışları: Orta Asya Örneği*, Astana Yayınları, Ankara, 2020.
- “Economic Relations between Türkiye and Georgia”, <https://www.mfa.gov.tr/economic-relations-between-turkiye-and-georgia.en.mfa>, (Erişim Tarihi: 02.02.2025).
- Efegil Ertan, Sibel Özsağ, “Hazar Havzası Enerji Kaynaklarının Jeostratejik Önemine Genel Bakış: Türkiye, Avrupa Birliği ve Uluslararası Petrol Şirketleri”, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2013 (ss.43-61).
- Emsen S., Ç. Karaköy, “Merkezi Asya ve Kafkas Ekonomilerinde Entegrasyonun Olabilirliği: Ab’deki Kömür-Çelik Topluğu Benzeri Su ve Enerjide İş Birliği Arayışı”, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*. 2018, Sayı:1, (ss.181-202).
- Erdemir Halil, “Avrupa Birliği’nin Karadeniz Stratejisi ve Politikaları”, *Karadeniz Jeopolitiği*, Ed. Hasret Çomak vd., Beta Yayınları, Ankara, 2018, (ss.795-806).
- Erdoğan Nuray, *BTC Ham Petrol Boru Hattının Siyasi Boyutu*, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2004.
- Ergünsü Umut, “İpek Yolu’nun Yeniden Canlandırılması ve Türkiye- Çin Halk Cumhuriyeti İşbirliğine Etkileri”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 20, Sayı: 20, 2017, (97-124) .
- “Ermənistan xarici siyasətinin cari məqsədləri və iki Bakı”, <https://top-center.org/az/tehlil/3629/ermenistan-xarici-siyasetinin-cari-meqsedleri-ve-iki-baki>, (Erişim Tarihi: 12.02.2025).
- Ertuğral Suna Muğan, “Kırsal Turizmin Kırsal Kalkınma Projeleri İçindeki Yeri: Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Güzergahı Kapsamında Bir İnceleme”, *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Bilimler Dergisi*, Cilt:5, Sayı:2, 2015 (ss.35-39).
- Ertürk Emin, “*Ekonomik Entegrasyon Teorisi*” Ezgi Kitabevi, Bursa,1993.
- “Explainer, The South Caucasus braces for Russia’s hard landing”, <https://eurasianet.org/explainer-the-south-caucasus-braces-for-russias-hard-landing>, (Erişim Tarihi: 12.02.2025).

Gasımova Tukazban, Melis Erçin Yurcu, “Zengezur Koridoru’nun Azerbaycan’ın Dış Ticaret ve Lojistik Faaliyetlerine Olası Etkilerinin Swot Analizi”, *Dumlupınar Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı :12, 2023, (ss.1-15).

“Georgia: Police storm opposition headquarters to arrest leader Nika Melia”, <https://www.amnesty.org/en/latest/press-release/2021/02/georgia-police-storm-opposition-headquarters-to-arrest-leader-nika-melia/>, (Erişim Tarihi: 14.02.2025).

Gökçek Karaca Nuray, “Türkiye ve Geçiş Ekonomilerinde Sosyal Entegrasyon”, *International Conference On Eurasian Economies*, 2014.

Güder Süleyman, Muhammed Hüseyin Mercan, “2000 Sonrası Türk Dış Politikasının Temel Parametreleri ve Orta Doğu Politikası”, *İnsan ve Toplum*, Cilt:2, Sayı:3, 2012 (ss.57-92).

Güney Kafkasya’nın Stratejik ve Jeopolitik Önemi, <http://www.sosyalizm.org/guney-kafkasyani-stratejik-ve-jeopolitik-onemi-6323>, Erişim Tarihi:03.03.2025.

Gürcistan Dostluk Derneği, Kafkasya, <https://gdd.org.tr/syf-Kafkasya>, Erişim Tarihi: 05.02.2025.

“Gürcistan’da Siyasi Krizin Sonu: AB Arabuluculuğu”, <https://www.ankasam.org/anka-analizler/gurcistanda-siyasi-krizin-sonu-ab-arabuluculugu/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2025).

Hüseyinli Seymur, Avrupa Birliği Enerji Politikası Çerçevesinde Azerbaycan Petrolü ve Doğal Gazı, (Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Avrupa Birliği Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi), İzmir, 2019.

“İkinci Karabağ Savaşı”, <https://www.virtualkarabakh.az/tr/post-item/52/2871/ikinci-karabag-savasi.html>, (Erişim Tarihi: 11.02.2025).

“İkinci Karabağ Savaşı ve Sonuçları”, içinde *Dünden Bugüne Zengezur*, eds. O. Yeşilot, Z. Akarslan, G. İncelik, Tesam Kitaplığı, 2024, Ankara.

İpek Cemil Doğan, “Güney Azerbaycan Türklerinde Kimlik Sorunu”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 2012, (ss.267-283)..

“İstanbulda Azərbaycan və Gürcüstan xarici işlər nazirlərinin görüşü keçirilib”, <https://azertag.az/xeber/istanbulda-azerbaycan-ve-gurcistan-xarici-isler-nazirlarinin-gorusu-kechirilib-video-1209271>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025).

Türk Dış Politikasında Orta Asya ve Güney Kafkasya’nın Yeri. Orta Asya – Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler 1991-2010, (Ed. Necati İyikan), Hiperlink Yayınları, İstanbul, 2011, s.61

- Jane Murat, “Türkiye-Türk Dünyası İlişkilerinde Zengezur Koridoru’nun Önemi”, *TESAM*, 2023, (ss.71-75), <https://tesam.org.tr/wp-content/uploads/2023/06/Murat-Jane.pdf>, Erişim Tarihi: 04.02.2025.
- “Joint Communiqué of the Second Trilateral Meeting of the Ministers of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan, Georgia and the Republic of Turkey, 28 March 2013 Batumi”, https://www.mfa.gov.tr/joint-communicue-of-the-second-trilateral-meeting-of-the-ministers-of-foreign-affairs-of-the-republic-of-azerbaijan_-georgia-and.en.mfa, (Erişim Tarihi: 05.02.2025)..
- Kahraman Sevilay, “Avrupa Bütünleşmesi Kurumları: 1950-1970 Yılları”, *İçinde Avrupa Birliği: Tarihçe, Teoriler, Kuramlar ve Politikalar*, Ed. Belgin Akçay ve İlke Göçmen, Üçüncü Baskı, Seçkin Yayınevi, Ankara, 2016.
- Kakışım Cemal, “Avrupa’ya Ulaşan Alternatif Enerji Nakil Hattı: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi”, *Düşünce Dünyasında Türkiz*, Sayı: 45, 2017, (ss.13-29).
- Kantarcı Şenol, “Soğuk Savaş Sonrası Uluslararası Sistem: Yeni Sürecin Adı “Koalisyonlar Dönemi mi?”, *Güvenlik Stratejileri*, Cilt:8, Sayı: 16, 2012 (ss. 47-85).
- Karabulut Seda Kaya, “Gürcistan’ın Siyasal Dönüşümü: Bağımsızlıktan Günümüze”, *Akademik Düşünce Dergisi*, Sayı: 6, 2022 (ss.37-53).
- Karakaş Yusuf, “Avrupa Birliği’nde Siyasal Entegrasyon”, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2002.
- Kasim Mehmetali, Recep Çiçek, “The Karabakh War: Azerbaijan’s Geopolitical Superiority Over Armenians”, *Artvin Çoruh Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:10, 2024 (pp.200-212).
- Kavaz İsmail, “Türkiye’nin Enerji Merkezi Olma Sürecinde TANAP Projesi”, *SETA Perspektif*, Sayı: 199, 2018, (ss.01-06).
- Keçeci Ali İzzet, “Avrupa Birliği’nin Kafkasya Politikası” *Euro Politika Dergisi*, Sayı: 6, 2021,(ss.31 - 36).
- Kılıç Nesibe Gül, Orta Asya Entegrasyon Tartışmaları ve Avrasya Birliği, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2019.
- Kılıç Yaşın Gözde, İran Dış Politikasında Kafkasya, AVİM, 2023, <https://avim.org.tr/public/tr/Analiz/IRAN-DIS-POLITIKASINDA-KAFKASYA>, Erişim Tarihi: 03.04.2025.
- Koçer Gökhan, “1990’lı Yıllarda Askerî Yapı ve Türk Dış Politikası”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Cilt:29, Sayı: 1-2, 2002 (ss.123-158).

- Kuimova Alexandra, Wezeman Siemon T., “Russia and Black Sea Security”, *SIPRI Background Paper*, 2018 (pp.1-17).
- Kumek İbrahim, “Türk Dış Politikasında Statü Arayışı: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Geçici Üyeliği (1951-52, 1954-55,1961, 2009-2010)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:77, No:3, 2022 (ss.559 – 582).
- Kurtoğlu Abdullah Berk, Tatar Volkan, “Avrupa Birliği Ulaştırma Politikası Kapsamında Doğu-Batı Koridoru: BaküTiflis-Kars Demiryolu ve Olası İşlevleri”, *İstanbul Arel Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Disiplinlerarası Yenilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı:3, 2023, (ss.31-40).
- Lütem Ömer Engin, “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu”, *Ermeni Araştırmaları*, Sayı:50, 2015 (ss.231-373).
- Mattli Walter, *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*, Cambridge University Press, Cambridge, 1999.
- Montazer Leila Chehrehgani, Hazar Enerji Kaynakları Paylaşımının İran-Rusya Ekonomilerine Etkisi, (Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2014.
- Moravcsik Andrew, “*The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht*”, Cornell University Press, NY, 1998.
- Moravcsik Andrew, Schimmelfennig Frank, “*Liberal Intergovernmentalism European Integration Theory*”, edited by Antje Wiener and Thomas Diez, Oxford University Press, 2009.
- Niemann Arne, Schmitter Philippe C., “*Neofunctionalism*”, *European Integration Theory*, ed. by Antje Wiener and Thomas Diez, Oxford University Press, 2009.
- “No: 278, 4 Eylül 2017, Türkiye-Azerbaycan-Gürcistan Üçlü Dışişleri Bakanları VI. Toplantısı Hk.”, https://www.mfa.gov.tr/no_-278_-turkiye-azerbaycan-gurcistan-uclu-disisleri-bakanlari-toplantisi-hk.tr.mfa, (Erişim Tarihi: 10.02.2025).
- “No:118/24, Azərbaycan-Gürcüstan-Türkiyə xarici işlər nazirlərinin 9-cu üçtərəfli görüşünə dair mətbuat məlumatı”, <https://mfa.gov.az/az/news/no11824>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025).
- “No:232/17, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının xarici işlər nazirlərinin VI üçtərəfli görüşünün yekunlarına dair Bakı Bəyannaməsi”, <https://mfa.gov.az/az/news/no23217-azerbaycan-respublikasi-gurcistan-ve-turkiye-respublikasinin-xarici-isler-nazirlerinin-vi-ucterefli-gorusunun-yequnlarina-dair-baki-beyannamesi>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025).

- “No:410/19, Azərbaycan Respublikası, Gürcüstan və Türkiyə Respublikasının Xarici İşlər nazirlərinin Səkkizinci Üçtərəfli Görüşü, Tbilisi Bəyənəti”, <https://mfa.gov.az/az/news/no41019-azerbaycan-respublikasi-gurcistan-ve-turkiye-respublikasinin-xarici-isler-nazirlerinin-sekkizinci-ucterefli-gorusu-tbilisi-beyenati>, (Erişim Tarihi: 10.02.2025).
- Nye Joseph S., “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, *International Organization*, Vol. 22, No: 4, 1968.
- Nye Joseph S., “Comparative Regional Integration: Concept and Measurement”, *International Organization*, Vol. 22, No: 4, Autumn 1968.
- Oran Baskın, “Türk Dış Politikası: Temel İlkeleri ve Soğuk Savaş Ertesindeki Durumu Üzerine Notlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:51, Sayı:1, 1996 (ss.353-370).
- Önen Fatma M., Ekonomik Entegrasyon Teorileri ve Bunların AT Uygulamaları Yönünden İncelenmesi, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, AT’nin Ekonomik Yapısı Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 1989.
- Öraz Seçil, “Andrew Moravcsik ve Liberal Hükümetlerarası Sistem ile Avrupa Bütünleşmesi”, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt: 6, Sayı: 1, Kış 2011.
- Özarslan Bahadır Bümin, *Yirmi Yıllık Bir Serüven: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü Kurum yapısı, İç İşleyişi, Dış İlişkileri*, Berkan Yayınevi, Ankara, 2012.
- Özçelik İsmail, Bölgesel Entegrasyonlar Teorisi, Uygulamada Önemli Entegrasyonlar ve Türkiye’nin Entegrasyon Hareketindeki Yeri, (Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir, 2006.
- Özdemir Yavuz, Elif Aktaş, “Federalizmi Anlamak”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages*, *Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt:8, Sayı: 8, Yaz 2013, (s. 1989-1999).
- Özeler Neslihan, “Siyasal Entegrasyon ve Avrupa Birliği Sürecinde Egemenliğin Dönüşümü”, *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, Sayı: 27,2016.
- “Paşinyan: Ermenistan, askeri ve savunma ihtiyaçları için artık Rusya’ya güvenemez”, <https://tr.euronews.com/2024/02/02/pasinyan-ermenistan-askeri-ve-savunma-ihtiyaclari-icin-artik-rusyaya-guvenemez>, (Erişim Tarihi: 12.02.2025).
- Raskiov Mustafa, “Soğuk Savaş Sonrası ABD’nin Güney Kafkasya Politikası”, *Ulusam*, Sayı:15,2018, (ss.1-22).
- Rosamond Ben, *Theories of European Integration*, Palgrave, New York, 2000.

- “Ruling party in Georgia wins parliament vote, opposition protests”, <https://www.reuters.com/article/world/ruling-party-in-georgia-wins-parliament-vote-opposition-protests-idUSKBN27H0Z8/>, (Erişim Tarihi: 13.02.2025).
- “Rusya’daki Ermeni Lobisi ve Medya Gücü”, https://www.insamer.com/tr/rusyadaki-ermen-lobisi-ve-medya-gucu_2579.html, (Erişim Tarihi: 12.02.2025).
- Sapmaz Ahmet, “Rusya Federasyonu’nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış”, *Akademik Bakış Dergisi*, Cilt:16 Sayı:31, 2022, (ss.257-278).
- Sarıkaya Yalçın, Etnik ve Dinsel Mezhepsel Yapı”, *İran. Toplum Devlet ve Siyaset*, TODAİE Yayınları, Ankara, 2016.
- Sarıkaya Yalçın, “Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan Üçlü İlişkilerinin Savunma İşbirliği Boyutu”, *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı:64, 2019, (ss.585-597).
- Serbest M. Bürkan, “Tarihsel Süreçte Rus Avrasyacılığı: Klasik Avrasyacılık’tan Neo-Avrasyacılığa”, *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 3, 2017,(ss.285-307).
- Serin Ali Tugay, “Rusya’nın Güney Kafkasya Politikası: Bölgesel Çatışma Alanlarında Rus Etkisi”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal ve Teknik Araştırmalar Dergisi*, Cilt:21 Sayı:1,2023, (ss.13-25).
- Seyaz Adnan, “Avrupa Birliği’nin Kafkasya Politikası ve Karadeniz”, *Karadeniz Jeopolitiği*”, Ed. Hasret Çomak vd., Beta Yayınları, Ankara, 2018, (ss.817-825).
- Seyidov Kenan, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattının Azerbaycan ve Türkiye Ekonomilerine Muhtemel Etkileri, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2006.
- Shiraliyev Museyib,” Amerika Birleşik Devletleri’nin Obama ve Trump Dönemi Güney Kafkasya Politikasında Güvenlik Faktörü, Kafkasya Çalışmaları” *Sosyal Bilimler Dergisi*,Cilt:8, Sayı: 14, 2023, (s.1-24).
- Socar Türkiye, Tanap, <https://socar.com.tr/faaliyet-olanlari/tanap>, 12.02.2025.
- Socar Türkiye, Tarihçe, <https://www.socar.com.tr/tarihce> 09.01.2025.
- “Statement by President of the Republic of Azerbaijan, Prime Minister of the Republic of Armenia and President of the Russian Federation”, <http://en.kremlin.ru/events/president/news/64384>, (Erişim Tarihi: 15.02.2025).
- Stratejik Ortak, Avrupa’nın En Uzun Boru Hattı TANAP’ın Amacı ve Maliyeti, Yayın Tarihi: 09.12.2019, <https://stratejikortak.com/2019/12/tanap-amaci-maliyeti-hakkinda-bilgi.html>, Erişim Tarihi:12.03.2025.

- Sweet Alec Stone, Wayne Sandholtz, *European Integration and Supranational Governance*, Oxford University Press, 1998.
- Şahin Kenan, Bütünleşme, Milliyetçilik ve Avrupa’da Ulus-Üstü Yapılanma, (Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Kırıkkale, 2018.
- Şanlı Bahar, “Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 1, 2008, (s.13-30).
- Şeker Şevket, “İran ve Güney Kafkasya: Pragmatist Bir Dış Politika”, *Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:6, Sayı:1, 2021, (ss. 1-14).
- T.C. Genelkurmay Başkanlığı Harp Akademileri Komutanlığı Stratejik Araştırmalar Enstitüsü Müdürlüğü, *Güney Kafkasya’ya Güncel Bakış Sempozyumu*, Harp Akademileri Basım Evi,2006.
- Tahsin Emine, Ekonomik Entegrasyon Teorisi Çerçevesinde AB ve Latin Amerika Entegrasyonlarının Karşılaştırılması, (İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Doktora Tezi), İstanbul, 2007.
- Tanrıbilir R., E. Şen,”Kültürlerarası İletişim ve Öteki Kavramının Günümüz Dünyasında yeri ve Önemi”, *Journal of Istanbul Kültür University*, Sayı:1, 2015,(ss.129-137).
- Tekin Ümit Engin, “Ekonomik Entegrasyonların Uluslararası Ticarete Etkileri”, *Journal Of Social And Humanities Sciences Research*, Cilt: 4, Sayı: 12, 2017, (ss.1172-1185).
- Terzyan Aram, “Russian policy, Russian Armenians and Armenia: Ethnic minority or political leverage?”, *CES Working Papers*, Vol: 11, No: 2, 2019 (pp. 124-142).
- Tutar,Erdoğan Filiz Tutar, M. Vahid Eren,” Uluslararası Ulaşım Koridorunda Yeni Bir Açılım : Traceca Projesi ve Türkiye”, *Mevzuat Dergisi*, Sayı:12, 2009, <https://mevzuatdergisi.com/2009/07a/01.htm>, Erişim Tarihi:12.03.2025.
- Türk Dil Kurumu Sözlükleri Sitesi, “İş birliği nedir?” <https://sozluk.gov.tr/> Erişim Tarihi: 01.05.2019.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi:01.03.2024, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.
- Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Erişim Tarihi:01.03.2024, <https://www.mfa.gov.tr/default.tr.mfa>.

- Üzümcü Adem, Akdeniz Sıdıka, “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”, T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı, *Avrasya Etüdleri*, Sayı:45, 2014, (ss.171-199).
- Valiyev Emil, Güney Kafkasya Devletlerinin Enerji Güvenliği (1990-2010), (Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Doktora Tezi), Ankara, 2014.
- Veliyev Cavid, Mitat Çelikpala, “Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Bölgesel İşbirliğinin Başarı Örneği”, *CIES Brief Policy*, Sayı:3, 2015 (ss.2-18).
- Paul R. Viotti, Mark V. Kauppi, “*International Relations Theory: Realism, Pluralism, Globalism*”, Macmillan Publishing Company, New York, 1993.
- Wiener Antje, Diez Thomas, *European Integration Theory*, New York, Oxford University Press, 2009,
- Yalçınkaya Aleaddin, “Kuruluşundan Günümüze Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Cilt 5, Özel Sayı,2017.
- Yapıcı Merve İrem, “Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt: 9, Sayı: 3, 2007.
- Yılmaz Genç Sema, Ramazan Ekiz, “Bölgelerarası Ekonomik Entegrasyon Uygulamalarına Eleştirel Bir Bakış”, *Sosyal Bilimler Metinleri*, ICOMEP Özel Sayısı, 2016 (ss. 502-515).
- Yüce Mehmet, Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan’ın Ekonomik Gelişim Seyri, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Cilt: 133, Sayı: 263, (ss.141-164).
- Yüce Mehmet, Gulnara Azizova, “Türk Devletleri Açısından Zengezur Koridoru’nun Önemi”, *Türk Dünyası Akademik Bakış Dergisi*, Cilt: 4 Sayı:7, 2024, (ss.17-36).
- “Война за Шелковый путь. Во что выльется обострение между Ираном и Азербайджаном”, <https://focus.ua/voennye-novosti/495617-voyna-za-shelkovyy-put-vo-cto-vyletsya-obostrenie-mezhdu-iranom-i-azerbaydzhanom>, (Erişim tarihi: 10.02.2025).

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: Entegrasyon teorileri	31
---	----

ÖZGEÇMİŞ

Tuğba ÜNAL KARGÜN, Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler bölümünden mezun olmuştur. Lisans eğitiminin ardından Karabük Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Bölge Çalışmaları Anabilim Dalı'nda tezli yüksek lisans eğitimine devam etmiştir. Akademik çalışmaları kapsamında, Avrasya İncelemeleri Dergisi'nde "Müstəqillik Dövründə Gürcüstanda Milli Dövlət Quruculuğu, İslam Siyasəti Və Regional Əməkdaşlıq" başlıklı makalesi yayımlanmıştır. Ayrıca, "Stratejik Madenler ve Yeraltı Kaynaklarının Uluslararası Güvenliğe Etkisi" başlıklı kitap bölümünün yazarıdır. Akademik ilgi alanları arasında bölge çalışmaları, uluslararası ilişkiler ve güvenlik politikaları yer almaktadır.